

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ'NDE PİYASA,
PİYASA DÜZENLEMELERİ VE FİYATLAR**

NAZIM ÜMİT TOL

2502150120

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ahmet KALA

İstanbul, 2022

ÖZ

TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ'NDE PİYASA, PİYASA DÜZENLEMELERİ VE FİYATLAR

NAZIM ÜMİT TOL

Bu çalışmada, Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı'da fiyat istikrarının sağlanmasının nedenleri ele alınmıştır. Nedenlerin tespit edilebilmesi amacıyla piyasa düzenleyici mekanizmalar incelenmiştir. Bu kapsamda toptan ve perakende piyasaların yapısı ve fiyat oluşum mekanizmaları detaylı olarak ortaya konmuş ve piyasa düzenlemelerinin fiyat istikrarını sağlamadaki etkinliği ampirik olarak test edilmiştir. Çalışmada kadı sicilleri, kanunnameler ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çeşitli fonlarda bulunan belgeler kaynak olarak kullanılmış, veriler ise çeşitli birincil ve ikincil kaynaklardan derlenmiştir. Elde edilen temel bulgu, toptan ve perakende piyasada ilgili piyasaların kendine özgü dinamiklerine uygun uygulamaların tesis edilmesiyle oluşturulan piyasa düzenlemelerinin fiyatlar genel düzeyinde istikrarı sağlayan temel neden olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Piyasa Düzenlemeleri, Fiyatlar Genel Düzeyi, Fiyat İstikrarı

ABSTRACT
**MARKET, MARKET REGULATIONS AND PRICES IN THE PRE-
TANZIMAT PERIOD OF OTTOMAN EMPIRE**

NAZIM ÜMİT TOL

This study investigates the reasons of the price stability in the pre-tanzimat period of the Ottoman Empire. Market regulatory mechanisms were analyzed in order to determine these reasons. The structure and price formation of the wholesale and retail markets were presented in detail and the effectiveness of price regulations in establishing the price stability was empirically tested. Kadi registries, kānūnnāme manuscripts and the documents in the Prime Ministerial State Ottoman Archives were used as sources and the datas were collected from primary and secondary sources. The findings show that the market regulations, which were implemented by sui generis dynamics of wholesale and retail markets, are the main reason behind establishing the price stability.

Keywords: Ottoman Empire, Market Regulations, Price Levels, Price Stability

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında katkılarını esirgemeyen ve görüşlerini paylaşan, beni her daim destekleyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet Kala'ya teşekkür ederim. Ayrıca tez yazım sürecimin her aşamasında önerileriyle bana rehberlik eden Doç. Dr. Çiğdem Gürsoy, Dr. Öğretim Üyesi Ercüment Balcı, Dr. Öğretim Üyesi Serdar Serdaroğlu ve Dr. Öğretim Üyesi Saim Çağrı Kocakaplan'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tezimi henüz taslak aşamasında okuyup fikirleriyle katkı sağlayan değerli meslektaşım Dr. Cihan Güneş'e, ağabeyim Mustafa Kerim Tol'e ve arkadaşım Burçin Demirci'ye de müteşekkirim. Ve elbette süreç boyunca desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ailem teşekkürün en büyüğünü hak ediyor.

Nazım Ümit TOL

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	viii
GRAFİKLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM PİYASANIN MEKANSAL UNSURLARI

1.1. İSKAN YERLERİ	8
1.1.1. Şehir	8
1.1.2. Kasaba.....	12
1.1.3. Mahalle	13
1.1.4. Köy	14
1.2. TİCARİ MEKANLAR	15
1.2.1. Kervansaray.....	15
1.2.2. Menzil	17
1.2.3. Derbend.....	18
1.2.4. Hafta Pazarları ve Sürekli Pazarlar	21
1.2.5. Panayır	23
1.2.6. Arasta.....	25
1.2.7. Bedesten.....	27
1.2.8. Kapan.....	30
1.2.9. Gümrük	34
1.3. ULAŞIM	37

İKİNCİ BÖLÜM PİYASANIN KURUMSAL TEMELLERİ

2.1. HUKUKİ YAPI.....	40
-----------------------	----

2.1.1.	Osmanlı Hukuku	40
2.1.1.1.	Kanunnameler	44
2.2.	KURUMLAR	46
2.2.1.	Divan-ı Hümayun	46
2.2.1.1.	Divan-ı Hümayun'un Yetkileri	48
2.2.1.2.	Divan-ı Hümayun'un Üyeleri ve Görevlileri	51
2.2.2.	Kadılık Teşkilatı	58
2.2.2.1.	Kadının Görev ve Sorumlulukları	65
2.2.2.2.	İstanbul Kadılığı	69
2.2.3.	İhtisap Teşkilatı	70
2.2.3.1.	Muhtesibin Görevleri	72
2.2.4.	Maliye Teşkilatı	77
2.2.4.1.	Tımar Sistemi	77
2.2.4.2.	Merkez Maliyesi	82
2.2.4.3.	Vakıf	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM PİYASA DÜZENLEMELERİ VE FİYATLAR

3.1.	PİYASA DÜZENLEMELERİNİ GEREKLİ KILAN GELİŞMELER	88
3.1.1.	Demografik Yapıdaki Değişim	88
3.1.2.	Savaşlar	90
3.1.3.	Kaçakçılık	90
3.1.4.	İhtikar	92
3.1.5.	Kıtlıklar	94
3.2.	PİYASA DÜZENLEMELERİNİN TEMEL AKTÖRLERİ	95
3.2.1.	Esnaf Birlikleri	95
3.2.2.	Tüccar	125
3.3.	TOPTAN VE PERAKENDE PİYASA DÜZENLEMELERİ	128
3.3.1.	Teorik Çerçeve: Ahilik ve Kümelenme Modeli	128
3.3.2.	Toptan Piyasa Düzenlemeleri	133
3.3.2.1.	Alıcı ve Satıcıların Belirlenmesi	133
3.3.2.1.1.	Öncelikli Satma- Satın Alma Hakkına Sahip Olanlar	133
3.3.2.1.2.	Sonraki Satma- Satın Alma Hakkına Sahip Olanlar	135

3.3.2.2.	Fiyatların Oluşumu	136
3.3.3.	Perakende Piyasa Düzenlemeleri	137
3.3.3.1.	Narh Uygulaması	137
3.3.3.1.1.	Narhın Tespiti	138
3.3.3.1.2.	Narh Fiyatlarının Yeniden Düzenlenmesi ve Narh Denetimi	148
3.3.4.	Kar Oranları	154
3.4.	FİYAT HAREKETLERİ	159
SONUÇ		163
KAYNAKÇA		167

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Osmanlı Deniz Yolları.....	39
Tablo 2.1: İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine Göre Vakıf Sayılarındaki Değişim (1546-1596)	84
Tablo 2.2: İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Külliye Yaptırımları (1546).....	85
Tablo 3.1: Esnaf Birliklerinin Nizamnamelere Uyuma Taahhütleri (1592-1822)	97
Tablo 3.2: Nizamnamelere Aykırı Faaliyetlerin Cezalandırılmasına Yönelik Talepler (1726-1842).....	100
Tablo 3.3: Nizamnamelere Aykırı Faaliyetlere Uygulanan Cezai Yaptırımlar (1726-1825)	101
Tablo 3.4: Esnaf İleri Gelenlerinin Kethüda Tayinine Yönelik Talepleri (1586-1825)	113
Tablo 3.5: Görevini Kötüye Kullanan Kethüdaların Görevden Alınması ve Yeni Tayinler (1695-1826)	116
Tablo 3.6: Çeşitli Nedenlerle Görevinden Ayrılan Kethüdaların Yerine Yapılan Yeni Tayinler (1676-1831).....	117
Tablo 3.7: Görev Süresi Dolmasına Rağmen Görevine Devam Eden Kethüdalar (1670-1808)	120
Tablo 3.8: Esnaf İleri Gelenlerinin Yiğitbaşı Tayinine Yönelik Talepleri (1618-1780)	122
Tablo 3.9: İstanbul'a Çeşitli Bölgelerden Mal Getiren Tüccarlar (1726-1805).....	127
Tablo 3.10: Çeşitli Tarihlerde Gerçekleşen Narh İhlalleri (1519-1791)	143
Tablo 3.11: Çeşitli Tarihlerde Gerçekleşen Dolaylı Narh İhlalleri (1514-1669).....	146
Tablo 3.12: Dolaylı Narh İhlallerine Uygulanan Cezai Yaptırımlar (1765-1808)	148

Tablo: 3.13: Aynı Mallar için Farklı Yıllarda Değişen Kar Oranları	158
Tablo: 3.14: Çeşitli Malların Narh Fiyatlarında Toplam Değişim	160
Tablo: 3.15: Çeşitli Malların Narh Fiyatlarında Ortalama Yıllık Artış Oranı (%).....	161

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Kar Oranları (%5-%20).....	156
Grafik 3.2: Kar Oranları (%25+)	157

KISALTMALAR LİSTESİ

A.{DVNSMHHM.d.	: Bab-1 Asafı Mühimme Defterleri
A.MKT.UM	: Sadaret Mektebi Kalemi Umum Vilayet Evrakı
AE. SAMD.III.	: Ali Emiri Ahmed III
AE. SMMD. IV	: Ali Emiri Mehmed IV
AE. SMHD. I	: Ali Emiri Mahmud I
AE. SMST. III	: Ali Emiri Mustafa III
AE. SOSM. IV	: Ali Emiri Osman IV
AE. SSLM. III	: Ali Emiri Selim III
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
C..BLD	: Cevdet Belediye
C.EV	: Cevdet Evkaf
C. HR	: Cevdet Hariciye
C. İKTS	: Cevdet İktisad
C.MF	: Cevdet Maarif
C.ML	: Cevdet Maliye
C.TZ	: Cevdet Tımar
DBİA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
D.BŞM.d	: Bab-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defterleri
D.BŞM.MHF.d	: Bab-1 Defteri Baş Muhasebe Muhallefat Defterleri
D.İSM.d	: Bab-1 Defteri Baş İstanbul Mukataası Defterleri

DTFC	: Dil Tarih Coğrafya Fakóltesi
EA	: Encyclopedia of Akhilik
Ed.	: Editör
EI	: Encyclopedia of Islam
EIMW	: Encyclopedia of Islam and The Muslim World
EOE	: Encyclopedia of Ottoman Empire
H.	: Hicri
HAT	: Hatt-ı Hümayun Tasnifi
İA	: İslam Ansiklopedisi
İE.ADL	: İbnülemin Adliye
İE.BH	: İbnülemin Bahriye
İE.ML	: İbnülemin Maliye
İE.DH	: İbnülemin Dahiliye
M.	: Miladi
MAD.d.	: Maliyeden Müdevver Defterleri
s.	: Sayfa
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	: Sayfa Sayısı
SUTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TS.MA.d	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları

GİRİŞ

Tezin Amacı ve Önemi

Ekonomi üzerinde etkisi bulunan makroekonomik değişkenler, iktisadi araştırmaların temel inceleme alanını oluşturmaktadır. Bu değişkenlerden biri olan fiyatlar genel düzeyi de iktisat tarihi çalışmalarında her dönem kendine yer bulan konuların başında gelmektedir. Şüphesiz bunun en önemli sebebi, fiyatlar genel düzeyinde uzun vadeli artış ya da azalış eğilimlerinin önlenmesi anlamına gelen fiyat istikrarının sağlanmasının, politika yapıcıların ekonomideki önemli işlevlerinden birisi olmasıdır.¹ Bu anlamda istikrarın sağlanabilmesi de devletin bu amaca yönelik uygulamaya koyacağı politikaların yani piyasa düzenlemelerinin tesis edilmesiyle mümkün olabilmektedir.² Fiyat istikrarı ve piyasa düzenlemeleri arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi ise öncelikli olarak piyasa yapısının ve fiyat oluşum mekanizmalarının ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarında piyasada fiyatların oluşum mekanizmalarıyla ilgili bir fikir birliği bulunmamaktadır. Farklı dinamiklere sahip piyasalarda fiyat oluşum mekanizmalarının ortaya konulması, bu tez çalışmasının özgün yanlarından birini oluşturmaktadır. Öte yandan piyasa düzenlemelerinin kapsamı ve etkinliği de literatürde üzerinde fikir birliği sağlanamayan konulardan bir diğeridir. Bu çalışmada, piyasa düzenlemelerinin teorik ve uygulamalı yönleriyle ele alınarak incelenmesi ve ilgili düzenlemelerin fiyat istikrarını sağlamadaki etkinliğinin kantitatif verilerle ampirik olarak test edilmesi çalışmanın bir diğer özgün yanını ortaya koymaktadır.

Bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, piyasa faaliyetlerinin mekansal unsurları ele alınmaktadır. İmparatorluk çapında piyasa faaliyetleri kapsamında malların üreticiden tüketiciye ulaşması, ilgili malların üretildiği bölgede mesafe almadan gerçekleştiği gibi çeşitli güzergahlar izleyerek uzun mesafeli ya da kırdan kente kısa mesafeli yolculuklarla da sağlanabilmektedir. Bu süreçte bir

¹ Joseph E. Stiglitz, Carl E. Walsh, **Economics**, W.W. Norton & Company, Fourth Edition, 2006, s. 481

² Paul Krugman, Robin Wells, Kathryn Graddy, **Essentials of Economics**, Worth Publishers, Second Edition, 2011, s. 10

malın konakladığı, mola verdiği ve son olarak ulaştığı mekanlar çeşitlilik arz etmektedir.³ Çalışmanın bu bölümünde ilgili mekanlar incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde piyasanın kurumsal temelleri, piyasayı ilgilendiren hukuki yapı ve kurumlar başlıkları altında ele alınmıştır. İktisadi sistemin yapısı, kaçınılmaz olarak hukuk kurallarına bağlıdır.⁴ Bu anlamda hukuki yapı, piyasa faaliyetlerine yön veren yasal çerçeveyi oluşturması anlamında son derece önemlidir. Bu önem doğrultusunda bu bölümde ilk olarak hukuki yapı, Osmanlı hukuku ve kanunnameler başlıkları altında incelenmiştir. Kurumlar ise, toplumların farklı ekonomik performanslarını açıklamaya imkan sağlayan önemli değişkenlerin başında gelmekte⁵ ve piyasa faaliyetlerinde sonuçların nasıl belirleneceğine ilişkin olarak bir yapının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Kurumlar başlığı altında Divan-ı Hümayun, Kadılık teşkilatı, İhtisap teşkilatı ve Maliye teşkilatı daha çok piyasa faaliyetlerini ilgilendiren yönleriyle ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise piyasa düzenlemeleri ve fiyatlar analiz edilmiştir. Piyasa düzenlemelerini gerekli kılan gelişmeler incelendikten sonra ilgili düzenlemelerin aktörleri ele alınmıştır. Ardından piyasa düzenlemelerinin teorik altyapısını oluşturan ahilik ve kümelenme modeli incelenmiştir. Daha sonra piyasa düzenlemeleri, farklı dinamiklere sahip piyasalardaki fiyat oluşum mekanizmalarıyla birlikte alıcı ve satıcıların ortaya konabilmesi amacıyla toptan ve perakende piyasa ayrımı yapılarak analiz edilmiştir. Son olarak fiyat hareketleri başlığı altında çalışmanın hipotezi kantitatif veriler aracılığıyla test edilmiştir.

Sınırlılıklar

Yapılan çalışmanın sınırlarının belirlenmesi, iktisat tarihi çalışmalarının en önemli unsurlarından biridir. Zaman sınırlaması için, imparatorluğun piyasa düzenlemelerine yönelik tesis ettiği politikaların süreklilik arz ettiği ve çeşitli kaynaklardan derlenen verilerin kesiştiği bir zaman aralığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Kullanılan kaynaklardaki verilerin başlangıç tarihleri, 15. yüzyılın son çeyreğidir. Bu

³ Tuba Akar, “Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekanları Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı: 13, Cilt: 7, 2009, s. 267

⁴ D.H. Cole; P.Z. Grossman, **Principles of Law and Economics**, Pearson-Prentice Hall, 2004, s. 1

⁵ Şevket Pamuk, “Economic History, Institutions, and Institutional Change”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol 44, No 3, 2012, s. 532

nedenle çalışmanın başlangıç dönemi olarak 15. yüzyıl seçilmiştir. Çalışmanın bitiş döneminin belirlenmesinde ise, eldeki verilerin getirdiği sınırlamalarla birlikte piyasa düzenleyici politikalarda yaşanan önemli politika değişimlerinin başlangıç yılı olan 1839 tarihi dikkate alınmıştır. Tüm bunlar bir araya geldiğinde çalışmanın zaman aralığı, Tanzimat öncesi dönem olarak tespit edilmiştir. Güran, iktisat tarihinin temel görevi nedir sorusuna, ekonomilerin yapılarındaki değişimleri açıklamaktır şeklinde bir cevap verirken bu değişimlerin uzun dönemde gerçekleşmiş olmasına vurgu yapmaktadır.⁶ Braudel de “*Zaman, esas itibarıyla, günlerin toplamından oluşurdu. Oysa ki bir fiyat eğrisi, demografik bir dizi, ücretlerin seyri, faiz oranlarındaki değişimler (...) üzerine özenli bir analiz; tüm bunlar, çok daha geniş referans dönemler gerektirir.*” demiştir.⁷ İktisat tarihi disiplininin önemli isimleri tarafından ekonomik organizasyonların yapılarında ve performanslarında ortaya çıkan değişimlerin ancak uzun dönemde tespit edilebileceğini ifade etmek üzerine söylenen bu sözler, bu denli geniş bir dönemin çalışmanın kapsamını oluşturmasındaki dayanak noktası olacaktır.

Hipotezin ampirik olarak test edilebilmesi amacıyla çalışmanın mekanı İstanbul ile sınırlandırılmıştır. Bunun birkaç önemli nedeni bulunmaktadır. İlki, piyasa düzenlemelerinin etkinliğinin ölçülebilmesi için kullanılabilecek en ayrıntılı verilerin İstanbul için bulunmasıdır. İkincisi, geniş bir nüfusu barındırabilen ve bu yönüyle imparatorluğun tüketim merkezi konumunda bulunan İstanbul’un devletin tesis ettiği piyasa düzenlemelerinde önemli ve öncelikli bir role sahip olmasıdır.⁸ Bu öncelik başkenti, imparatorluktaki tüm üretim bölgelerinin üretim fazlalarının gönderildiği ilk adres olarak imtiyazlı bir merkez bölge konumuna getirmiştir.⁹ Tüm bu özellikleriyle İstanbul, hipotezin test edilmesi amacıyla çalışmada incelenen bölge olarak seçilmiştir.

⁶ Tefik Güran, **İktisat Tarihi**, Der Yayınları, 2012, s. 4

⁷ Fernand Braudel, **On History**, The University of Chicago Press, 1980, s. 29

⁸ Lütfi Güçer, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 11, Sayı 1-4, s. 397

⁹ Bruce McGowan, **Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800**, Cambridge: Cambridge University Press, 1980, s. 11

Problem Cümleleri

Bilimsel çalışmalar, araştırma sorularının temeli üzerine inşa edilmektedir.¹⁰ Dolayısıyla bir araştırmanın kapsamı, sorulan sorularla belirlenmelidir.¹¹ Bu amaç doğrultusunda bu çalışmada problem olarak birtakım sorular belirlenmiş ve aşağıda listelenmiştir:

- 1- Osmanlı’da devletin piyasa düzenleyici politikalar tesis etmesi, katı bir müdahalecilik anlayışı ile açıklanabilir mi?
- 2- Osmanlı’da narh, tüm piyasalar için geçerli bir uygulama mıdır?
- 3- Fiyat istikrarının sağlanmasında piyasa düzenlemelerinin rolü nedir?

Hipotez

Bir problemin bilimsel olarak çözümlenmesi, onun bir hipotez formuna indirgenmesiyle mümkün olabilmektedir.¹² İktisat tarihi çalışmaları özelinde de belirli bir hipoteze dayanmadan, yalnızca arşiv hammaddesinden tarihi bir olgu inşa edilmesi söz konusu değildir.¹³ Aşağıda, belirlenen problem cümleleri çerçevesinde geliştirilen çalışmanın hipotezi yer almaktadır:

H₀: Osmanlı’da piyasa düzenlemeleri, Tanzimat öncesi dönemde fiyat istikrarının sağlanmasında etkindir.

Kaynaklar

Birincil kaynaklar, araştırmacının hangi soruları sormasının anlamlı olacağını belirlemektedir.¹⁴ Bu anlamda iktisat tarihi çalışmalarının belirleyici özelliğini, çalışmada kullanılan birincil kaynaklar oluşturmaktadır. Bu çalışmanın da üzerine inşa edildiği kaynaklar birincil kaynaklardır.

¹⁰ Norman Blaikie, **Designing Social Research: The Logic of Anticipation**, Polity Press, 2000, s. 58

¹¹ John Kenneth Galbraith, **Economics in Perspective: A Critical History**, Houghton Mifflin, 1987, s. 5

¹² Nicholas Walliman, **Research Methods: The Basics**, Routledge, 2011, s. 19

¹³ Mehmet Genç, “İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti”, **Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi**, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayıncılık, 1. Baskı, 2004, s. 288

¹⁴ Suraiya Faroqhi, **Approaching Ottoman History: An Introduction of the Source**, Cambridge University Press, 2004, s. 2

Kullanılan birincil kaynaklardan biri, Osmanlı mahkemelerinde alınan kararların, tutulan kayıtların toplandığı kadı sicilleridir.¹⁵ 15. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına dek kadılar tarafından tutulan¹⁶ ve Şer’iyye sicilleri olarak da bilinen bu defterler,¹⁷ Osmanlı Devleti’nin iktisadi ve hukuki tarihi için önemli kaynaklardır.¹⁸ Piyasa faaliyetleri kapsamında pazarlarda satılan ürünlerin toptan ve perakende fiyatları, hukuki anlaşmazlıkların kayıtları, belediyecilikle ilgili belgeler ve düzenlemeler, meslek birliklerine yönelik belgeler gibi önemli kayıtların yer aldığı kadı sicilleri, bu özellikleriyle dönemin ekonomi politikalarının anlaşılması hususunda araştırmacılara eşsiz bir kaynak teşkil etmektedir.¹⁹ İnalçık kadı sicillerinin önemine dair şunları söylemiştir:

“Osmanlı tarihinin kaynakları arasında şer’iye sicil defterlerinin birinci derecede önemli bir yer tuttuğuna şüphe yoktur. Merkezle yapılan belli başlı yazışmaların, halk dileklerinin, fermanların, kanunnamelerin ve şeri hüccetlerin geçirildiği bu sicil defterleri incelenmeden imparatorluğun idari ve içtimai tarihini hakkıyla meydana çıkarmak imkansızdır, denebilir. (...) şehir tarihleri, mahalli hayata dair makaleler umumiyetle bu esas kaynakları kullanmadıklarından veya kullanmasını bilmediklerinden, bugün maalesef iddialarından uzaktadırlar. Halbuki, bilhassa bir mıntikanın tarihi-iktisadi şahsiyetini, bütünlüğünü meydana çıkarmak vazifesini üzerine alan, bizi geçmişin bütün canlılıklarıyla yakından temasa getiren bu nevi tarihçilik, asıl büyük sentezler için en zengin malzemeyi verecektir.”²⁰

Kadı sicillerine ait mahkeme hükümleri, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi (İSAM) tarafından İKS projesi kapsamında yayınlanmış olan sicil kayıtlarından elde edilmiştir.

Çalışmada kullanılan birincil kaynaklardan biri de Osmanlı kanunnameleridir. Kanunnamelerin, Osmanlı iktisat tarihi çalışmaları için önemini Akgündüz;

“Osmanlı kanunnameleri, sadece genel tarih için değil, medeniyet tarihi ve sosyal tarih açısından da vazgeçilmez sağlam bir kaynaktır. İdari müesseseler olan divan-ı hümayun (...) ve benzeri kurumların, güvenlik müesseseleri olan vakıf ve diğer hayır müesseselerinin; askeri müesseseler olan yeniçerilik,

¹⁵ Suraiya Faroqhi, “Sidjill”, **EI**, Volume IX, Ed. C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, G. Lecomte, Brill, 1997, s. 539

¹⁶ Yusuf Küçükdağ, “Şer’iye Sicills”, **EA**, Volume II, 2017, s. 283

¹⁷ Fethi Gedikli, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı: 5, 2005, s. 187

¹⁸ Yunus Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, **TDVİA**, Cilt: 39, 2010, s. 8

¹⁹ Ahmet Akgündüz, “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14, 2009, s. 19,20,21

²⁰ Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, **AÜ DTFC Dergisi**, 1 (2), 1943, s. 89

sipahilik (...) ve benzeri nizamların; iktisadi müesseseler olan beytülmal, bacalar ve gümrüklerin; zirai müesseseler olan tımar, zeamet ve benzerlerinin (...) ilk ve temel kaynağı yine Osmanlı kanunnameleridir. (...) Osmanlı iktisat tarihinin de birinci elden kaynaklarını, Osmanlı kanunnameleri teşkil etmektedir. (...) kamu maliyesinin bel kemiğini teşkil eden vergiler, bu kanunlarla tanzim edilmiştir. O halde Osmanlı vergi hukukunun tetkiki için, bu kanunnamelerin incelenmesi bir zarurettir.” şeklinde ifade etmiştir.²¹

Aynı zamanda Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde (BOA) çeşitli fonlarda bulunan belgeler de çalışmada kullanılan birincil kaynakları oluşturmaktadır.

Veri Seti

İktisat tarihi, ampirik bir disiplindir.²² Bu nedenle iktisat tarihi çalışmalarında ulaşılan sonuçların güvenilirliği, hipotezin sahip olduğu ampirik yeterlilikle doğrudan ilişkilidir. Bu yeterlilik, hipotezin veriler aracılığıyla test edilmesiyle mümkün olmaktadır.²³ McCloskey’e göre iktisadi yaşam, insan faaliyetlerinin en ölçülebilir olanıdır.²⁴ Tosh’a göre ise iktisadi sistem içindeki fiyat, üretim, ticaret gibi temel unsurlar saptanabilir niteliktedir ve sistemin işleyişinin anlaşılabilmesi için bunların ölçülmesi şarttır.²⁵ Barkan’a göre de iktisadi ve toplumsal olayların gerçek anlamda açıklanabilmesi için onların sayılarla ölçülmesi gereklidir.²⁶ Bu gereklilik doğrultusunda bu çalışmada, çeşitli kaynaklardan derlenmiş olan veriler kullanılmıştır.

Toptan ve perakende fiyatlar ve kar oranlarına dair veriler, kadı sicillerindeki çeşitli hükümlerden elde edilmiştir. Fiyat hareketlerinin tespitine dair veriler ise, Pamuk’un başkentte bulunan çeşitli vakıflar ve bunların imaretlerinin satın aldıkları gıda malları ile, vakıflara ait fiyat verilerinin bulunmadığı az sayıdaki yıl için saray mutfığı tarafından ödenen fiyatları kullanarak hesapladığı tüketici fiyat endeksi ve narh defterlerinin kayıtlarının incelenmesiyle oluşturduğu dizilerden derlenmiştir.²⁷ Tüketici fiyat endeksi verileri kullanılarak öncelikle çalışmanın kapsamını oluşturan dönemde fiyatlar genel düzeyindeki toplam değişim hesaplandıktan sonra, veri analiz yöntemi

²¹ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I**, Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 7

²² Genç, s. 288

²³ Daron Acemoğlu, David Laibson, John A. List, **Economics**, Pearson Education, 2016, s. 61

²⁴ Donald N. McCloskey, **Econometric History**, Macmillan Education, 1987, s. 41

²⁵ John Tosh, **The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History**, Pearson Education, Revised Third Edition, 2002, s. 252

²⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma”, **IV. Türk Tarih Kongresi**, 1948, s. 291

²⁷ Şevket Pamuk, **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998**, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 12-16

olarak geometrik ortalama formülü kullanılarak aynı dönemde yıllık ortalama fiyat artış oranı tespit edilmiştir. Ardından ilgili dönemde temel tüketime konu olan bazı malların narh fiyatlarındaki toplam değişim ortaya konduktan sonra, yıllık ortalama fiyat artış oranının tespiti için kullanılan geometrik ortalama yönteminin uygulanabilmesi amacıyla, narh fiyatları önce endeks haline getirilmiş ve daha sonra narh fiyatlarındaki yıllık ortalama artış oranı elde edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: PİYASANIN MEKANSAL UNSURLARI

1.1. İSKAN YERLERİ

1.1.1. Şehir

Bir yerleşim birimi olarak şehirler, daha çok tarım dışı faaliyetlerin hakim olduğu, idari ve ticari özellikleriyle öne çıkan yerleşimlerdir. Osmanlı şehirleri de bu tanıma uygun özellikler göstermektedir.

Osmanlı şehirlerinin merkezinde cami ve çarşı yer almakta, şehirler bu unsurların çevresinde kümelenmektedir.¹ Belgelerde şehir “cuma kılınır, pazar durur yer” şeklinde tanımlanmaktadır. Merkezi cami, “ulu cami” olarak Anadolu’da pek çok şehirde bulunan camileri temsil etmektedir. Çarşılarda muhtelif meslek gruplarının yer aldığı pazarlar ile cami, han ve hamamlar bir arada bulunmaktadır.²

Osmanlı’da şehir, taşradaki temel yönetim birimleri olan sancak,³ kaza⁴ ve nahiye⁵ merkezlerinin adıdır.⁶ Şehirler milletlerarası, bölgelerarası, şehirlerarası, bölge içi sınıai ve ticari faaliyetlerde önemli işlevler üstlenmektedir. Buna bağlı olarak her kent farklı ölçeklerde, çeşitli iktisadi faaliyetleriyle ön plandadır. 16. yüzyılda Ankara⁷ sanayi kenti izlenimi verirken, Manisa⁸ ve Antep⁹ ticaret kenti görünümündedir.¹⁰ Aynı zamanda şehirler, nüfus anlamında da farklı büyüklüklere sahiptir. Genellikle kendilerine yeterli fakat nüfus bakımından küçük olan Balkan kentleri yaklaşık 10.000 civarında nüfusa sahiptir. Anadolu şehirlerinin ise, 10.000 ila 30.000 arasındaki

¹ Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim: 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2: 1600-1914**, Ed. Halil İnalcık, Donald Quatert, Eren Yayıncılık, 2004, s. 700

² İlhan Şahin, “Şehir”, **TDVİA**, Cilt: 38, s. 446

³ Osmanlı’da eyaletlerin alt birimini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. İlhan Şahin, “Sancak”, **TDVİA**, Cilt: 36, 2009, s. 98

⁴ Osmanlılar’da kadının yetki bölgesini ve bu bölgeyi tanımlayan coğrafyayı ifade etmektedir. Tuncer Baykara, “Kaza”, **TDVİA**, Cilt: 25, 2002, s. 119

⁵ Osmanlı idari sisteminde bir yönetim ünitesini ve bölgeyi ifade etmekle birlikte bazen de coğrafi bakımdan küçük veya büyük bir çevreyi, yöreyi ve hatta semti tanımlamak için kullanılmaktadır. İlhan Şahin, “Nahiye”, **TDVİA**, Cilt: 32, 2006, s. 306

⁶ Şahin, “Şehir”, s.446

⁷ Rıfat Özdemir, “Ankara”, **TDVİA**, Cilt: 3, 1991, s. 204-209

⁸ Feridun Emecen, “Manisa”, **TDVİA**, Cilt: 27, 2003, s. 577-583

⁹ Hüseyin Özdeğer, “Gaziantep”, **TDVİA**, Cilt: 13, 1996, s. 466-469

¹⁰ Alpaslan Aliagaoglu, Abdullah Uğur, “Osmanlı Şehri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 38, Ağustos 2016, s.213

nüfusuyla nispi olarak daha büyük oldukları görülmektedir.¹¹ Nüfus miktarı hiyerarşik olarak ele alındığında, İstanbul'un en önemli şehir olduğu görülmektedir. 16. yüzyılın başında şehir 400.000 nüfusa sahipken bu değer 1570'de 700.000'e yükselmiştir.¹² İkinci kademe merkez olan eyalet ve üçüncü kademe merkez konumundaki sancak merkezleri de nüfus kapasitesi anlamında farklılık göstermektedir. Eyalet merkezleri 50.000, sancak merkezleri ise 10.000 ve daha düşük nüfuslu bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda bu değerlerin altında nüfusu 3.000 ila 4.000 arasında değişen çok sayıda pazar yerleşmesi vardır.

Başta bir tüketim merkezi olan İstanbul olmak üzere büyük kentler, temel ihtiyaçlarının karşılanması anlamında genellikle öncelikli ve kendi çevresine bağımlı bir nitelik göstermektedir.¹³ İstanbul'un temel ihtiyaçların karşılanması anlamındaki öncelikli niteliği, 1773 tarihli bir mahkeme hükmüne;

*“Ve İstanbul'a koyun gönderilmesinin teşvik edilmesini ve İstanbul'a doğru yola çıkan koyunların sağ salım ve rencide edilmeden gelmelerini önemle bildiriyorum. Bu konuda asla rızam yoktur. Eğer bunu haber alırsam onların hakkından geleceğimi bildiririm.”*¹⁴ şeklindeki emir ile yansımıştır.

Öte yandan 1824 yılında Kocaeli, Hudavendigâr ve Eskişehir sancaklarında imal edilen ipeğin öncelikli olarak İstanbul'a gönderilmesi emri de mahkeme kayıtlarından tespit edilmiştir.

*“İstanbul'da zaruri ihtiyaç olan bazı kumaşların imali için gerekli olan ipeğin bir dirheminin dahi Halep ve Şam tüccarlarına satılmayıp Kocaeli, Hüdâvendigâr (Bursa Vilayeti) ve Eskişehir'den tamamı Bursa'da toplanarak yeterli miktardaki ipeğin satılarak İstanbul'a gönderilmesi emredilmiş. İstanbul'daki ihtiyaç giderilmedikçe ipeğin başka yerlere veya tüccarlara satılması tamamen yasaklanmıştır.”*¹⁵

1825'te ise ülke genelinde üretilen ipeğin İstanbul'un ihtiyacı karşılanmadan başka bölgelere gönderilmemesine yönelik emir şu şekildedir:

“Bursa, Kirmasti, İnegöl, Yenişehir-i Bursa, Bilecik, Söğüt, Pazarköy, Gemlik, Lefke, İznik, Bandırma kazâlarıyla Kocaeli ve Hudâvendigâr ve Eskişehir sancaklarında, ipek

¹¹ Aliagaoglu, Uğur, **a.g.m.**, s.210

¹² Aliagaoglu, Uğur, **a.g.m.**, s.210

¹³ Rhoads Murphey, “Provisioning İstanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East”, **Food and Foodways**, S. 2, 1988, s. 217

¹⁴ İKS Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 2019, s. 138, 139

¹⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 181, 182

üretimi yapılan sair yerlerdeki ipeğin, İstanbul'daki ihtiyacı karşılanmadan başka yerlere, yabancı tüccarlara satılması yasaklanmıştır.”¹⁶

İstanbul'un iâşesi kapsamında, halkın önemli ihtiyaçlarından hububat cinsinden zahirenin temini, Trakya, Rumeli, Eflak ve Boğdan'dan sağlanmakta,¹⁷ bu bölgelerden temin edilecek ürünlerin ticareti teşvik edilmekte ve denetlenmektedir.¹⁸ Tıpkı zahire temininde olduğu gibi, et için de üretim bölgelerinden İstanbul'a uzanan sistemli bir yapı organize edilmiştir. Bu kapsamda her yıl 200.000'den fazla koyun İstanbul'a getirilirken koyun temininin en çok sağlandığı bölge, lojistik kolaylıklar nedeniyle Balkanlar'dan Trakya, Bulgaristan, Makedonya ile Eflak ve Boğdan'dır.¹⁹ Balkanlar'dan sonra ise Orta Anadolu (Karaman) ve Kilis Torosları İstanbul'a en çok koyun gönderen bölgeler olmuştur.²⁰ 1826 yılında Eflak bölgesinden 20.000,²¹ Boğdan'dan 10.400,²² Karaman'dan 29.610 baş koyunun İstanbul'a getirildiği mahkeme kayıtlarından görülmektedir.²³

İstanbul'un tavuk talebi, İzmit bölgesi ile Tekirdağ, Hayrabolu ve Malkara'dan karşılanmaktadır.²⁴ İstanbul pazarının meyve ve sebze talebini karşılamak üzere çevre bölgelerde bir bahçıvanlık sektörü gelişme göstermiştir.²⁵ Sebze ve meyve ihtiyacı öncelikle bu bölgelerdeki bağ, bahçe ve bostanlardan karşılanmaktadır. Başkentin Asya ve Avrupa banliyölerinde oldukça fazla sayıda bağ, bahçe ve bostan bulunmaktadır. Örneğin Asya yakasında Maltepe ve Kadıköy'de lahana, salatalık; Avrupa kıyılarında Ortaköy'de ise enginar yetiştirilmektedir.²⁶ Aynı zamanda Üsküdar'da Kartal ve

¹⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 195, 196, 197, 198

¹⁷ BOA. HAT, 1541/45, H.10.08.1233, [M.15.06.1818]

¹⁸ Mesut Küçükkalay, Hüseyin Topuz, “İstanbul Nasıl Beslenirdi”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, S. 58, Ocak 1999, s. 23

¹⁹ BOA. C.BLD. 28/1386, H.29.12.1207, [M.07.08.1793], BOA. AE.SSLM.III, 403/23238, H.01.01.1208, [M.09.08.1793], BOA. HAT, 237/13142, H.29.12.1208, [M.28.07.1794], BOA. TS.MA.e. 430/3, H.04.120.1221, [M.12.02.1807], Tefik Güran, “İstanbul'un İâşesi”, **İstanbul: Şehir ve Medeniyet**, Ed. Şevket Kamil Akar, Klasik Yayınları, 1. Baskı, 2004, s. 321

²⁰ Minna Rozen, “A Pound of Flesh: The Meat Trade and Social Struggle in Jewish Istanbul 1700-1923”, **Crafts and Craftsmen of the Middle East**, Ed. Suraiya Faroqhi, Randi Daguihem, I.B Tauris, 2005, s. 196

²¹ İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil, 2019, s. 324

²² İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil, 2019, s. 324, 325

²³ İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil, 2019, s. 103, 116

²⁴ Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi Cilt:1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s.183

²⁵ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1**, Eren Yayıncılık, 1. Baskı, 2000, s. 286

²⁶ Mantran, **a.g.e.**, s.186

Darıca'daki bağlardan üzüm, pekmez ve turşu temin edilirken, Marmara Bölgesi'nden yaş meyve ve sebze temin edilmektedir.²⁷ Bir başka önemli tüketim ürünü olan pirinç temini daha çok gemiler vasıtasıyla Mısır bölgesinden sağlanmaktadır.²⁸ Mısır'dan temini sağlanan bir diğer ürün ise 16. yüzyılla birlikte İmparatorlukta görülmeye başlanan kahvedir.²⁹ Bu ürünün başkente sevki tüccarlar aracılığıyla daha çok denizyolu bazen de karayolu ile sağlanmakta ve Mısır'dan transit geçerek başkente ulaşmaktadır.³⁰ Burada hanlara konarak satışın gerçekleştirildiği mahkeme kayıtlarından izlenebilmektedir. 1766 yılında İstanbul'a gelecek olan kahvenin Çukur Han, Papasoğlu Hanı, Sepet Hanı, Ağa Hanı ve Cizyedar Hanı'na getirilmesi emri³¹ ve 1803'te İstanbul'a Mısır'dan getirilen kahvenin Papaszade ve Sepet Hanları ile Haraççı ve Ağa hanlarında bulunduğu³² ilgili kayıtlardan tespit edilmiştir.

Yemen'den yola çıkan kahve öncelikle Süveyş ve Mısır'a ulaştırıldıktan sonra başkente, diğer Osmanlı şehirlerine ve Avrupa'ya gönderilmektedir.³³ Mısır'a her sene gelen 32.000 ila 40.000 arasındaki kahvenin yaklaşık %45-50'si başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun çeşitli bölgelerine gemiler kullanılarak sevk edilmektedir.³⁴ Mısır'dan başkente ulaşan bir diğer ürün de baharattır.³⁵ Mısır ile birlikte Venedik başkente baharat temininde önemli bir yere sahiptir.³⁶ Aynı zamanda Mısır'dan İstanbul'a pirinç, fasulye, hurma ve aspur gibi ürünler de sevk edilmektedir.³⁷ İstanbul'un önemli besin maddelerinden zeytinyağı Edremit-Ayvalık bölgesinden, sarımsak İzmit'ten, limon Mersin ile Sakız ve İstanköy adalarından temin edilmektedir.³⁸ Şekerin kullanımından önce tatlandırıcı olarak kullanılan bal İzmir, Manisa ve Aydın bölgesinden İzmir iskelesine getirilerek İstanbul'a sevk edilmekte, bununla birlikte Girit

²⁷ Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s.356

²⁸ **BOA**. A.DVNSMHM.d. 3/1063, H.07.08.967, [M.03.05.1560], **BOA**. A.DVNSMHM.d. 60/171, H.29.12.993, [M.22.12.1585]

²⁹ Suraiya Faroqhi, "Coffee and Spices: Official Ottoman Reactions to Egyptian Trade in the Later Sixteenth Century", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, 1986, s. 88

³⁰ **BOA**. D..İSM.d. 25439/-, H.15.03.1174, [M.25.10.1760]

³¹ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 175, 176

³² İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil, 2019, s. 498

³³ **BOA**. A.DVNSMHM.d. 115/1110, H.29.12.1118, [M.03.04.1707], İdris Bostan, "Kahve", **TDVİA**, Cilt 24, 2001, s.204

³⁴ Mantran, **a.g.e.**, s.194

³⁵ **BOA**. A.DVNSMHM.d. 115/451, H.10.06.1118, [M.19.09.1706]

³⁶ Mantran, **a.g.e.**, s.188

³⁷ Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı 1699-1812", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2 1600-1914**, Halil İnalcık, Donald Quartert (Ed.), Eren Yayıncılık, 2004, s.854

³⁸ Mantran, **a.g.e.**, s.188

ve Eflak balları da başkente sevki yapılan ballar arasında yer almaktadır.³⁹ Şeker ise başlangıçta Kıbrıs ve Mısır'dan gelirken zamanla ithal malları arasında yer almıştır.⁴⁰ Tuz ise Mısır, Ahyolu, Eflak, Kefe, Koçhisar, Silivri, Çekmece, Aynos ile Saruhan ve Ege adalarından⁴¹ deniz tuzu ise İzmir tuzlasından temin edilmektedir.⁴²

Başkent dışında, Anadolu şehirleri ise özellikle temel iâşe ürünlerini çoğunlukla yakın çevre bölgelerden temin etmektedir.⁴³

Osmanlı kentleri aynı zamanda idari merkezlerdir. Sancak merkezinde bir sancakbeyi, eyalet merkezinde bir beylerbeyi bulunmakta, sancakbeyi umumi teftiş yetkisine sahipken beylerbeyi tımar tevcihinde söz sahibidir.⁴⁴ Kent güvenliğinin tesis edilmesi için subaşı, asesbaşı gibi görevliler yetkilendirilirken adli ve beledi işlerden kadı sorumludur.⁴⁵

1.1.2. Kasaba

Genel olarak şehirden küçük, köyden büyük olan yerleşmeleri ifade etmektedir. Osmanlı'da, Selçuklu'da olduğu gibi belirli bir iskan yerini tanımlamak için kullanılmaktadır.

Kasabalar çeşitli tipik özelliklere sahiptir. Öncelikle şehirlerden farklı olarak Osmanlı kasabası, idari merkez olmayan iskan yeri olarak tanımlanmaktadır. Kasabaların başında, kadının temsilcisi olarak naipler bulunmaktadır. Naipler, kadının bütün yetkilerine sahiptir.⁴⁶

³⁹ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.356

⁴⁰ **BOA.** A.DVNSMH.d. 58/345, H.17.05.993, [M.17.05.1585], **BOA.** A.DVNSMH.d. 67/193, H.29.03.999, [M.25.01.1591], Kütükoğlu, s.356

⁴¹ **BOA.** A.DVNSMH.d. 28/258, H.25.07.984, [M.18.10.1576], **BOA.** A.DVNSMH.d. 28/457, H.25.07.984, [M.18.10.1576], **BOA.** A.DVNSMH.d. 72/105, H.11.06.1002, [M.04.03.1594], **BOA.** C.HR. 16/800, H.11.03.1184, [M.05.07.1770]

⁴² Mantran, **a.g.e.**, s.189, Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.357

⁴³ İlhan Şahin; Feridun Emecen, "Anadolu", **TDVİA**, Cilt: 3, 1991, s. 125

⁴⁴ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 20

⁴⁵ Akdağ, **a.g.e.**, s. 39, 42

⁴⁶ Zekariye Bülbül, **Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi**, Nobel Akademik Yayıncılık, 4. Baskı, 2013, s. 122

Kasabaların bir diğer önemli özelliği nüfus bakımından eskiden beri kalabalık olmayıp belirli şartların oluşması sonucunda ve belirli bir süreç içinde kalabalıklaşan yerler olmalarıdır.⁴⁷

Kasabalar farklı dağ ve ova köyleri arasındaki pazar yerlerindeki küçük iskan ünitelerinin zaman içinde gelişmesi sonucu oluşmuştur. Bu anlamda kasabalar, aynı zamanda bir pazar ve mübadele merkezidir. Bu bakımdan, bu tür kasabalarda ulucami ve pazar yeri kasabanın merkezini teşkil etmektedir.

1.1.3. Mahalle

Kelime anlamı "yerleşim yeri" olan mahalle, sürekli ve geçici nitelikte ikamet kurmak amacıyla kurulmuş olan küçük yerleşmelerdir. Osmanlı'da kentlerin en önemli tamamlayıcı ögesi ve iskan alanlarını oluşturan⁴⁸ ve Osmanlı'da şehir merkezi olarak kabul edilen caminin⁴⁹ ve çarşının bulunduğu birinci bölümün dışında oluşmuş yerleşim bölgeleridir.⁵⁰ Çoğunlukla 20 ile 40 hane arasında hane barındırmaktadır.⁵¹ Aynı zamanda mahalleler, yönetici kesim ve halk arasındaki ilişkinin tesis edilmesinde önemli bir işleve sahiptir.

Temel yönetim birimi olması, Osmanlı mahallelerinin en temel özelliğini oluşturmaktadır. Bu yapı içerisinde vergi yükümlüsü reaya vergi kayıtlarına yaşadıkları mahallelere göre yazılırken oturdukları binaların hangi mahalle sınırlarına dahil olduğu belirlenmiştir.⁵² Mahallelerinde yaşanan bir olayın çözüme ulaştırılmasında ve ortaya çıkan bir zararın tanzim edilmesinde ortaklaşa sorumlu olmaları⁵³ itibariyle mahalle halkı birbirine kefildir.⁵⁴ Bu sosyal yapı, bir iskan ünitesi olarak mahallenin,

⁴⁷ Tuncer Baykara, "Kasaba", **TDVİA**, Cilt: 24, 2001, s. 525

⁴⁸ Yunus Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", **Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir**, Ed. Fehmi Yılmaz, İstanbul Medeniyet Üniversitesi ve T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı, İstanbul, 2015, s. 310

⁴⁹ Nusret Çam, "Ulucami", **TDVİA**, Cilt: 42, 2012, s. 80

⁵⁰ Mehmet Karagöz, "Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekan-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)", **Osmanlı 4: Toplum**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 107

⁵¹ Feridun Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2016, s. 392, İlhan Şahin, "Şehir", **TDVİA**, Cilt: 38, 2010, s.448

⁵² Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mahalle", **TDVİA**, Cilt: 27, 2003, s.325

⁵³ Yel, Küçükbaşçı, **a.g.e.**, s.325

⁵⁴ Uğur, **a.g.e.**, 310

mensuplarının ortak bir ibadethanede ibadetlerini gerçekleştirdikleri ve yaklaşık 1.000 nüfuslu yerleşim alanları şeklinde tanımı yapılırken göz önüne alınmıştır.⁵⁵

İmparatorlukta müslüman mahalleleri cami ve mescit etrafında kurulmuşken bu birimlerin temsilcisi imam'dır.⁵⁶ Kilise ve havra etrafında kurulan gayri müslim mahallelerin temsilcisi ise kilise rahibidir.⁵⁷

Müslüman mahallelerde imam vergi düzenlemeleri, kefillik, şahitlik gibi konularda kadılık ve mahalle halkı arasında köprü görevi üstlenmektedir.⁵⁸ Müslüman olmayan mahallelerde ise kilise rahibinin temsili daha çok mali konulardadır. İbadethane dışında mahallelerde, üyelerinin iâşesinin temini için yiyecek ve ihtiyaç maddelerinin satın alınabileceği kasap, bakkal gibi dükkanlar ile eğitim için sibyan mektebi ve temizlik için hamam bulunmaktadır.⁵⁹

1.1.4. Köy

"Sokak, yöre" anlamındaki Farsça "kuy" kelimesinden gelen köy, bir iskân terimi olarak iktisadi faaliyetleri daha çok ziraat, hayvancılık ve el sanatlarına dayalı olan;⁶⁰ nüfusu en fazla binlerle ifade edilebilen, toplumsal değişim süreçlerinin hızlı seyretmediği; kırsal alanlarda yaşayan çevrelerin oluşturduğu bir yerleşim anlamına gelmektedir.⁶¹

Osmanlı'da tarımsal alanlar geleneksel köy topluluklarından oluşmakta, bu yerleşim alanları toprakları, mali ve sosyal yapısıyla bir birimi ifade etmektedir.⁶² Köyler, cami ya da tekke ve zaviyeler etrafında oluşmuş birimlerdir. Kendi kendine yeterli bir ekonomik statüde olan imparatorluk köyleri, kısmen piyasaya açık bir nitelik göstermektedir. Bu yapı içerisinde ilgili bölgenin iâşesine konu olan temel gıda ürünleri köy içerisinde üretilmekte, neredeyse her köy evinin sahip olduğu tezgahlar dokuma

⁵⁵ Yel, Küçükbaşçı, **a.g.e.**, s.325

⁵⁶ Kemal Beydilli, "İmam", **TDVİA**, Cilt: 22, 2000, s. 181

⁵⁷ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.23

⁵⁸ Feridun Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", **Osmanlı 4: Toplum**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.93

⁵⁹ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.23

⁶⁰ Akdağ, **a.g.e.**, s. 46

⁶¹ Osman Gümüşçü; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Köy", **TDVİA**, Cilt: Ek-2, s.85

⁶² Gümüşçü; Küçükbaşçı, **a.g.e.**, s.85

ihtiyaçlarını karşılamaktadır.⁶³ Köylerdeki temel ekonomik faaliyet çoğunlukla tarım ve hayvancılıktır. Reaya, tımar sistemi çerçevesinde tesis edilen politikalara göre kullanım hakkı kendisine verilen toprağı işlemekte ve vergisini sipahiye vermektedir. Anadolu köylerinde başta hububat olmak üzere eltik, pamuk ziraati yapılırken, iklim koşullarının imkan verdiği bölgelerde zeytinyağı, narenciye ve çeşitli meyveler üretilmektedir.⁶⁴

Köylerin önemli bir bölümü bir sipahi denetiminde ve tımar düzeni içerisinde bulunmakta ve köy halkı bu yapı dahilinde mülkiyeti devlete ait topraklarda tarım-hayvancılık faaliyetiyle uğraşmaktadır. Köyler rnlerin bir kısmı ile raiyyet vergilerini derken; küçük bir bölüm ise vakıf köyü niteliği gösterdiğinden vergilerini vakfa vermektedir. Köylerin bazıları da özel bir hizmet dahilinde istihdam edilmekte ve bu şekilde hizmet verenler bir grup vergiden muaf tutulmaktadır.⁶⁵

Köylerin yöneticisi köy kethdalarıdır. Ancak belgelerde kethdaya karşılık olarak muhtar⁶⁶ kelimesi de kullanılmaktadır.⁶⁷ Köylerin asayişi ise köy subaşılarının yönetimindeki sekbanlarca sağlanmaktadır.⁶⁸

1.2. TİCARİ MEKANLAR

1.2.1. Kervansaray

Ticari mal nakleden kervanların güvenliğini ve konaklamasını sağlamak amacıyla anayol kenarlarında tesis edilen yapılardır.⁶⁹ Bu yapılar, han olarak da anılmaktadır.⁷⁰ üretim ve ticaret işlerinin bir arada yürütüldüğü yerler olan hanlar, adlarını da burada üretilen mallardan almaktadır.⁷¹ Hanların, kuruluşları bakımından çeşitli gereksinimleri karşılamak amacıyla kentler arasındaki anayol kenarlarında yaptırılmış olanlarına kervansaray denmektedir.⁷²

⁶³ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, 15. Baskı, 2018, s.263

⁶⁴ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.25

⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz. “Menzil” ve “Derbend”

⁶⁶ Ali Akyıldız, “Muhtar”, **TDVİA**, Cilt: 31, 2006, s. 51

⁶⁷ Gümüşü; Kkaş, **a.g.e.**, s.86

⁶⁸ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.262

⁶⁹ Godfrey Goodwin, **A History of Ottoman Architecture**, The John’s Hopkins Press, 1971, s. 458

⁷⁰ Bruce Masters, “Caravansary”, **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 120

⁷¹ John Freely, **A History of Ottoman Architecture**, WIT Press, 2011, s. 24

⁷² şebnem Eryavuz, “Kervansaray”, **TDVİA**, Cilt: 25, s. 299

Kuruluş amaçlarından biri olan kervanların güvenliğinin sağlanması amacıyla, güvenli ve sağlamlaştırılmış yapılar inşa edilmeye çalışılmış, bu kapsamda kervansarayların etrafı kalın surlarla çevrilerek bu yapıların her çeşit dış tehlikeye karşı koyabilecek bir kapasiteye sahip olması sağlanmıştır.⁷³

Plan tipleri yönünden kervansarayları, avlusuz kapalı tip ve avlulu açık tip olmak üzere iki kategoride incelemek mümkündür. Planları genellikle kare ve dikdörtgen şeklinde olan avlusuz kapalı tip kervansaraylar tek hacimden ibarettir ve giriş bölümünün her iki yanında kalan kısımlar zeminden daha yüksekte inşa edilerek yolcuların yatacağı peykler olarak ayrılmıştır. Taş ve tuğla karışımı bir dış cepheye sahip olan bu yapılar, kubbe ve tonazlar ya da ahşap bir çatı kiremitle örtülmüştür. 16. yüzyılda yapılmış Büyükçekmece Sokullu Kervansarayı⁷⁴ ve 17. yüzyıl başında Edirne’de inşa edilen Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansarayı⁷⁵ bu yapıdaki kervansaraylara örnek teşkil etmektedir. Avlulu açık tip kervansaraylar ise, kapalı kervansaraylarda olduğu gibi yolcuların yatmasına olanak sağlayan giriş kısmındaki kapalı bölüme ek olarak, iç taraftan bir cephesini bu kapalı kısmın oluşturduğu, kare ve dikdörtgen yapıdaki avlulu bölüme sahiptir. Giriş bölümünün sağ ve sol kısımlarında kadın yönetim kadrosu ve diğer görevlilerine ait bölümler bulunan bu yapıdaki kervansaraylara örnek olarak 17. yüzyılda inşa edilmiş Malatya Kervansarayı gösterilebilir.⁷⁶

Bu yapılar içerisinde kervanların konaklama talebinin karşılanmasına yönelik ise, yatakhaneler, depolar ve erzak ambarları, hamamlar ve ahırlar ile hastaneleri ve eczahaneleri olan tesisler inşa edilmiştir.⁷⁷

İdari anlamda kervansaraylar, iki kısma ayrılmaktadır. Bunların büyük bölümü hizmetlerin parasız sağlandığı vakıflı olanlarıdır.⁷⁸ Kervansaraylarının bir bölümünün ise vakfı yoktur ve buralarda hizmetler cüz’i bir ücret karşılığı sunulmaktadır.⁷⁹

⁷³ Masters, **a.g.e.**, s. 120

⁷⁴ Semavi Eyice, “Büyükçekmece Kervansarayı”, **TDVİA**, Cilt: 6, 1992, s. 519-520

⁷⁵ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Ekmekçizade Ahmed Paşa Kervansarayı”, **TDVİA**, Cilt: 10, 1994, s. 546-547

⁷⁶ Ceyhan Güran, **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978, s. 16, 17

⁷⁷ Ziya Kazıcı, **Osmanlı’da Toplum Yapısı**, Kayihan Yayınları, 2. Baskı, 2017, s. 102

⁷⁸ Zeynep Ahunbay, “Architecture”, **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 50

⁷⁹ Kazıcı, **a.g.e.**, s. 103.

1.2.2. Menzil

Osmanlı'da 16. yüzyılın ortalarında haberleşme amacıyla kurulan teşkilattır.⁸⁰ Ancak bu teşkilat zamanla ticari malların taşınması, nakliyenin ve sefer dönemlerinde ordunun iaşesinin sağlanması amacıyla kullanılmaya başlanmıştır.⁸¹

Menzil teşkilatı kurulmadan önce imparatorlukta haberleşme faaliyetleri ulak hükmü yoluyla, ulaklarla sağlanmıştır.⁸² Ulaklar bu faaliyeti yürütürken, ihtiyaç oluşması halinde hayvanlara el koymak gibi bazı haklara sahiptir. 1539 yılında bu haklardan doğan imtiyazların yoksul halk kesimine zarar verdiği düşünülmüş ve bu motivasyonla menzil teşkilatı kurulmuştur.⁸³ Bu kapsamda belirli bölgelerde menzil isminde konaklama istasyonları inşa edilmiş ve ilgili bölgede yaşayan insanlar da menzilci tayin edilerek bir haberleşme ağı oluşturulmuştur.

Menziller, coğrafi koşullara, asayişin ve menzil ihtiyacının sağlanabileceği yerlere bağlı olarak değişik mesafelerde inşa edilmiştir. Tesisler genel olarak ana ve tali yollar üzerinde, haberleşmenin hızlı bir şekilde sağlanabilmesi amacıyla, sınır bölgelerde ve daha az nüfusa sahip alanlarda, daha büyük mesafelerde kurulmakla birlikte⁸⁴ en büyük uzaklık 18 saatten fazla olmayan mesafelerde kurulmuştur.⁸⁵ Vakıf hanının bulunduğu menzillerde yolcular, atlarını besleyip konaklama imkanına sahiptir. Vakıf hanının olmadığı, sivil şahıslarca yaptırılmış menziller de bulunmaktadır. Bu yapılar, ordunun sefer zamanları ihtiyaç duyduğu emtianın korunması için de kullanılırken zamanla çevre halkın mallarını sattığı bir pazar niteliğine kavuşmuş ve bu menzillerde köy ve kasabalar oluşmuştur.⁸⁶

Menziller menzil halifeliğine bağlıdır. Menzillerle ilgili konuların karara bağlanması, menzil halifeliğinin yer aldığı mevkufat defterlerine bakılarak

⁸⁰ Fatih Müderrisoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyesi", **Osmanlı 10: Kültür Sanat**, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 379

⁸¹ Ümit Ekin, **17.- 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 33

⁸² Yusuf Halaçoğlu, "Ulak", **TDVİA**, Cilt: 42, 2012, s. 77

⁸³ Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", **TDVİA**, Cilt: 29, 2004, s.159

⁸⁴ C. J. Heywood, "Some Turkish Archival Sources for the History of the Menzilhane Network in Rumeli During the Eighteenth Century", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Beşeri Bilimler**, Vol. 4-5, 1976-1977, s. 40

⁸⁵ Ekin, **a.g.e.**, s. 34

⁸⁶ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, Arı Sanat Yayınevi, 7. Baskı, 2021, s. 282

gerçekleştirilmekte, bir bölgenin menzil olup olmaması, menzilkeş tayin edilen bölge halkının görev ve sorumlulukları bu defterlere kaydedilmektedir.⁸⁷

Bu yapıların yönetimi, menzilin bulunduğu kazanın ayanı, kadısı veya nâibi ve merkezin onayıyla görevlendirilen menzil emini adı verilen yetkililerin sorumluluğundadır.⁸⁸ İdareden sorumlu menzil eminleri, 1 yıllığına tayin edilirken, görevini başarıyla yapmış olanların 1 yılın sonunda yeniden tayin edilmeleri mümkündür. Menzilin çeşitli işlerini görmek üzere görevlendirilenlere ise menzilci ya da menzilkeş adı verilmektedir. Bu görev için, mükellefiyet usulüyle menzil civarındaki köy halkı görevlendirilmektedir. İlgili bölgedeki menzilci sayısı ihtiyaca göre farklılık göstermekte ve tayin edilen menzilciler hizmetlerine karşılık olarak bazı vergilerden muaf tutulmaktadır.⁸⁹

Menzil tesislerindeki harcamalar, farklı kaynaklardan karşılanmaktadır. Devlet hazinesi, ulak ücretleri ve menzilci olarak görevlendirilen ahalinin avarız ve nüzülleriyle birlikte mukataa ve gümrükler, menzil masrafları için tahsis edilmiştir.⁹⁰

Menzillerin denetimi 18. yüzyıla kadar menzilin bulunduğu bölgenin kaza kadıları, muhtesibleri ve naippleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.⁹¹ 18. yüzyılda ise denetim, merkezi otorite tarafından bizzat bu iş için görevlendirilen mübaşirlerce yapılmaya başlanmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar işlevini sürdüren menzil teşkilatı, söz konusu yüzyılın ilk çeyreğinde girişilen ıslah çalışmalarını takiben 1839 yılında posta teşkilatının kurulmasıyla yürürlükten kaldırılmıştır.

1.2.3. Derbend

Osmanlı'da yol ve ticaret güvenliğinin sağlanabilmesi amacıyla derbendler inşa edilmiştir. Osmanlı'dan önce İlhanlılar'da "tatkavulluk" teşkilatı kurulmuştur.⁹² Yol ve

⁸⁷ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 159, 160

⁸⁸ Ekinci, **a.g.e.**, s. 282,283

⁸⁹ Menzilciler, görevleri karşılığında avarız ve nüzül vergilerinden muaf tutulmaktadır. Halaçoğlu, s. 160

⁹⁰ Ekinci, **a.g.e.**, s. 283

⁹¹ Colin Heywood, "Menzil/Menzilhane", **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 375

⁹² Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı**, Eren Yayınları, 2. Baskı, 1990, s. 15

geçit emniyetinin sağlanması motivasyonu ile oluşturulmuş bu müessese, daha da geliştirilerek Osmanlı Devleti'ndeki derbend teşkilatını ortaya çıkarmıştır.⁹³

Hukuki anlamda derbendleri iki başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar, derbendçi tımar ismiyle, tımar düzeni içinde kurulmuş olan derbendler ve vergi muafiyetleri yöntemiyle vakıf, has veya boş arazi üzerinde kurulan derbendlerdir.⁹⁴ Bir başka anlamda ise derbendler, kale niteliğinde olanlar, büyük vakıf şeklinde tasarruf olunanlar, han ve kervansaray olarak kullanılanlar ve köprü yerlerinde bulunanlar şeklinde kategorize edilebilir.⁹⁵

Bir yerin derbend olabilmesi belli şartlara bağlanmıştır. Öncelikle söz konusu bölgenin kadısı ya da o bölgede ikamet eden başka bir kimse tarafından ilgili yerin derbend olması yönünde bir teklif yapılması gereklidir.⁹⁶ Bu aşamayı takiben, merkezi otoritenin organize ettiği araştırma sonucunda ilgili mahallin derbend olması yönünde karar alınırsa, teklifi yapana bu derbendin yönetimi iltizam usulüyle verilmektedir.⁹⁷ Aynı zamanda ihtiyaç olması durumunda ilgili bölgenin civarındaki köyler de derbendci olarak görevlendirilmektedir. Konum itibarıyla bir yerin derbend olabilmesi için de birtakım şartlar zorunlu tutulmuştur. Bu şartlar şöyle sıralanabilir:⁹⁸

- Merkezi bir durumda olması.
- Kavşak noktasında bulunması.
- Tehlikeli ve eşkıya baskınlarına sıklıkla maruz kalan bir niteliğe sahip olması.

Aynı zamanda bir yerin derbend olabilmesi, sağladığı fayda itibarıyla da bir şarta bağlanmıştır. Bu kapsamda, bir yerin derbend kabul ve tayin edilmesi durumunda miriye ve reayaya olan faydası değerlendirmeye alınmakta ve araştırmalar sonucu fayda sağlayacağı kararı alınırsa ilgili bölgenin derbend olabilmesi nihayete kavuşmaktadır.

Yanında han, mektep ve dükkanların bulunduğu derbendler, dört tarafı duvar ile çevrelenmiş, küçük kale niteliğinde tesislerdir.⁹⁹ Derbend teşkilatında, derbend yönetiminden doğrudan sorumlu olan yetkililere derbenci başı adı verilir. Teşkilatta

⁹³ Yusuf Halaçoğlu, "Derbend", **TDVİA**, Cilt: 9, 1994, s. 162

⁹⁴ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 380

⁹⁵ Orhonlu, s. 24, 27, 29, 32

⁹⁶ **BOA**. A.DVNSMH.d. 2/1399, H.07.11.963, [12.09.1556]

⁹⁷ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 162

⁹⁸ Orhonlu, **a.g.e.**, s. 11

⁹⁹ Orhonlu, **a.g.e.**, s. 11

görevli kimselere ise derbenci denmektedir. Derbencibaşı makamına, derbenciler arasında sözü geçen kimseler tayin edilmektedir. Ayrıca teşkilat içinde, belli bir maaş karşılığında çalışan beldarlar, gayrimüslim olanlardan göreve tayin edilen ve geçit bekçiliği sorumluluğu bulunan martoloslar ve yerli halk arasından seçilen, ücretli derbendci olarak zaptiye neferi statüsünde görev alan pandorlar bulunmaktadır.¹⁰⁰ Karşılığında birtakım vergilerden muaf tutulan derbencilerin¹⁰¹ görevlerini üç ana başlıkta incelemek mümkündür:

- Yol ve geçitlerde emniyeti tesis etmek.
- Yolların korunması ve tamir edilmesinde görev almak.
- İssız bölgeleri canlandırmak.

Derbencilerin bu sorumlulukları, bağlı bulundukları derbendin sınırlarına tabidir. Bu kapsamda derbencilerin, başka derbendlerin sahasına girmeleri yasaklanmıştır.¹⁰² Bununla birlikte derbencilerin köylerini terk etmeleri de yasaklanmıştır.¹⁰³ Bir derbendteki kişi sayısı 10 ila 100 kişi arasında değişmektedir. Bu görevlilerin temel iktisadi faaliyetleri, bağlı bulundukları bölgenin ekonomik durumuna bağlı olarak çiftçilik veya hayvancılıktır.¹⁰⁴ Aynı zamanda derbencilerin önemli gelir kaynaklarından biri de bölgelerinden gelip geçenlerden “geçit akçesi” adıyla adlıkları ücrettir.¹⁰⁵

Yalnızca sağlanan vergi muafiyetinden faydalanmak için derbendci olunmasının önüne geçebilmek amacıyla, derbendci seçiminin titizlikle yürütüldüğü bir süreç tesis edilmiştir. Buna göre, derbendci olacaklar hakkında ilgili bölgenin kadısı ve naibiyle birlikte bölge ileri gelenlerinin olumlu düşüncelerde bulunması şart koşulmuştur.¹⁰⁶

Derbendlerde bölgenin emniyetinin sağlanması amacıyla derbencilerin nöbet tutmasına imkan tanıyan kulübeler inşa edilmiştir. Buralarda hizmet üretimi sağlayan derbendcilik, vefat durumunda derbendliğin babadan oğula geçtiği bir meslek

¹⁰⁰ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 163

¹⁰¹ BOA. A.DVNSMH.d. 6/978, H.07.09.972, [M.08.04.1565]

¹⁰² Orhonlu, s. 64

¹⁰³ BOA. A.DVNSMH.d. 6/770, H.18.07.972, [M.19.02.1565]

¹⁰⁴ Orhonlu, **a.g.e.**, s. 61

¹⁰⁵ Geçit akçesi, ilgili bölgeden geçen her sürüden koyun başına alınan bir vergi kalemidir. Saydam, **a.g.e.**, s. 149

¹⁰⁶ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 162

niteliğindedir.¹⁰⁷ Göreve tayin edildikten sonra bir derbendci ölürse yerine varsa oğlu görevlendirilmekte, oğlu yoksa dışardan başka bir kimsenin tayini söz konusu olmaktadır.

18. yüzyılın sonları itibariyle derbendler, derbendat nazırlığı adı altında bir teşkilat vasıtasıyla yönetilmeye başlanmış, tanzimat döneminde ise eşitlik esasına dayanan vergi düzeninin kabul edilmesiyle birlikte aşamalı olarak kaldırılmaya başlanmıştır. İlk olarak derbendcilik ile yetkilendirilmiş görevlilerin statüleri sona erdirilmiş ardından emniyeti temin görevi taşrada jandarma birliklerine, büyük kentlerde de polislere bırakılmıştır.¹⁰⁸

1.2.4. Hafta Pazarları ve Sürekli Pazarlar

Endüstri öncesi ekonomik organizasyonlarda en önemli yerleşim unsurlarını alışverişin yapıldığı merkezler oluşturmaktadır. Bu merkezlerin en önemlilerinden biri de açık alışveriş merkezi niteliğindeki pazarlardır.

Açık alışveriş merkezleri kendi içinde hafta pazarları ve sürekli pazarlar olmak üzere iki ana başlıkta incelenebilir.¹⁰⁹ Özellikle kırsal kesimlerde¹¹⁰ haftanın belirli günlerinde, aynı alanda kurulan pazarlara hafta pazarları adı verilmektedir.¹¹¹ Bu pazarlar çoğunlukla civarda ve bir günlük mesafede bulunan köyler ahalisinin, yılın her döneminde zorlanmadan gelebilecekleri merkezi bir konumda olan köy, kasaba ve küçük kentlerde kurulmaktadır. Haftalık pazarlarda ürünlerini tüketicilere doğrudan arz eden gruplar; civardaki köylüler, has, zeamet, tımar sahipleri ve vakıf cabileridir. Tüm bu gruplarla birlikte aynı zamanda kent esnafı da ürünlerini pazara getirmekte ve bu sayede köylüler mallarını paraya çevirme ve temel gereksinimleri temin etme imkanı elde ederken, şehirli esnaf da mallarını satma şansını yakalamaktadır. Daha çok gündelik ihtiyaçlara konu alan mallar ile dayanıksız tüketim mallarının alım satımının yapıldığı haftalık pazarlar caddeler boyunca açık satış yerleri halinde kurulmaktadır.¹¹² Haftalık pazarların günü, kurulacak bölgede talep oluşmasına, o bölgenin kültürüne ve

¹⁰⁷ Orhonlu, **a.g.e.**, s. 61

¹⁰⁸ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 163

¹⁰⁹ Coşkun Çakır, "Trade", **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 569

¹¹⁰ Tahsin Özcan, "Pazar", **TDVİA**, Cilt: 34, 2007, s. 207

¹¹¹ Abdurrahman Okuyan, "Şehir Tarihi Açısından Osmanlı Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki Yapısı", **Journal of Divinity Faculty of Bayburt University**, Sayı: 10, 2019/2, s. 19

¹¹² Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi Cilt:2**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 65

merkezi hükümet ve halk arasındaki ortaklaşa alınan kararlarla belirlenmektedir.¹¹³ 1863 yılında Beşiktaş bölgesindeki talep doğrultusunda pazar kurulma kararı mahkeme kayıtlarına “*Emrim size ulaşınca bilinsin ki: Beşiktaş’ta cuma namazı yerine getirildikten sonra civar çevreden çok sayıda insan geldiğinden cuma günleri pazar kurulması emrimdir.*”¹¹⁴ şeklinde yansımıştır. Pazarlar için belirlenen gün önemli bir durum oluşmadıkça çoğunlukla değiştirilmemektedir.¹¹⁵ Kontrolü mahalli idareler tarafından yapılan hafta pazarları, Anadolu ve Rumeli bölgeleriyle birlikte Arap topraklarında ve Ege adalarında kurulmaktadır.¹¹⁶

Sürekli pazarlar ise, yılın tüm günlerinde açık olan pazarları tanımlamak için kullanılmaktadır. Sürekli tüketime konu olan bazı mallar için yılın her günü kurulan bu pazarlar diğer pazarlara göre hacim anlamında büyük pazarlardır.¹¹⁷

Pazarlarda küçük ve sökülebilen yapıda dükkanlar bulunmaktadır. Bunun nedeni, bir sokağın üzerine mümkün olabildiği kadar fazla dükkan yerleştirebilmektir. Genelde dükkanlar, meslek ve ticaret türüne bağlı olarak aynı sokak veya sokaklar grubu üzerinde toplanarak bir pazar meydana getirmektedir. Ayrıca bu pazarlarda, dükkanlarda satış yapanlarla birlikte pazarları dolaşan pazarcılar da bulunmaktadır.¹¹⁸

Pazarlardan çoğunlukla “bac”¹¹⁹ adıyla bilinen vergiler tahsil edilmektedir.¹²⁰ Bu verginin miktarı satılan mal ve satıcının yerli veya taşralı olduğuna bağlı olarak değişirken satılmayan mal üzerinden bac tahsilatı yapılmamaktadır. Bununla birlikte, bazı yabancı tüccarlardan yapılan antlaşmalar gereğince vergi alınmamaktadır. Bac vergisinin dışında gümrük rüsumu, duhuliye ve huruciye, damga, ihtisab ve kantarvezni rüsumu, avaid resmi gibi vergiler de tahsil edilmektedir.¹²¹

¹¹³ M. Akif Erdoğan, “On dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, No: 96, İzmir: 1996, s. 6

¹¹⁴ İKS Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, 2019, s. 120

¹¹⁵ BOA. A.MKT.UM. 219/14, H.14.04.1272, [M.24.12.1855], Tahsin Özcan, “Pazar”, **TDVİA**, Cilt: 34, 2007, s. 207, Ziya Kazıcı, **Osmanlı’da Toplum Yapısı**, Kayıhan Yayınları, 2. Baskı, 2017, s. 95

¹¹⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 3

¹¹⁷ Okuyan, s. 19

¹¹⁸ Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi** Cilt:2, s. 65,66

¹¹⁹ Pazar vergisi anlamında kullanılan tabir. Celal Yeniçeri, “Bac”, **TDVİA**, Cilt: 4, 1991, s. 411

¹²⁰ BOA. TS.MA.e. 1288/30, H.20.10.1072, [M.08.06.1662]

¹²¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 207

1.2.5. Panayır

Osmanlı Devleti'nde çoğunlukla kırsal bölgelerin taleplerini karşılamak amacıyla kır iskan merkezleri yakınlarında pazarlar kurulmaktadır. Panayır, bu pazarların büyük olanlarına verilen isim olmakla birlikte kurulma sıklığı bunların ayırıcı özelliğini oluşturmaktadır. Pazarlardan farklı olarak panayırlar yılda bir ve birden fazla defa kurulmakta, süresi ise 1 gün ila 1,5 ay arasında farklılık göstermektedir.¹²² İç ticaretin önemli faaliyet alanlarından olan panayırlar, kırsal bölgelerin taleplerinin karşılanması amacıyla şehir dışında kurulurken,¹²³ bu özellikleriyle esnafın korunmasını sağlamakta ve şehrin ticari dengesinin bozulmasına da engel olmaktadır.¹²⁴

Panayırlar, yerli ve yabancı pek çok tüccarı buluşturan büyük ölçekli ticari mekanlardır. Perakende ticaret ile birlikte toptan ticaretinde gerçekleştirildiği bu alanların kontrolü, Tanzimat'a kadar merkezi otorite tarafından yapılmıştır.¹²⁵ Bu kontrol kapsamında panayırlara giden ve panayırlardan dönen tüccarların emniyeti gözetilmiş ve tehlikeli bölgelerde asayişin sağlanabilmesi amacıyla derbendler kurulmuştur. Beylerbeyiler, sancak beyleri ve görevli diğer yetkililer hukuken ve fiilen kendisine verilmiş olan eyalet ve livalarda emniyeti tesis etmekle yükümlüdürler.¹²⁶ Tanzimat'tan sonra ise panayırların idaresi belediyelere geçmiştir.

Panayırların organizasyon tarihleri merkezi otorite tarafından sıralamaya tabi tutularak düzenlenmiş ve bölgesel olarak birbirine yakın ve ekonomik anlamda birbirini etkileyebilecek kabiliyette olan panayırların düzenlenme tarihlerinin birbirleriyle çakışmayacak şekilde düzenlenmesine ve bu yönde alınan kararların katı bir şekilde uygulanmasına özen gösterilmiştir.¹²⁷ Panayırlar arasındaki ticari ve sosyal bağların artırılması hedefiyle tesis edilen bu düzen sayesinde, panayıra katılacak tüccarın bir

¹²² BOA. A.DVNSMH.d. 22/465, H.14.04.981, [M.13.08.1573], BOA. A.DVNSMH.d. 22/466, H.14.04.981, [M.13.08.1573], Lütü Güçer, XVI – XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası, Türkiye İktisat Tarihi Yıllığı 1, 1987, s. 44, Suraiya Faroqhi, "Balkan Panayırlarının Eski Tarihi", Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı, 2006, s. 165

¹²³ Suraiya Faroqhi, "Rural Life", The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839, Ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2006, s. 379

¹²⁴ Özcan, a.g.e., s. 207

¹²⁵ Özer Küpeli, "Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair", Osmanlı 3: İktisat, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, s. 491

¹²⁶ BOA. A.DVNSMH.d. 76/119, H.07.01.1017, [M.23.04.1608], BOA. A.DVNSMH.d. 78/983, H.14.11.1018, [M.08.02.1610]

¹²⁷ BOA. C.İKTS, 29/1444, H.29.12.1251, [M.16.04.1836]

panayırdan diğerine gidebilmesi için imkan sağlanarak teşvik edilmesi kolaylaşırken aynı zamanda alış veriş yapmak üzere gelen insanların, tespiti önceden yapılmış panayır organizasyon tarihlerine göre hareket ederek, mallarını nakledip panayırlara hazırlanabilmesi mümkün olmuştur.¹²⁸ Panayırların açılış ve kapanış tarihlerinin belirlenmesinde belirleyici olan unsurlardan biri de iklimdir. Eğer panayır kurulacak bölgenin iklimi tacirlerin, köylülerin ve şehirlilerin panayıra rahatça gelmelerine ve ticaret yapmalarına imkan veriyorsa yılda iki veya üç defa panayır kurulabilmektedir.¹²⁹

Panayırlar, daha yoğun olarak nisan ve eylül ayları arasında kurulmaktadır.¹³⁰ Panayırların kuruluş zamanlarıyla ilgili çeşitli nedenlerle yapılan değişiklik talepleri merkezi otorite tarafından dikkate alınmaktadır. Tüccar, peş peşe kurulan panayırların düzenlenme tarihi arasındaki zamanın kısa olması ya da panayırlar arasındaki mesafenin uzak olması gibi gerekçeler ile gün değişikliği talebinde bulunabilmekte, bazı durumlarda bu talepler yerel yönetimler tarafından da desteklenmektedir. İlgili talebin, tüccar ve halkın geniş katılımını sağlayarak, panayıra olan ilgiyi artıracak ve buna bağlı olarak hazine menfaatine bir durum yaratacak düşüncesi söz konusuysa merkezi otorite gün ve tarih değişikliği taleplerini dikkate almaktadır. Benzer bir motivasyonla mevcut panayırların birbirlerinin gelirlerine zarar verecek şekilde bir rekabet ortamı yarattığı durumlarda, panayırların düzenlenme tarihlerinin değişikliğine ilişkin talepler değerlendirilmektedir. Ancak panayırların gün ve saatlerine dair yapılan değişiklikler, bölge halkının zarara uğrayabileceği yönündeki kaygılar ve bazen de tüccarın ve yerel yönetimlerin karşı çıkmaları sonucu geri alınabilmektedir. Nihai olarak panayirlarda gün ve saat değişikliğine gidilmesi, bütün bu parametrelerin değerlendirilmesi sonucu, yeni bir sorun gündeme gelmemişse mümkün olabilmektedir.¹³¹

Kuruluş amaçları itibariyle Osmanlı'da panayırlar sosyal ve ticari olmak üzere iki kategoride ele alınabilir. Sosyal içerikli panayırlar, imparatorluk toprakları içindeki cemaatlerce dini törenler ve eğlence kurgusuyla kurulurken, ticari içerikli panayırlar ticari hedefler doğrultusunda organize edilmektedir.¹³² Olağanüstü şartların hakim

¹²⁸ Mehmet Doğan, **İmparatorluktan Cumhuriyete Panayırlar**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 58

¹²⁹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 9

¹³⁰ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 9

¹³¹ Doğan, **a.g.e.**, s. 59

¹³² Küpeli, **a.g.e.**, s. 491

olduğu dönemlerde faaliyetleri azalan panayırlar, olumsuz koşulların değişmesiyle tekrardan işlerlik kazanmıştır.¹³³

Aralarında uluslararası nitelik taşıyanların da olduğu ilk panayırlar daha çok Rumeli’de yer almaktadır. 16. ve 18. yüzyıllarda Rumeli’de Tor varoşunda, Hersek'teki Milşova Manastırı civarında, Taşlıca kazasının Prez yaylasında, İsrorga, Çatalca, Yenişehir, Karaferye, Alasonya, Sıdrakapsa, Ustrumca, Hrupişt, Çitroz, Katerina ile Petriç’te panayır kurulmuştur.¹³⁴ Anadolu’da da pek çok panayır kurulmakla birlikte ticari organizasyonun daha büyük ölçekli olduğu panayırlar Rumeli’de kurulmaktadır.

1.2.6. Arasta

"Düzenlemek, tanzim etmek" anlamındaki Farsça "aresten" kelimesinden gelmekle birlikte Arasta, Farsça'da "ordugah pazarı" anlamında kullanılmamaktadır.¹³⁵ Arasta kelimesinin dilimizde çarşı anlamında kullanılması, dükkanların düzenli bir yapıda karşılıklı sıra halinde konumlanmış yapılarından veya ordugah pazarlarının askeri disiplin içinde "tanzim edilmiş satış" faaliyetinde bulunmalarından kaynaklanmaktadır.¹³⁶

Arastalar; mektep, medrese, imaret, darüşşifa, hamam, han, tabhane gibi bölümleri içeren külliyelerin¹³⁷ bitişiğinde,¹³⁸ genellikle her büyük caminin yanında yer almakta ve bağlı bulunduğu külliye gelir sağlamak¹³⁹ ve bulunduğu çevreyi şenlendirmek amacıyla inşa edilmektedir.¹⁴⁰ Bunun açık bir örneği Edirne’de Selimiye Camii’nin bitişiğinde Arasta adı verilen çarşıdır.¹⁴¹ Külliyeinin dış cephesinde, hanla imaret arasında inşa edilmiş olan arastalar da bulunmaktadır. Karapınar Sultan Selim Külliyesi Arastası, imaretle çifte han arasındaki sokakta yer alan yapısıyla bu yapıdaki arastaların önemli örneklerinden biridir. Bazı arastalar ise, camiden uzakta

¹³³ Meryem Kaçan Erdoğan, “Balkanlarda Uluslararası Bir Organizasyon: İslimiye Panayırı”, **Bellekten**, Cilt LXXX, Sayı 287, 2016, s.125, Özcan, s. 204

¹³⁴ Küpeli, **a.g.e.**, s. 491

¹³⁵ Semavi Eyice, “Arastalar”, **DBİA**, Cilt: 1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 296

¹³⁶ Nusret Çam, “Arasta” **TDVİA**, Cilt 3, 1991, s.335

¹³⁷ Genellikle bir cami etrafında gelişen ve farklı işlevlere sahip birkaç yapının bir arada bulunması ile oluşan binalar topluluğu. Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Külliye”, **TDVİA**, Cilt: 26, 2002, s. 542

¹³⁸ Howard Crane, “Art and Architecture 1300-1453”, **The Cambridge History of Turkey Volume 1: Byzantium to Turkey 1071-1453**, Ed. Kate Fleet, Cambridge University Press, 2009, s. 316

¹³⁹ Ayla Ödekan, “Arasta”, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt: 1, 1997, s. 123

¹⁴⁰ Goodwin, **a.g.e.**, s. 458

¹⁴¹ **BOA**. AE.SMST.II. 130/14345, H.01.08.1114, [M.21.12.1702]

inşa edilmiş Yeni Camii'nin vakfı olan Mısır Çarşısı¹⁴² örneğinde olduğu gibi mabedin biraz uzağında yapılmıştır.¹⁴³

Arastayı meydana getiren ve bir çeşit mal satan dükkanların, düzenli olarak bir sokağın iki yanında¹⁴⁴ karşılıklı sıra halinde dizilmesi ve sokağın üstü ya örtülü ve/veya dükkanların önünün saçaklı olması, onu diğer çarşılardan ayıran en önemli özelliğidir.¹⁴⁵ Arastalar, aynı zamanda terlikçiler arastası, kürkçüler arastası, baharatçılar arastası, haffaflar arastası, saraçlar arastası, kuyumcular arastası gibi isimleriyle de bilinmektedir.¹⁴⁶ Bunun nedeni ekseriyetle aynı malın ticaretini yapan dükkanlardan oluşmalarından ileri gelmektedir.

Bu yapılar sıra halinde ahşap ya da kagir tonozlu dükkanlardan oluşmaktadır.¹⁴⁷ Arastaların örtüsünde yeknesaklık bulunmamaktadır. Arastalar bir ara geçiş çarşısı niteliğinde olduklarından bazılarında dükkanların açıldığı sokağın üstü tamamen örtülü, bazılarında ise açıktır. Arastayı oluşturan sokağın üstü açık ise dükkanların ön tarafları saçaklı olurken, kapalı tip arastalarda dükkanların açıldığı sokağın her iki ucunda kapılar, tonozlarında veya duvarlarında birer pencere yer almaktadır. Bu mimari özellikleriyle kapalı arastalar bedestenlere benzerlerse de kapalı arastalarda mahzen veya kiler hücreleri bulunmaması bunları bedestenlerden ayıran önemli bir özelliktir.

Bedestenler yüksek değere sahip mal alışverişinin yapıldığı yerlerdir. Buna karşın arastalar, değer bakımından onlara kıyasla daha az önemli malların alım satımının yapıldığı yerleri ifade etmektedir. Bununla birlikte genellikle bu yapıların benzer özelliklere sahip olması, zaman içerisinde arastaların halk arasında "bedesten" veya "kapalı çarşı" isimleriyle anılmasına neden olmuştur.¹⁴⁸

¹⁴² Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yeni Cami Külliyesi", **TDVİA**, Cilt: 43, 2013, s. 441

¹⁴³ Yusuf Küçükdağ, "Arasta", **EA**, Volume I, 2017, s. 286

¹⁴⁴ M. Oluş Arık, "Osmanlı Mimarisinin Gelişimine Genel Bakış", **Osmanlı 10: Kültür Sanat**, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 109

¹⁴⁵ Küçükdağ, **a.g.e.**, s. 286

¹⁴⁶ Arık, **a.g.e.**, s. 109

¹⁴⁷ Ayla Ödekan, "Mimarlık ve Sanat Tarihi", Ed. Metin Kunt, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, **Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600**, Cem Yayınevi, s.281

¹⁴⁸ Freely, **a.g.e.**, s. 86

1.2.7. Bedesten

Osmanlı şehir ticaretinin merkezini oluşturan Bedestenler, Arapça'da bez çarşısı anlamına gelen "bezzaziye bezistan"¹⁴⁹ kelimelerinden gelmektedir.¹⁵⁰ Tanımından da anlaşılacağı üzere ilk kuruldukları dönemde, bez ve kumaş satılan yerler olan Bedestenler,¹⁵¹ 14. yüzyıldan 17. yüzyıla uzanan süreçte değerli malların satıldığı¹⁵² ve depolandığı yerler olarak Osmanlı şehir ticaretinin en önemli yapıları arasında yer almıştır.¹⁵³

Osmanlı şehir planında, şehre gelen yolların sonuçlandığı ve aralarında düzenli bir bağlantı bulunan egemen öğeler cami, bedesten ve imaret¹⁵⁴ siteleridir. Bu noktalar arasındaki çatı, iktisadi faaliyetlerin sahnesi olan çarşı ve pazar yerleri ile doldurulmuştur. Bu temel prensibe göre her şehir, o şehirde inşa edilen dini ve ticari merkezler etrafında gelişerek çevreye yayılmaktadır.¹⁵⁵ Dolayısıyla kentin dinsel odak noktaları aynı zamanda yoğun ticaret merkezleridir.¹⁵⁶ Dini merkez, erken dönemde neredeyse tüm şehirlerde örneklerine rastlanılan ulucami iken, ticari merkez ise bedestendir.¹⁵⁷

Bedestenlerin yakınında seyahat eden tüccarlar için kervansaray adı verilen hanlar yer almaktadır. Bu yapılar, tüccarlar için güvenli konaklama yerleri işlevi görmek ve tüccarlar mallarını burada muhafaza etmektedirler.¹⁵⁸ Şehrin büyük cami ya da camilerinin bir kısmı da çoğunlukla bedesten etrafında bulunmaktadır.¹⁵⁹ Kentin asıl merkezini oluşturan bedestenden diğer odak noktalarına doğru, mihverini bedestenden başlayan ve uzunçarşı denilen geniş bir caddenin oluşturduğu, bir yayılma göze

¹⁴⁹ Fatih Sultan Mehmed'e ait arapça vakfiyede İstanbul bedesteni "Sük al-bezzaziya" ismi ile zikredilmektedir. Osman Ergin, "Bedestan", **M.E.B İslam Ansiklopedisi**, Cilt II, 5. Baskı, 1979, s. 440

¹⁵⁰ Goodwin, **a.g.e.**, s. 86, 331

¹⁵¹ Crane, **a.g.e.**, s. 313

¹⁵² Mehrdad Kia, **Daily Life in The Ottoman Empire**, The Greewnwood Press, 2011, s. 37

¹⁵³ Ayla Ödekan, "Bedesten", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt: 1, s. 209

¹⁵⁴ Osmanlı'da yoksullara yiyecek dağıtmak üzere kurulmuş hayır kurumlarına verilen ad. Amy Singer, "Imarets", **The Ottoman World**, Ed. Christine Woodhead, Routledge, 2012, s. 73

¹⁵⁵ Fatma Acun, "A Portrait of the Ottoman Cities", **The Muslim World**, Volume: 92, Sayı: 3-4, Fall 2002, s. 266

¹⁵⁶ Ödekan, **a.g.e.**, s.281

¹⁵⁷ Özer Ergenç, **Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2013, s. 88

¹⁵⁸ Suraiya Faroqi, **İstanbul'da Kentler ve Kentliler Kent Mekanında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, 2014, s.33

¹⁵⁹ BOA. TS.MA.e, 821/32, H.01.02.1149, [M.11.06.1736]

çarpmaktadır.¹⁶⁰ Uzunçarşı, kentte üretimi yapılan her türden mal ve hizmet erbabının bulunduğu kısımdır. Bu geniş caddeye açılan sokaklarda ise, her esnaf ve sanatkar grubun kendi sokağında iş yapabilmesi maksadıyla iyice belirlenmiş alanlarında dükkanlar yer almaktadır.¹⁶¹ Osmanlı kentlerinin çarşı ve pazar düzeni, kentte ülkelerarası ve şehirlerarası piyasa için üretim faaliyetinde bulunan meslek ve sanat dallarının bedestene yakın konumlanması, onları, bu ana uğraşı koluna katkıda bulunan dalların takip etmesi, sırayla akarsuya ya da başka özel isteklere ihtiyaç duyan iş kollarının kent içinde, bu ana odak noktasına göre yer alması üzerine şekillenmiştir.¹⁶² Bu yapısıyla bedestenler, Osmanlı şehirciliğinde ticaret bölgesinin merkezi niteliğindedir ve tüm alış veriş onun etrafında gerçekleşmektedir.

Bedesten, bir ticari yapı türü olarak Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda çok sayıda bedesten inşası söz konusuyken, 17. yüzyılda oldukça az sayıda bedesten inşa edilmiştir.¹⁶³ Bedestenler, ahşap olarak inşa edilen dükkanların arasında, sağlam bir yapı üzerinde temellendirilmiş mekanlardır.¹⁶⁴ Bedestenlerin sağlam yapılar olmasının temel nedeni, ahşap dükkanların yangın gibi doğal afetlerde zarar görmelerini engellemekle birlikte buralarda muhafaza edilen tüccarların kıymetli malları, meslek birliklerinin kasaları, evrakları, defterleri, gibi her türlü eşyanın korunması endişesidir.¹⁶⁵ Bedestenlerin içinde satış tezgahları ve dış duvarlarına bitişik şekilde konumlanmış dükkanlar yer almaktadır. Aynı zamanda dört cephesinde demir kapılar bulunan bu yapılar, yüksekte ve az sayıda pencereye sahiptir. Tuğla kemerler, binaların içini bölümlere ayırırken, bu bölümlerin üzerleri de kubbelerle örtülmüştür.

Ticari yapılanma anlamında, bir Osmanlı şehrinde bir bedesten bulunmaktadır. İstanbul, bu genellemenin istisnasını oluşturur. İstanbul'da biri Galata'da ve ikisi şehir merkezinde olmak üzere üç farklı bedesten yapılmıştır.

¹⁶⁰ Acun, **a.g.e.**, s. 267

¹⁶¹ Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, Cilt 1, s.40

¹⁶² Ergenç, **a.g.e.**, s. 88

¹⁶³ Semavi Eyice, "Bedesten", **TDVİA**, Cilt 5, 1992, s. 306

¹⁶⁴ Jon Gryskiewicz, "Grand Bazaar", **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 234

¹⁶⁵ J. H. Mordtmann, H. İnalcık, S. Yerasimos, "İstanbul", **Historical Cities of The Islamic World**, Ed. C. Edmund Bosworth, Brill, 2007, s. 187

Galata Bedesteni, 15. yüzyılda inşa edilmiş ve ayrı bir şehir gibi gelişmiştir. Onu benzerlerinden ayıran özelliği, dikdörtgen değil, kare şeklinde inşa edilmesi olmuştur.¹⁶⁶ Etrafında çarşılar ve hanlar bulunan, dört basamak ile dokuz kısma ayrılmış ve bunların her biri bir kubbe ile örtülmüş olan Galata Bedesteni'nin dış cephelerinde dış dükkanlar bulunmaktadır. Şehir merkezinde bulunan bedestenlerden biri olan Büyük Bedesten, 1453-1481 yılları arasında, hayratına gelir sağlaması amacıyla Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. İç Bedesten ve Cevahir Bedesteni adlarıyla da bilinmektedir. Bu yapının içinde konumlanmış dükkanlarda özellikle mücevher, altın ve gümüş eşya, kürk ve porselen ve benzeri satılmaktadır.¹⁶⁷ Aynı zamanda Cevahir Bedesteni değerli mallar pazarı olmanın yanında, bir bankanın kasa dairesiyle karşılaştırılabilecek bir depo görevi görmektedir.¹⁶⁸

Şehir merkezindeki bir diğer bedesten olan Yeni Bedesten, Küçük Bedesten¹⁶⁹ ya da Sandal Bedesteni ise, değerli dokumaların satış yeri olarak 1520-1566 yılları arasında inşa edilmiştir. İçinde bulunan 12 masif paye ile 20 eşit bölüme ayrılmış ve 2.119 metre kare¹⁷⁰ bir alana yayılmış olan bedesten ismini, çizgili bir kumaş türü olan sandaldan almıştır.¹⁷¹

Bedestenin birkaç ana işlevi olduğunu söylemek mümkündür. Bedesten, malların fiyatlarının belirlendiği yer olması bakımından borsa işlevi görmektedirler.¹⁷² Öte yandan her meslek grubundan kişilere ait kıymetli eşya-evrak ve malların korunduğu ve depolandığı yer olması bakımından banka işlevi görmektedir.¹⁷³ Yerleşik tüccarların tüm alım satım işlemlerini gerçekleştirdikleri ve sınır ötesi ticaret kervanlarını hazırladıkları yer olması bakımından ticaret merkezi işlevi görmektedir.¹⁷⁴ Vergilendirme yapılması ve vergi tahsilatının gerçekleştirilmesi bakımından vergi dairesi işlevi gören bedestenler aynı zamanda önemli işler ve takas amacıyla belediye

¹⁶⁶ Semavi Eyice, "Galata", **TDVİA**, Cilt: 13, 1996, s. 310

¹⁶⁷ Ü. Serdar Serdaroglu, "İstanbul'un Bedestenleri", **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt: 6**, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, s. 163

¹⁶⁸ Necdet Sakaoğlu, "Bedesten Esnafi", **DBİA**, Cilt: 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 118

¹⁶⁹ Küçük Bedesten ismi, bedestenin yüzölçümünün 40x32 boyutunda oluşundan kaynaklanmaktadır. Çelik Gülersoy, "Kapalıçarşı", **DBİA**, Cilt: 4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 425

¹⁷⁰ Ergin, **a.g.e.**, s. 441

¹⁷¹ Eyice, **a.g.e.**, s. 306, 307

¹⁷² Halil İnalıcık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", **İktisat ve Din**, Haz. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, 1997, s. 122

¹⁷³ Ergin, **a.g.e.**, s. 440

¹⁷⁴ İnalıcık, **a.g.e.**, s. 121

binası olarak da kullanılmıştır.¹⁷⁵ Son olarak da belirli günlerde halkın bulunduğu bir ortamda kıymetli eşyaların satışa sunulduğu yer olması bakımından müzayede salonu işlevi görmektedir.

Bedestenlerin korunması amacıyla on iki kişilik bir bölükbaşılık teşlikatı oluşturulmuştur. Birbirine kefil olan bu on iki kişilik teşkilata iki zabıt nezaret etmek üzere tayin edilmiştir. Ayrıca “paspan” isimli bekçiler de koruma görevini üstlenmişlerdir.¹⁷⁶

Osmanlı ekonomisi, batıda 19. yüzyılda yükselen sanayi devriminden önemli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle bankalar ve yeni yapılan ticari yapılar bedestenin işlevini yitirmesine sebebiyet vermiş, aynı zamanda bedestenin esnaf yapısının da bozulmasına neden olmuşlardır.

1.2.8. Kapan

Osmanlı iktisadi hayatında kapan kelimesi, imparatorluğun büyük kentlerinde ticari hammadde ve özellikle de zahire türünden ihtiyaç maddelerinin tartıldığı, fiyatlarının oluştuğu ve toptan alım satımının yapıldığı yerlere verilen isimdir.¹⁷⁷ Arap ve Türk-İslâm devletlerinde kullanılan kapan tabiri Osmanlı'da toptancı hallerine veya zahire borsalarına benzeyen yerleri tanımlamak için kullanılmıştır. Buna uygun olarak daha çok bal kapanı, un kapanı (kapan-ı dakik)¹⁷⁸, yağ kapanı vb. alım satımı yapılan emtianın ismiyle birlikte kullanılmıştır.

Osmanlı iktisadi hayatında kapan, ekonominin iaşe ve vergisel anlamda önemli uygulamalarından birini oluşturmaktadır. Zira kapanlar, çeşitli malların fiyatlarının oluştuğu ve toptan olarak alışverişinin yapıldığı yerlerdir. Özellikle imparatorluğun tüketim merkezi konumunda yer alan, dışarıdan mal akışının sağlandığı bir şehir olan İstanbul'un iaşesinin sağlanmasında kapanlar, oldukça önemli bir role sahiptir. Hububat haricinde her türden zahire ticaretiyle uğraşanlar "kapan tüccarı" olarak

¹⁷⁵ Halil İnalcık, “The Ottoman Economic Mind and Aspects of The Ottoman Economy”, **Studies in The Economic History of The Middle East From The Rise of Islam to The Present Day**, Ed. M. A. Cook, Routledge, 2014, s. 208

¹⁷⁶ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt: 1, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 188

¹⁷⁷ Halil İnalcık, “İstanbul”, **EI**, Volume IV, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat, Brill, 1197, s. 226

¹⁷⁸ **BOA**. AE.SSLM.III. 49/2890, H.29.12.1218, [M.10.04.1804], **BOA**. TS.MA.e. 1269/7, H.02.05.1233, [M.10.03.1818], **BOA**. TS.MA.e. 1061/31, H.01.02.1255, [M.16.04.1839]

adlandırılmaktadır.¹⁷⁹ İstanbul'un zahire ihtiyacının %90'dan fazlasını 18.yüzyıl ortalarında kapan tüccarı karşılamıştır.¹⁸⁰ Kapanda görevli önemli görevlilerden biri kadının görevlendirdiği kapan kethüdasıdır. Bu görevliler kapana ulaşmış olan emtianın denetlenmesinde aktif rol üstlenmektedir. Kapanda ticari işlerden sorumlu bir diğer görevli kapan naibidir.¹⁸¹ Gerekli görülen iaşeye konu olan malların tüketim merkezlerine teminini, kontrolünü, dağıtımını ve denetimini sağlamak, kapan naibinin en önemli görevini oluşturmaktadır.¹⁸² Bu kapsamlı görevlendirmenin en önemli amacının İstanbul'un arz talep dengelerinin bozulmasını önlemek amacıyla, malların fahiş fiyatlardan satılmasının ve başkente gelen malların başka bölgelere götürülmesinin engellenmesi olduğu mahkeme kayıtlarından görülmektedir. Zira 1808'de İstanbul'da zahire dağıtımı sırasında İstanbul'dan, farklı bölgelere zahire çıkarılmasının engellenmesi amacıyla Boğaziçi tarafı bakkallarının eline, ilgili zahirenin cins ve miktarlarını gösterir belgenin kapan naibi tarafından verildiği mahkeme kayıtlarına;

*“Boğaziçi'nde bulunan bakkallara götürülüyor diyerek İstanbul'dan, farklı mahallere zahire çıkarıldığı haberi alındığından Boğaziçi'nde bulunan bakkallara zahire dağıtıldıktan sonra ellerine, kapan naibi tarafından dağıtılan zahirenin cinsi ve miktarını gösteren bir belge verilmesi ve tezkire belgesi olmadan mal dağıtılmaması hakkında.”*¹⁸³ şeklinde yansımıştır.

Aynı tarihte İstanbul'a getirilen, buğdaydan yapılan unun, uncuların suiistimaline konu olmasından dolayı kapan naibi tarafından doğrudan ekmekçilere dağıtılmasına ilişkin ferman mahkeme kayıtlarından tespit edilmiştir. İlgili hüküm şöyledir:

*“İstanbul'a getirilen buğdayların un haline getirildiği ve İstanbul, Galata, Üsküdar, Boğaziçi ve Eyüp'te bulunan uncu esnafının bu unları alıp diledikleri fiyatlara satmakta oldukları haberi alındığından unun yalnız kapan naibi tarafından ekmekçi esnafına dağıtılması hususunda.”*¹⁸⁴

¹⁷⁹ Kapan tüccarlarına kapan hacıları da denmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt: 2, Milli Eğitim Basımevi, s. 165

¹⁸⁰ Salih Aynural, “Kapan”, **TDVİA**, Cilt 24, 2001, s.338

¹⁸¹ Salih Aynural, “The Millers and Bakers of Istanbul (1750-1840)”, **Crafts and Craftsmen of the Middle East**, Ed. Suraiya Faruqi, Randi Daguilhem, I.B Tauris, 2005, s. 157

¹⁸² **BOA**. A.DVNSMHM.d. 135/1663, H.29.03. 1142, [M.22.10.1729], **BOA**. A.DVNSMHM.d. 144/447, H.29.04.1150, [M.26.08.1737], **BOA**. A.DVNSMHM.d. 144/703, H.20.07.1150, [M.13.11.1727], **BOA**. AE.SOSM.III. 10/693, H.28.06.1171, [M.09.03.1758], **BOA**. AE.SMST.III. 203/15965, H.29.07.1172, [M.28.03.1759], **BOA**. AE.SSLM.III. 131/7962, H.20.02.1205, [M.29.10.1790], **BOA**. AE.SSLM.III. 120/7322, H.21.04.1215, [M.11.09.1800]

¹⁸³ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 394

¹⁸⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 403

Aynı zamanda kapan naibine bağılı olarak veznedar isminde görevliler bulunmaktadır.¹⁸⁵ Kayıt tutmakla yükümlü olan kapan katibi, kapanda ticari işlerden sorumlu bir diğerk görevlidir. III. Selim döneminde kapanla ilgili birtakım düzenlemelere gidilmiş ve kapan tüccarlarının arasından dürüst ve güvenilir kişilerden, İstanbul'a istenilen miktarlarda zahire getirilmesini sağlamak, kapan tüccarları arasında yaşanabilecek uyuşmazlıkları engellemeye yönelik tedbirler almak gibi görevlere sahip kapan nazırları görevlendirilmiştir.¹⁸⁶ 12 Şubat 1803 tarihinde Galata Yağ Kapanı nazırlığına Hacı Ahmed'in tayin edildiğine dair mahkeme kaydında kapan nazırının temel görevleri *"Bağdat'dan gelen don ve çerviş yağlarının muhafaza ve idaresi işlerine yardım etmesi için (...) Hacı Ahmed'in Yağ Kapanı nazırlığına tayin edildiği (...)"*¹⁸⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Galata Yağ Kapanı nazırlığına Kettani Hasan'ın tayin edildiğini ifade eden aynı tarihli bir başka hükümde kapan nazırının görevleri *"Galata tüccarlarının (...) halka pahalıya yağ sattığının haber alındığı, bunların önünün alınması için (...) Kettani Hasan'ın nazır tayin olunduğu (...)"*¹⁸⁸ biçiminde ifade bulmuştur. Öte yandan benzer görev ve sorumluluklar ile 5 Aralık 1807'de Balkapanı Nazırlığı'na Hacı Hasan Ağa'nın¹⁸⁹ ve 12 Nisan 1808'de Galata Yağ Kapanı nazırlığına Hacı Mehmed Sadık Ağa'nın,¹⁹⁰ tayin edildiğine dair hükümler de mahkeme kayıtlarından tespit edilmiştir.

Kapanlar, vakıf kuruluşlarının giderlerini karşılamak amacıyla bu yapıların yanlarına kurulmuştur.¹⁹¹ Orhan Bey zamanında Bursa'da Emir Hanı ile Ulu Cami'nin batısındaki Kapan Hanı bunların en bilinenlerinden ikisidir.¹⁹²

Özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde kapanlar her emtia için ayrı olduğundan, buradaki kapanlar "un kapanı", "yağ kapanı", "bal kapanı" gibi isimlerle anılmaktadır.¹⁹³

¹⁸⁵ BOA. D.BŞM.d. 9477/-, H.01.12.1249, [M.11.04.1834]

¹⁸⁶ BOA. AE.SOSM.III. 58/4254, H.15.02.1171, [M.29.10.1757], Salih Aynural, **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.41

¹⁸⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil, 2019, s. 478

¹⁸⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 112, 113

¹⁸⁹ İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil, 2019, s. 130

¹⁹⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil, 2019, s. 271, 272

¹⁹¹ BOA. AE.SMST.II. 138/15245, H.24.11.1112, [M.02.05.1701], BOA. AE.SAMD.III. 229/21998, H.20.02.1133, [M.21.12.1720], BOA. C.EV. 222/11088, H.02.03.1134, [M.21.12.1721], BOA. AE.SSLM.III. 80/4822, H.04.06.1203, [M.02.03.1789], BOA. C.MF. 25/1213, H.25.08.1204, [M.10.05.1790], BOA. C.EV. 19/906, H.03.04.1214, [M.04.09.1799]

¹⁹² Abdülkadir Buluş, "Kapan", EA, Volume II, 2017, s. 55

¹⁹³ Kütükoğlu, a.g.e., s.350

Mahkeme kayıtlarından türü fark etmeksizin her malın, o malın dağıtımının gerçekleştirildiği kapana getirildiği izlenebilmektedir. 1726'da pamuğun gümrük vergisi işlemlerinden sonra bal kapanında tutulup dışarıya çıkarılmamasına dair ferman şöyledir:

*“Akhisar, Kırkağaç, Savur, Gelibolu ve Siroz tarafından gelen pamuğun gümrük vergisi işlemlerinden sonra bal kapanında tutulup dışarıya görevlileri haricinde çıkarılmasına izin verilmemesi (...)”*¹⁹⁴

Tüccarların getirdiği malları bal kapanına getirmeden başka yerlerde satmaması emri 1739 tarihli bir mahkeme kaydına;

*“Arzuhal sahibi bal kapalı kantarcısı mahkemede tüccarın taşradan gemilerle getirdikleri zahirelerin gümrüklerini halledip merkezde olan esnafa dağıtılmak için Keskiden bal kapanına getirip bu kapanda dağıtım esnasında tartılıp satın alanlara taksim olunması gerekirken bazıları getirdikleri zahireyi gümrükten bal kapanına getirmeden ve kapanda tartılmadan gizlice alım satım yapmışlardır. Bu durum nedeniyle alım satım yapan taraflardan birinin zarara uğraması nedeniyle şikayet etmiştir. Hasan'ın eline verilen tuğralı emir gereği bundan sonra kapan dışında alım satım yapılmaması konusu yüce huzurunuzda bildirildi.”*¹⁹⁵ şeklinde yansımıştır.

Öte yandan 1695 yılında İstanbul'a gelen zahirenin bal kapalı dışında başka bir yerde dağıtımının yapılmaması,¹⁹⁶ 1807'de İstanbul'a getirilen don ve çerviş yağlarının yağ kapanına getirilmesi ve İstanbul dışına çıkarılmaması,¹⁹⁷ 1802'de Tuna ve Varna'dan İstanbul'a gelen çerviş yağlarının yağ kapanında dağıtıma sokulması¹⁹⁸ ve 1822 yılında Varna'daki çerviş ve don yağlarının İstanbul ve Galata yağ kapanlarına getirilmesine dair emirler¹⁹⁹ mahkeme kayıtlarından tespit edilmiştir.

Kapana gelen malların perakendecilere satışı burada gerçekleştirilmekte ve kapandaki tüm bu işlemler kayıt altına alınmaktadır. İstanbul'a gelen 90.000 keyl arpanın, un kapanında kimlere, ne kadar verildiği 1766 tarihli bir mahkeme kaydına *“Üsküdar, Beykoz, Tophane gibi yerlerdeki arpacı sergilerine toplam seksen bin yirmi keyl arpa dağıtıldığı, geri kalanın da Hasır İskeleyi ve Bahçekapısı'ndaki sergilerde (..) satılmakta olduğu (...)”*²⁰⁰ şeklinde yansımıştır.

¹⁹⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 85, 86

¹⁹⁵ İKS Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil, 2019, s. 390, 391

¹⁹⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil, 2019, s. 641, 642

¹⁹⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil, 2019, s. 146, 147

¹⁹⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 93

¹⁹⁹ İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil, 2019, s. 394, 395

²⁰⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 403, 404

1.2.9. Gümrük

Endüstri öncesi iktisadi organizasyonlarda gümrükler, bir vergilendirme yöntemi olarak bölgelerarası ticari faaliyetlerde yaygın bir uygulama alanına sahiptir. Osmanlı'da da gümrükler ticaretin en hareketli noktalarındandır.

Osmanlı'da gümrükler, iç ve dış ticaretten alınan vergiler kapsamında incelenmektedir. İç ve transit ticaret üzerinden alınan vergiler iç gümrüklerin konusuyken, dış ticaretten alınan vergiler dış gümrüklerin konusunu oluşturmaktadır.²⁰¹

Osmanlı iç gümrük sistemi, imparatorluğun kuruluşundan itibaren sosyo-ekonomik alanda yerleşmiş olan organizasyonların fazla değiştirilmeden devam ettirilme çabaları çerçevesinde tesis edilmiş, devletin üzerine inşa edildiği coğrafyada, Osmanlı öncesi dönemde yerleşen kurum ve uygulama deneyimlerinden faydalanılmıştır.²⁰² Gümrük bölgelerinin, ticaret yolları üzerindeki kent ve kasabaları kapsayarak, sınır ve sahil gümrüklerini içerecek biçimde organize edilmesi anlamında Osmanlı gümrük sistemi ile Roma ve Bizans tecrübesi arasında bir devamlılık sağlanmıştır.²⁰³

Dahili gümrük teşkilatının düzenlenmesi, iç mübadelede ticari faaliyetlerin belli bir yoğunluğun üzerine çıktığı şehirleri ve deniz taşımacılığının daha az maliyetli olması itibarıyla limanları merkeze alan bir anlayışla, geniş daireler halinde tesis edilmiştir. Daire teşkil edecek şekilde oluşturulan gümrük bölgelerinin merkezi, yoğunlukla büyük bir şehirde konumlanmakta ve bu merkezlerin çevresi “tevacûi ve mülhâkı gümrükler” olarak merkeze bağlı biçimde teşkilatlandırılmaktadır.²⁰⁴ Kendi dairesi içindeki şehir ve merkezlerde bulunan ihtisab, damga, Beytül mab vb. gibi ekseriyeti nakdi olan bazı gelir kalemleri ile birlikte, müstakil vergi birimi anlamında birer mukataa teşkil eden her gümrük merkezi, tımar veya zeamet olarak kimseye tahsis edilmeden, doğrudan merkezi hazinenin nakdi gelirleri arasında yer almaktadır.²⁰⁵

²⁰¹ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.421

²⁰² Saim Çağrı Kocakaplan, **İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s.27

²⁰³ Kocakaplan, **a.g.e.**, s.27

²⁰⁴ Kocakaplan, **a.g.e.**, s.28, 29

²⁰⁵ Mehmet Genç, **Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, 12. Baskı, 2015, s.198

Daire dışından gelen emtianın kent veya çevresindeki bölge içinde satılması söz konusuysa ilgili mallar gümrüklendirilmektedir. Şayet mallar transit geçecekse, gümrük resminin 1/10'u ila 1/50'si oranında değişen bac almakla yetinilmektedir.²⁰⁶ Bu yapı içerisinde imparatorluk genelinde önde gelen iç gümrük merkezleri, İstanbul, İzmir, Antalya, Beyrut, Kefe, Trabzon, Selanik, gibi liman ve şehirlerdir.²⁰⁷

Gümrükler bu kentlerle de sınırlı kalmamış, Bursa,²⁰⁸ Erzurum²⁰⁹ ve Tokat²¹⁰ gibi daha küçük kentlerde de kara gümrükleri bulunmaktadır. Ancak bu gümrük merkezleri, karada ulaşım maliyetlerinin su yoluna oranla daha yüksek olması nedeniyle daha sınırlı sayıdadır. Karada seyrekleşen gümrük merkezleri arasında daha sık yayılmış bulunan, sancak kanunnamelerinde sancağa dışarıdan gelen ancak o bölgede satılmayarak ticari mallardan alınan bir vergi olan bac merkezleri bulunmaktadır.²¹¹ Gümrük yerine ödenen bac'lar, gümrüğün 1/10'u ila 1/50'si arasında değişen oranlardadır. Resmini ödeyerek gümrüklerden geçenlerin, başka bir gümrük merkezinde yeniden vergi ödemesinin önüne geçebilmek amacıyla mal sahiplerine "eda tezkiresi" isimli bir belge verilmektedir.²¹² Bu tezkire sayesinde gümrük vergisini ödedikten sonra, imparatorluğun başka bir gümrük merkezine geldiğinde elindeki tezkireyi gösteren tüccar, tekrar vergi ödeme sorunuyla karşılaşmamaktadır.

Gümrük merkezlerinde ürünlerin vergilendirilmesinde dikkate alınan temel kriter, tüccarların dini ve uyruğudur. Bu kriter doğrultusunda, Müslüman olan ile olmayan ve müslüman olmayanlar arasında da Osmanlı tebaasından olan ve olmayanlar farklı vergi oranlarına tabi kılınmıştır. Vergilendirme oranı, en düşük vergiye tabi olan Müslümanlar için %3, Osmanlı tebaası gayrimüslimler için %4, yabancı gayrimüslimler için ise %5 olarak tespit edilmiştir.²¹³ Bu oranlar, imparatorluğun önemli bir bölümünde, 16. yüzyıldan itibaren geçerli olmak üzere uygulanmıştır.

²⁰⁶ Genç, **a.g.e.**, s. 196

²⁰⁷ Genç, **a.g.e.**, s. 195

²⁰⁸ Halil İnalçık, "Bursa", **TDVİA**, Cilt: 6, 1992, s. 448

²⁰⁹ Cevdet Küçük, "Erzurum", **TDVİA**, Cilt: 11, 1995, s. 326

²¹⁰ Ali Açıkel, "Tokat", **TDVİA**, Cilt: 41, 2012, s. 222

²¹¹ Ünal, **a.g.e.**, s.183

²¹² **BOA**, İE.ML. 90/8470, H.25.11.1133, [M.17.10.1721], **BOA**, C.TZ. 155/7702, H.29.07.1131, [M.17.06.1719], Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Neşriyatı, 1998, s. 257

²¹³ Genç, **a.g.e.**, s.196

Ticari emtianın vergilendirilmesi, ticari emtianın gümrüğe geldiği andaki değeri üzerinden, değer esasına göre (advalorem) tespit edilmektedir. Ancak 18. yüzyıldan itibaren vergilendirme, belli tarihteki ürün fiyatlarına göre tespit edilen tarifeler üzerinden yapılmıştır.²¹⁴ İç gümrük merkezlerinde alınan vergileri dört başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar, amediye, reftiye, masdariye ve müruriye'dir. Bir bölgeden diğerine, kara ve deniz yoluyla gelen tüm ticari mallardan alınan gümrük vergisine amediye adı verilmektedir. Reftiye ise bir bölgeye getirilip orada tüketilmeden başka bir bölgeye gönderilmek üzere gümrükten çıkan emtiadan alınan gümrük resminin adıdır. Tüketimi nakledilen yerde yapılan mallardan alınan gümrük vergisi Masdariye; ülke dışından imparatorluk topraklarına gelerek, tüketilmeden re-export amacıyla dışarıya nakledilen mallardan alınan resime ise müruriye denilmektedir. Oranlar ise sırasıyla; %3-5, %1-3 ve %1-1.5 civarındadır.²¹⁵

Osmanlı vergilendirme düzeni, iç ve dış baskıların etkisiyle zamanla değişime uğramıştır. Bu değişimin ilk izleri, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendini hissettirmiştir. Temel olarak iç kaynaklı olmakla birlikte Batı'nın artan talebi ve yeni dünyadan gelen gümüşün yarattığı enflasyonist ortamın yarattığı baskı, vergilendirme sisteminde değişikliğe gidilmesine sebep olmuştur. 1590'larda, yüzyılın ikinci yarısından itibaren, maaşlı askerlerine belli bir tüketim standardı oluşturma politikasında, bu standardın önemli bir unsuru olan koyun eti fiyatının çeşitli sebeplerle kontrolsüz şekilde yükselmeye başlamasıyla birlikte sorunlar yaşayan merkezi otorite, sayıları artmakta olan askerlerin maaşını artırmak yerine, tükettikleri ete özel bir sübvansiyon yapmayı daha pratik bularak bu amaçla sürekliliği olan bir fon oluşturmak amacıyla, tüm tüccar kategorilerine uygulanan gümrük oranlarını değiştirme kararı almıştır. Bu karar doğrultusunda gümrük vergi oranları, müslümanlar için %4, zimmiler için %5 ve yabancılar için %6 şeklinde değiştirilmiştir.²¹⁶ 18. yüzyıla gelindiğinde, yabancı tüccarın iç ticarete payının artması, gümrük vergi oranlarında bir kez daha değişikliğe gidilmesine neden olmuştur. Ticari faaliyetlerde etkinliği artan yabancı tüccarın, 18. yüzyılın sonlarında hammaddeyi daha ucuza alabilmek amacıyla, malı yerinde satın alma girişimleri sonucunda, yabancı tüccarın yerli tüccar statüsü

²¹⁴ Kütükoğlu, **Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı**, s.374

²¹⁵ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.422

²¹⁶ Genç, **a.g.e.**, s.197

kapsamına alınarak iç gümrük vergilerini Osmanlı tebaası olan müslüman olmayan tüccar gibi ödemeleri kararlaştırılmıştır.²¹⁷

Tanzimattan sonra, iç gümrük merkezlerinde 1838 Balta Limanı Antlaşması'ndaki vergi oranlarının uygulanma kararı kapsamında, %12 oranında resim alınmaya başlanmış ve bu oran, 1861'de imzalanan ticaret antlaşmalarında ithalat için kabul edilmiş olan %8 oranı ile eşit seviyeye çekilmiştir. Bu dönemde itibaren, yerli sanayiye korumak amacıyla tanınan gümrük muafiyetlerinin genişletilmesi ve yaygınlaştırılmasının ardından 1874 yılında karayolu ile yapılan mübadelenin tümü için iç gümrüklerin kaldırılması kararı alınmıştır.

Dış gümrük vergisinin konmasında ise, yabancı devletlerle ticari ilişkilerin geliştirilip sürdürülmesini sağlayan kapitülasyonlar öne çıkmaktadır. Kapitülasyonlar, Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışındaki tüccarlarının bulundukları devletin amirlerine değil de kendi yetkililerine bağlı olmaları ve aynı şekilde o devletten ticaret ve gümrük konusunda bazı ayrıcalıklar elde etmeleri şeklinde tanımlanabilir.

Kapitülasyonla ayrıcalık elde eden tacirlerden alınan vergiler dönemler itibariyle değişikliğe uğramıştır. İthalat ve ihracatta 16. yüzyıla kadar %5 olarak uygulandığı halde 1673 Fransa ile yapılan antlaşma sonucu %3'e indirilmiştir.²¹⁸ Transit mallardan alınan vergi aynı şekilde 1604'te Osmanlı-Fransa arasındaki muahede neticesinde iptal edilmiştir. Bir de aynı devletle 1740'ta yapılan antlaşmaya göre iç vergi olarak Osmanlı vatandaşlarının ödedikleri “bac”, “ihtisabiye”, “kalemiye”, “ruhsatiye” gibi vergi ve harçlardan bu yabancı tüccarlar muaf olacaklardır. Buna rağmen Osmanlı Devleti zaman zaman bu vergi oranlarını yukarı çekmek istemişse de istediği seviyeye çıkaramamıştır.

1.3. ULAŞIM

Osmanlı ülkesi, kendisine önemli gümrük gelirleri sağlayan, Doğu ve Batı ekonomilerinin bağlantı yollarını oluşturan İpek ve Baharat yolları üzerinde bulunmaktadır. Devlet, imparatorluk topraklarının bu transit bölge niteliğini muhafaza etmeye çalışmış ve ulaşım politikaları bu çerçevede tesis etmiştir.

²¹⁷ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.376

²¹⁸ Bruce Masters, “Capitulations”, **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 118

Merkezi otorite, özellikle Anadolu topraklarında devralınan ulaşım teknolojisinde değişiklik yapmamış, temel ulaşım politikası, yalnızca Selçuklular'dan devralınmış olan yol üzerindeki köprü, kervansaray gibi bayındırlık tesisleri korunması ve geliştirilmesi yönünde tesis edilmiştir. Yeni fethedilen Rumeli bölgesinde ise, zengin vakıf gelirleriyle finanse edilen çok sayıda han, saray, kervansaray, köprü, imaret inşa edilmiştir.²¹⁹

Selçuklulardan beri Kırım, Avrupa, Mısır ve Suriye limanları ile Kuzey ve Güney Anadolu limanlar arasında yoğun ticari faaliyet bulunması anlamında Anadolu, bir transit ticaret bölgesi niteliğine sahiptir ve bu durum deniz ulaşımını gerekli kılmaktadır.²²⁰ Aynı zamanda özellikle büyük kentlerin iâşesi kapsamında iâşeye konu olan ürünlerin kentlere sevk edilmesinde yüksek maliyeti nedeniyle kara yolu çok fazla tercih edilmemekte, ilgili ürünlerin sevki daha çok deniz yoluyla yapılmakta, imparatorluğun deniz ve nehir taşımacılığına uygun olan bölgelerinde tahılın başkente ulaştırılması için bu taşımacılık türü tercih edilmektedir.

16. yüzyıl itibariyle en geniş sınırlarına ulaşan imparatorlukta Marmara Denizi, Akdeniz, Karadeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu deniz ulaşımı anlamında geniş olanaklar sunarken ve merkezi otorite de imparatorluğun genişleme dönemlerinde Ege ve Akdeniz kıyılarına yayılıp Marmara'yı geçerek Rumeli'ye ilerlediği sırada, deniz ulaşımının ve bu ulaşımın korunmasında önem arz eden deniz filosunun önemini kavramıştır.²²¹

Kuruluş yıllarında deniz taşımacılığında Karesi beyliğinin tekneleri kullanılırken; İzmit, Gelibolu, Edincik ve Karamürsel'in fethedilmesinden sonra bu bölgelerde tersaneler inşa edilmiştir. İmparatorluğun deniz yolları ise hem Akdeniz hem de Karadeniz'de sağ ve sol kol olmak üzere İstanbul veya Üsküdar'dan başlamaktadır.²²²

²¹⁹ Ahmet Tabakoğlu, **Toplu Makaleler 1: İktisat Tarihi**, Kitabevi Yayınları, 2005, s. 38

²²⁰ Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, s.371

²²¹ Ekin, **a.g.e.**, s.28

²²² Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.390

Tablo 1.1: Osmanlı Deniz Yolları

Akdeniz		Karadeniz	
	Başlangıç	Bitiş	
Sağ Kol	İstanbul	Ortona (İtalya)	Üsküdar Fas
Sol Kol	Üsküdar	Südde (Cebelitarık Boğazı)	İstanbul Özek

Kaynak: Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018 s.390

Ulaşım sınırlı elverişliliği niteliğinden dolayı, imparatorluk çapında nehir ulaşımı çok önem arz etmemektedir. Bilhassa Kuzey Anadolu nehirlerinin, hızlı akan, dar bir yapıya sahip olması nehir ulaşım faaliyetlerini sınırlarken, Tuna nehrinin ulaştırma elverişliliği bu konuda bir istisna oluşturmaktadır.²²³

²²³ Tabakoğlu, a.g.e., s.380

İKİNCİ BÖLÜM: PİYASANIN KURUMSAL TEMELLERİ

2.1. HUKUKİ YAPI

2.1.1. Osmanlı Hukuku

Hukuki yapı, piyasa faaliyetlerine yön veren yasal çerçeveyi meydana getirdiğinden iktisadi organizasyonların yapısı, hukuk kurallarına bağlıdır. Bu nedenle piyasaların yapısını incelemek öncelikle hukuki yapının ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Osmanlı hukuk sistemi iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlar, şer’i hukuk ve örfi hukuktur.

Devletin kurulmasıyla birlikte yeni bir hukuk sistemi ortaya çıkmamıştır. İmparatorluktaki hukuki yapı, daha önce kurulmuş Türk İslam devletlerinde yürürlükte olan yapının devamı niteliğindedir. Bu hukuki mirasla devralınan hukuki yapıda zaman içerisinde gerekli görüldükçe değişiklikler ve ilaveler yapılmış olmakla birlikte Osmanlı hukukuyla kendinden önceki Türk İslam devletlerinin hukuku arasında büyük oranda paralellik bulunmaktadır.¹ Dolayısıyla Osmanlı hukuku, tıpkı diğer Türk İslam devletlerinde olduğu gibi şer’i karakterli İslam hukukundan oluşmaktadır.²

Devletin temel yasası olan şer’i hukuk devirlere, kişilere bağlı olarak değişmeyen, fıkıh kitaplarından derlenmiş olan hükümleri ifade etmektedir.³ Oluşturulmasında devlet müdahalesi olmayan ve devletler üstü bir niteliğe sahip olan şer’i hukuk hükümlerinin devletlerin ömrünü ve otoritesini aşan bir bağlayıcılığı bulunmaktadır.⁴ Şer’i hukukun özelliklerinden bir diğeri dini menşei olması, temel esaslarını dini kaynaklardan alıyor olmasıdır. Bu kaynaklarda açık bir hüküm yer alıyorsa, hukukçunun bunları değiştirici ya da ortadan kaldırıcı bir yorumda

¹ Halil İnalcık, **Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2016, s. 58

² M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Basım Yayım, 17. Baskı, 2020, s. 65

³ Ahmed Akgündüz, **Islamic Law in Theory and Practice: Introduction to Islamic Law**, IUR Press, 2010, s. 19

⁴ Abdullah Saydam, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017, s. 280

bulunması söz konusu değildir.⁵ Ancak bu, şer'i hukukta beşeri hiçbir katkının bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Şer'i hukukta hükümlerin tanzim edilebilmesi hukukçulara tanınmış bir yetkidir. Aynı zamanda padişahlar, şer'i hukukun boşluk bıraktığı alanlarda, İslam hukukuna aykırı olmamak koşuluyla hukuki kurallar koyabilmektedir. Şer'i hukukun bir diğer önemli özelliği, hükümlerinin devamlı olmasıdır. Buna göre, İslam hukukunda bir başka otoriteye bu hükümleri kaldırma ya da değiştirme yetkisi tanınmamıştır. Politika yapıcı, bir ülkede İslam hukukunu kısmen ya da tamamen lağvedebilir ancak değiştiremez ve kaldıramaz. Böylece şer'i hukuk, resmi tatbikattan kalkmış bir hukuk sistemi olarak varlığını devam ettirmektedir.⁶ Meseleci (kauzistik) bir metotla doğmuş ve gelişmiş olması şer'i hukukun bir diğer önemli özelliğini oluşturmaktadır. Başlangıçta tek tek hukuki meseleleri ele alarak onlara getirilen çözümler ve bunun yarattığı hukuki yorum ve tartışmalar şeklinde gelişen şer'i hukuk, zamanla hukukçuların çevrelerinde gelişen yeni problemlere çözüm üretme arayışları sonucu değişimlere uğramış ve bu durum bu hukukun meseleci bir metotla gelişmesini beraberinde getirmiştir. Buna göre, benzer hukuki meselelerin tabi olduğu genel hükümlerin ortaya konması yerine her meselenin ayrı ayrı değerlendirilerek tabi olduğu hükümlerin belirlenmesi tercih edilmiştir.⁷ Şer'i hukukun bir diğer özelliği de bir hukukçular hukuku olmasıdır. Şer'i hukukun kaynakları, hukukçuları muhatap almaktadır ve bu kaynakların ele alınıp bunlardan hüküm çıkarabilme yetkisi hukukçulara tanınmıştır. Yani şer'i hukuk denildiğinde İslam hukukçularının İslam hukuk kaynaklarını değerlendirerek elde ettikleri hükümler anlaşılmaktadır. Bu özellik, İslam hukukunda alternatifli hükümleri doğurmuş, her hukukçunun koyduğu, birbirinden farklı hükümleri ortaya çıkarmıştır. Ancak söz konusu hükümler, kaynakları aynı oldukları için İslam hukuku sayılmaktadır.⁸ Son olarak şer'i hukukta sorunların çözümlenmesinin en az formaliteyle gerçekleştirilmesi amacı bulunmaktadır. Dolayısıyla şer'i hukukun etkin

⁵ Aydın, **a.g.e.**, s. 61

⁶ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, Arı Sanat Yayınevi, 7. Baskı, 2021, s. 104, 106

⁷ Aydın, **a.g.e.**, s. 63

⁸ Ekinci, **a.g.e.**, s. 107

olduğu yargılama hukukunda kadıların mümkün olan en az formaliteyle, hızlı ve kesin olarak adaleti gerçekleştirme çabası söz konusudur.⁹

İslam dini esaslarına dayanan şer’i hukuk; bir özel hukuk, kişiler hukuku ve sivil hukuktur. Ancak aynı zamanda, bu hukukta kamu hukuku, tüzel hukuk ve anayasa hukuku gelişmemiştir.¹⁰ Bu kapsamda Osmanlı’da İslam hukuku uygulanırken, bu hukukun politika yapıcıya tanıdığı kapsamlı takdir ve düzenleme yetkisine dayanarak zamanın gereklerine uygun düzenlemeler ve eklemeler yapılmıştır.¹¹ Bu düzenlemeler zamanla önemli bir toplama ulaştığında kendi içinde bir bütün olarak değerlendirilmiş ve ayrı bir isimle, örfi hukuk olarak adlandırılmıştır.¹²

Örfi hukukun oluşumu, ihtiyaçlar sonucunda bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Bu oluşum sırasında özellikle arazi ve vergi hukuku alanlarındaki mevcut uygulamalar, yerleşmiş örf ve adetler ile yerel koşullar dikkate alınarak tüm ülkeyi kapsayan tek bir kanun yerine, her bölgenin koşullarına uygun sancak kanunları hazırlanmış ve bu kanunlar ilgili bölgenin tahrir defterine kaydedilmiştir.¹³ Çeşitli padişahlar döneminde bu esaslar, genel kanunlar biçiminde bir araya getirilmiştir.¹⁴

Örfi hukuk, tanım olarak padişahın emir ve fermanlarıyla oluşan hukuktur. Osmanlı hukukunda, yukarıda ifade edilmiş olan eksikliklerin doldurulması işlemi, şer’i yetki çerçevesinde kalınarak siyasi otoritenin yetki alanına bırakılmıştır. Şer’i hukuka aykırı düşmemek koşuluyla siyasi otoritenin yasal normlar oluşturmaları mümkündür. Yani örfi hukuk, yöneticinin düzenleyebileceği konularla ilgili uygulamalara verilen isimdir. Şer’i hukuka aykırı olmayan bu kurallara kanun da denmektedir.¹⁵ Şer’i hukukun ayrıntılı olarak düzenlenmemiş alanlarda siyasi otoriteye sınırları belirli bir takdir hakkı tanınması sonucu Osmanlı padişahları,

⁹ Murat Şen, “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, **Osmanlı 6: Teşkilat**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 328

¹⁰ Yaşar Şahin Anıl, **Osmanlı Düzeninde Kadılık**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 131

¹¹ Gabor Agoston, “Kanun”, **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 306

¹² Aydın, **a.g.e.**, s. 66

¹³ Aydın, **a.g.e.**, s. 68

¹⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Kanun-name”, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, 1977, s.186

¹⁵ Somel, Selçuk Akşin, “Constitution/Constitutional Periods”, **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 144

özellikle idare hukuku, ceza hukuku, arazi hukuku ve mali hukuk alanında düzenleme yapma imkanı bulmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere şer'i hukukun kamu hukuku alanında ayrıntılı düzenlemeler getirmemiş olması nedeniyle, bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla Osmanlı padişahları kendilerine tanınan takdir yetkisini kullanarak devlet yönetimi, toprak rejimi, ta'zir suç ve cezaları gibi alanlarda hukuki boşlukları doldurma yoluna gitmişlerdir.¹⁶

Örfi hukuk normları düzenlenirken yerleşmiş örf adetler ve hukuki teamüller dikkate alınmaktadır. Ancak buradan yola çıkarak örfi hukukun salt örf ve adet hukuku olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Osmanlı hukukunda, hukuki esasların mahkemelerde uygulanan normlar haline gelmesi, bunların kaynağını örf ve adetlerden almasının değil, padişahın irade ve fermanlarına dayanmasının bir sonucudur. Yani örfi hukuk bir kanun hukukudur.¹⁷

Örfi hukukun hazırlanmasında Divan-ı Hümayun üyesi nişancının önemli rolü bulunmaktadır. Hukuki esaslar nişancı tarafından hazırlandıktan sonra tasarı Divan-ı Hümayun'da görüşülmesinin ardından padişahın onayıyla yürürlüğe girmektedir. Kanunların yürürlükte kaldığı süre, kanunların yürürlüğe girmesine onay verme yetkisine sahip padişahın ömrüyle sınırlıdır.¹⁸ Hazırlanan kanunun şer'i hukuka uygunluğunun tespiti ise kazaskerler tarafından yapılmaktadır.

Osmanlı hukukunda nerdeyse her alanda şer'i ve örfi hukuk hükümleri bir arada bulunmakla birlikte iki hukukun da yoğunluk kazandığı alanlar bulunmaktadır. Şer'i hukuk esaslarının hakim olduğu alanlar miras, aile, şahıs, eşya, borçlar ve ticaret hukuku gibi özel hukuk alanları¹⁹ iken örfi hukuk vergi, ceza, anayasa ve idare hukuku gibi kamu hukuku alanlarında yoğunluk kazanmaktadır. Osmanlı hukukunun yaklaşık olarak %80'ini şer'i hukuk hükümleri, %20'sini de örfi hukuk prensipleri oluşturmaktadır.²⁰

¹⁶ Agoston, **a.g.e.**, s. 307

¹⁷ Şen, **a.g.e.**, s. 330

¹⁸ Aydın, **a.g.e.**, s. 67

¹⁹ Gerekli görüldüğünde bu alanlarda örfi düzenlemeler de yapılmıştır.

²⁰ Ekinci, **a.g.e.**, s. 165

2.1.1.1. Kanunnameler

Bir konuyla ilgili hukuki prensipleri ortaya koyan padişah hükmüne kanunname adı verilmektedir. Kanunname yerine “yasakname” tabiri de kullanılmaktadır.²¹ Bu tanımlama zamanla vezirlerin ve paşaların yürürlüğe koyduğu düzenlemeleri, yetkili otorite tarafından konan kanunları ya da reform tasarılarını tanımlayacak biçimde genişlemiştir.²²

Eyaletle göre farklı düzenlemelere sahip olan örfi hukukta zamanla bu farklılıkların ortadan kaldırılmasına ve genel kanunnamelerin hazırlanması amacına yönelik bir seyir izlenmiş, bu sayede hukukta birlik anlayışı yerleşmiştir. Bu anlamda kanunnamelerin örfi hukukun düzenli uygulanmasında ve Osmanlı Devleti'nde hukukun istikrarının ve birliğin sağlanmasında önemli bir rolü olmuştur.²³ Kanunnamelerin önemli bir fonksiyonu da Osmanlı tebasına uygulanacak hükümlerin belirgin ve biliniyor olmasını sağlayarak bu yolla hukuk uygulamasında keyfiliği önlemek ve hukuk düzenine güven duygusunu sağlamak olmuştur. Bu amaçla, bazı kanunnamelerin mukaddimesinde kanunname neşrinde esas amacın yürürlükte olan kanun hükümlerinin belirgin ve biliniyor olmasını sağlamak olduğu açıkça belirtilmektedir.²⁴

Sistematik anlamda Osmanlı vergi mantığına ve idari sistemine göre düzenlenen kanunnameler çeşitli alanları kapsamaktadır. Bunlar; ceza hukuku, kamu hukuku, vergi, idare, devlet teşkilatı ve hisbe'dir. Çıkarılış şekillerine göre kanunnameler; genel kanunnameler, padişah hükümleri şeklinde kanunnameler, sancak kanunnameleri, belirli gruplarla ilgili kanunnameler ve devlet teşkilatlarıyla ilgili kanunnameler başlıklarıyla kategorize edilebilir.²⁵ İmparatorluğun her bölgesinde yürürlükte olmak üzere askeri, iktisadi ve sosyal gruplar için düzenlenen

²¹ Barkan, **a.g.e.**, s. 185

²² Halil İnalcık, “Kanunname”, **TDVİA**, Cilt: 24, 2001, s. 333

²³ M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, **Türkler**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 27, 28

²⁴ Aydın, **a.g.e.**, s. 28

²⁵ İnalcık, **a.g.e.**, s. 334, 335

kanunnameler genel kanunnamelerdir.²⁶ Daha çok cezalar, arazi ve vergi rejimiyle birlikte idari ve askeri teşkilatla ilgili hükümleri içeren bu kanunnamelere Fatih Sultan Mehmed'in Kanuni Osmani, Yavuz Sultan Selim'in Kanunname-i Sultan Selim Han ve Sultan I. Ahmed'in Kanunname-i Osmanlı isimli kanunnameleri örnek olarak gösterilebilir.²⁷ Fermanlar ya da beratlar biçiminde idari sorunlara ve ihtiyaçlara cevap vermek üzere düzenlenmiş hükümlerden oluşan kanunnameler ise padişah hükümleri şeklindeki kanunnameleri oluşturmaktadır. Belirli bir konuyla ilgili pek çok sayıda maddeyi içeren bu kanunnameler valiler ve kadılarca uygulanmaktadır. Sancak kanunnameleri, bölgesel vilayet ve sancaklar için düzenlenen kanunnamelerdir. Bu çeşit kanunnameler, öncelikle reaya ile timar sahipleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve engellemek amacıyla devlet arazi sisteminin ve timarların yürürlükte olduğu eyaletler için mevcuttur. Kadı mahkemelerinin ve beylerbeyi divanlarının bu kanunlara uygun karar verme zorunluluğu bulunmaktadır.²⁸ Defter eminleri ve vilayet katiplerince hazırlandıktan sonra, nişancı tarafından onaylanan bu kanunnamelere Girit Kanunnamesi ve Hüdavendigâr Kanunnamesi örnek olarak verilebilir.²⁹ Belirli gruplarla ilgili kanunnameler ise genellikle belirli bir bölgede devlete hizmet eden reaya grupları için çıkarılan kanunnamelerdir. Hükümetin şekli, yetki alanları, yetkililerin rütbe ve dereceleri, terfi, ücret ve emeklilikleri ile cezaları ve padişahla ilişkilerini ele alan kanunnameler, devlet teşkilatlarıyla ilgili kanunnameleri oluşturmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesi bu kategorideki tek örneği teşkil etmektedir.³⁰

²⁶ Ahmed Akgündüz, "Osmanlı Kanunnameleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri)", **Türkler**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 43

²⁷ Ekinçi, **a.g.e.**, s. 184

²⁸ İnalçık, **a.g.e.**, s. 334

²⁹ Ekinçi, **a.g.e.**, s. 184

³⁰ İnalçık, **a.g.e.**, s. 335

2.2. KURUMLAR

2.2.1. Divan-ı Hümayun

Devletin ana organı niteliğindeki Divan teşkilatı³¹ Osmanlı'da bugünkü anlamıyla bakanlar kurulu olmakla birlikte bu kurulun aynı zamanda yasama, yürütme ve yargı yetkisi bulunmaktadır.³² Bu kapsamlı yetkileriyle Divan-ı Hümayun'un incelenmesi, imparatorlukta yönetsel, hukuki işlerle birlikte özellikle iktisadi ve mali işlerin de nasıl ele alındığı ve değerlendirip karara bağlandığının anlaşılması anlamında son derece önemlidir.

Daha önceki Türk-İslam devletlerinde bulunan divan, kuruluş döneminden itibaren Osmanlı imparatorluğunda bulunmakla birlikte Orhan Gazi devrinde vezirlik kurumunun ortaya çıkması ve böylece bir teşkilatlanma başlaması anlamında daha belirgin hale gelmiştir. Bu dönemde aynı zamanda divanın Arapça ve Farsça bilen, geniş bir katiplik kadrosu bulunmaktadır. Ancak esas gelişme, divanın sürekli olarak toplandığı, vezir sayısının artırıldığı³³, kazaskerlik kurumunun oluşturularak Divan üyesi yapıldığı dönem olan I. Murad devrinde ortaya çıkmıştır. Divanın kadrosunun genişlediği bu dönemde, imparatorluğun sınırları genişlediği için divanın işleri de nitelik ve nicelik açısından çoğalmış, divan toplantılarında belirli teşrifat kuralları uygulanmaya başlanmıştır.³⁴ I. Bayezid döneminde de aynı gelişmeler sürerken, divanın gerçek anlamda fonksiyonlarını ortaya koyacak şekilde teşkilatlandırılması ve öneminin artması II. Mehmed döneminde söz konusu olmuştur.³⁵ II. Mehmed'in mutlak hükümdarlık anlayışı ve bu anlayışa göre tesis edilmiş teşkilat kanunnamesiyle divanın çalışma şekilleri daha da sistemleştirilmiştir.³⁶ Bu dönemde

³¹ Divan-ı Humayun, imparatorluğun merkez konseyine 17. Yüzyıl ortalarına dek verilen isimdir. Bernard Lewis, "Diwan-ı Humayun", *EI*, Volume II, Ed. Bernad Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Brill, 1991, s. 337

³² Rhoads Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household 1400-1800*, Continuum Books, 2008, s. 6

³³ Bu dönemde vezirlik kurumu Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa ile birlikte güçlenmiş, askeri yetkileri de kişiliğinde toplayarak Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa, gerçek anlamda ilk vezir olmuştur. Aynı zamanda yine bu dönemde ikinci vezirlik kurumu gelişmiş, üçüncü vezirlik belirmiş ve divanın kadrosu genişlemiştir. Ahmet Mumcu, *Divan-ı Humayun*, Phoenix Yayınları, 5. Baskı, 2020, s. 3

³⁴ Mumcu, *a.g.e.*, s. 7.

³⁵ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, 13. Baskı, 2019, s. 56

³⁶ Saydam, *a.g.e.*, s. 93

Divan-ı Hümayun'un bürokrasisi gelişmiş ve divan, bilinen klasik yapısına bu dönemde kavuşmuştur.³⁷

Tam kurumsal yapısına eriştiği 16. yüzyılın ilk yarısından sonra Divan-ı Hümayun, özellikle 17. yüzyılın ortalarından itibaren fonksiyonlarını, veziriazamın divanı üzerine almaya başlamış ve bu teşkilat 1730'lardan sonra önemini yitirerek sembolik bir kurum statüsünde imparatorluğun yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür.³⁸

Kanuni döneminde yapılan Topkapı Sarayı'ndaki Kubbealtı binası³⁹ Divan-ı Hümayun'un binasıdır.⁴⁰ Bu bina üç kubbeden oluşurken, bunlardan biri divan heyetinin toplandığı müzakere salonudur.⁴¹ Burada heyetin oturacağı bölümler belirlenmiş olmakla birlikte bu salonda, padişahların divan toplantılarını takip ettikleri kafesli pencereleri bulunmaktadır.⁴²

Divan-ı Hümayun toplantıları, İstanbul'un fethedilmesinden önce tüm başkentlerde yapılmıştır. İstanbul alındıktan sonra ise, divan toplantıları şayet padişah oradaysa sarayda, Edirne'ye gittiğinde ise orada yapılmaktadır.⁴³ Aynı zamanda padişahın gerekli gördüğü durumlarda sefer dönemlerinde de divan toplanmaktadır.

Divan başkanlığı uzun süre padişah tarafından yapılmıştır.⁴⁴ II. Mehmed'in padişahlığının ilk dönemlerinde divan toplantılarına başkanlık yapmayı bırakmasının⁴⁵ ardından divan başkanlığı, veziriazamlar tarafından yapılmaya

³⁷ Mumcu, **a.g.e.**, s. 8

³⁸ Saydam, **a.g.e.**, s. 95

³⁹ Zeynep Tarım, "Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Olarak Topkapı Sarayı", **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt: 3**, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, s. 73

⁴⁰ Lewis, s. 338

⁴¹ Nicole Kançal-Ferrari, "Topkapı Sarayı", **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt: 8**, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, s. 143

⁴² Zekariye Bülbül, **Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi**, Nobel Akademik Yayıncılık, 4. Baskı, 2013, s. 105

⁴³ Colin Imber, **The Ottoman Empire 1300-1650: The Structure of Power**, Palgrave Macmillan, 2002, s. 154-155

⁴⁴ Stanford Shaw, **History of The Ottoman Empire and Modern Turkey Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of The Ottoman Empire 1280-1808**, Cambridge University Press, 1997, s. 25

⁴⁵ Douglas A. Howard, **A History of The Ottoman Empire**, Cambridge University Press, 2017, s. 127

başlanmıştır.⁴⁶ Oturumu yönetmek doğrudan doğruya veziriazamın görevidir ve onun katılım sağlayamadığı durumlarda divan toplantıları yapılmamaktadır.

Divan toplantısının gerekli teşrifat ve merasim kurallarına uygun şekilde açılmasını takiben öncelikle önemli devlet meseleleri görüşülmektedir. Bu sırada üyeler yerlerini alırken, divanda görevli bulunan diğer memurlar reisülküttap, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası ve asesbaşı da toplantıda hazır bulunmaktadır.⁴⁷ Dış ilişkilere dair sorunlar, eyaletlerin gereksinimleri, güvenlik ve asayiş tedbirleri, ekonomik ve mali konular sırasıyla tartışıldıktan sonra dava dinlenmesi, yakınma dilekçelerinin değerlendirilmesiyle Divan-ı Hümayun toplantısı sona ermektedir.⁴⁸

16. yüzyılda haftada dört ya da beş gün toplanan divanın toplanma sıklığı 17. yüzyılda azalarak haftada ikiye kadar düşmüş, bu sayı 1691-1695 tarihleri arasında işlerin daha hızlı bir şekilde çözülebilmesi amacıyla yeniden dörde çıkarılmıştır. 18. yüzyılda ise toplantı sayıları önce haftada iki, daha sonra da haftada bire kadar düşürülmüştür.⁴⁹ Sonraki yıllarda ise divan toplantıları yalnızca üç ayda bir ulufe dağıtımı ve elçi kabulü amacıyla yapılmaya başlanmıştır.⁵⁰

2.2.1.1. Divan-ı Hümayun'un Yetkileri

Divan-ı Humayun'un iktisadi, idari ve hukuki olmak üzere üç temel görevi kapsamında oluşmuş yetkileri bulunmaktadır.

İmparatorlukta iktisadi ve mali konuların en yüksek düzeyde görüşüldüğü ve çözümlendiği yer Divan-ı Hümayun'dur. Veziriazam ve deftardarın imzaları, hazineden para çıkışının zorunlu şartıdır. Yani hazinenin denetimi konusunda divan görevlilerinin doğrudan yetkileri bulunmaktadır. Bu kapsamda divanın başta vergi işleri olmak üzere ekonomik ve mali meselelerde pek çok yetkisi bulunmaktadır.⁵¹

⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi Cilt: 1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 439

⁴⁷ Anıl, **a.g.e.**, s. 20

⁴⁸ Mumcu, **a.g.e.**, s. 106

⁴⁹ M. Akif Aydın, "Divan-ı Humayun", **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt: 2**, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, s. 465

⁵⁰ Bülbül, **a.g.e.**, s. 106

⁵¹ Mumcu, **a.g.e.**, s. 93

Bir politika olarak fethedilen bölgelerin gelirleri kaydedilmekte ve bu kayıtlar belli periyotlarla yenilenmektedir. Bununla birlikte vergilerin merkez tarafından denetlenmesi kapsamında bir yandan ilgili vergilerin toplanması amacıyla yetkilendirilen memurlar görevlerini yürütürken bir yandan da eyaletin mal defterdarları sancakları dolaşarak vergilerin hesabını tutmakta ve söz konusu hesaplar eyalet merkezinde birleştirilip, kubbealtının yanında bulunan defterhanede saklanmak üzere defter haline getirilmektedir.⁵² Bu işlemler sonucunda vergi hesaplarının yazılı olduğu belgelerin doğrudan divanın bürokratik örgütüne teslim edilmesi Divan-ı Hümayun'a vergi düzenlenmelerindeki en yetkili makam niteliği kazandırmaktadır. Zira vergi kanunnamelerinin hazırlanması, uygulanması, eski ve yeni vergi defterlerinin incelenerek vergi adaletine uygunluğun denetlenmesi Divan-ı Hümayun tarafından sağlanmaktadır. Bununla birlikte gümrük resminin toplanması kapsamında, söz konusu vergiden muaf olanların kararlaştırılması, verginin toplanması konusunda yolsuzluk yaptığı tespit edilenlerin cezalandırılması gibi pek çok uygulama Divan-ı Hümayun aracılığıyla yürütülmektedir.

Vergi düzenlemelerine dair yetkileri dışında divanın pek çok iktisadi ve mali işlerle ilgili sorumlulukları bulunmaktadır. Fiyat ve para politikalarının tespiti, ihraç edilmesi sakıncalı bulunan malların belirlenmesi, iç ve dış ticaret ilkelerinin tesisi, miri arazilerin, vakıfların ve mülklerin statülerinin tespit edilmesi ve korunması ve mukataa ve iltizam işlerinin tanzimi divanın bu sorumluluklarından bazılarıdır.⁵³

Divan-ı Hümayun padişahın sonraki en önemli organ olması itibarıyla önemli siyasi yetkilere sahiptir.⁵⁴ Bu yetkiler onu, devletin genel iç ve dış siyasetini yürütmede söz sahibi kılmıştır.⁵⁵

Bu yetkiler kapsamında, imparatorluk mensuplarının güvenliğinin sağlanması, yönetici ve yönetilen ilişkilerinin adalete uygun ve barışçıl yöntemlerle tesis edilmesi, merkez ile taşra birimleri arasındaki ilişkilerde hassas dengenin korunması, bazı birimlere yönetici tayin edilmesi Divan-ı Hümayun'un önemli idari

⁵² BOA. A.DVNSMHM.d. 108/479, H.30.07.1107, [M.05.03.1696]

⁵³ Saydam, **a.g.e.**, s. 96

⁵⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 439

⁵⁵ Mumcu, **a.g.e.**, s. 54

yetkilerinden bazılarını oluşturur.⁵⁶ Aynı zamanda dış siyasette merkezi otoritenin temel politikalarının tesis edilmesi, elçi kabulleri, İstanbul'daki yabancı elçilerle görüşmeler, barış şartlarının belirlenmesi, savaş ilanı ve savaşların takibi, savaş durumunda asker ve mühimmat sağlanması, istihbarat raporlarına göre politik durumun analizi ve yeni değişikliklere gidilmesi de, bu organın yönetsel yetkileri kapsamındaki işlerindendir.⁵⁷

Divan-ı Hümayun'un en açık ve belirgin yetkileri ise hukuk alanında ortaya çıkmaktadır. Hukuk kurallarının tesis edilmesi, uygulanması, değiştirilmesi, kaldırılması ve yargılama işleri devletin en önemli uğraşı alanı olmuş ve Osmanlı yönetimi bu kapsamda oldukça gelişmiş bir hukuk düzeni kurmuştur. İmparatorluk çapında bu düzeni geliştiren ve denetleyen en önemli organ Divan-ı Hümayun'dur.⁵⁸

Yüksek mahkeme görevini de yerine getiren Divan-ı Hümayun'un bu kapsamda; padişah adına örfi kanunların hazırlanması, yöneten ve yönetilen kesimlere mensup kimselerden gerekli görülenlerin yargılanması,⁵⁹ yerel mahkemelerde görülmüş davalara yapılan itirazların görüşülmesi ve gerektiğinde başka bir mahkemenin görevlendirilmesi, yargılama sonunda karar verilen cezaların tatbiki ve tüm bunlarla ilgili kayıtların düzenlenmesi gibi önemli yetkileri bulunmaktadır.⁶⁰

Geniş yetkilere sahip Divan-ı Hümayun'un denetlenmesi, padişahın divan toplantılarına başkanlık yapmayı bırakmasının ardından gündeme gelmiştir. Toplantıların padişahların başkanlığında toplandıkları dönemlerde bir denetimden söz etmek mümkün değildir. Bu dönemlerde padişah huzurunda yapılan divan toplantılardan sonra alınan kararlar kesindir ve bu kararları denetleyecek bir üst kurul bulunmamaktadır.⁶¹

II.Mehmed döneminde çıkartılan bir kanunname ile padişah Divan-ı Hümayun'a başkanlık yapmaktan çekilmiş, bunun sonucunda kendi divanını

⁵⁶ Saydam, **a.g.e.**, s. 95

⁵⁷ Saydam, **a.g.e.**, s. 95

⁵⁸ Halil İnalcık, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayıncılık, 2. Baskı, 2005, s. 49, Mumcu, s. 64

⁵⁹ Howard, **a.g.e.**, s. 149

⁶⁰ Saydam, **a.g.e.**, s 96

⁶¹ Bülbül, **a.g.e.**, s. 111

denetleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu dönemle birlikte divanın padişah tarafından denetlenmesi, doğrudan doğruya denetleme, arz yoluyla denetleme ve çeşitli dolaylı yollarla denetleme gibi birkaç farklı yolla gerçekleştirilmektedir.

Doğrudan Doğruya Denetleme: En etkili denetim biçimidir. Kafes arkası denetimi de denen bu denetleme yönteminde padişah divan toplantılara katılmadan, veziri azamın oturduğu yerin üzerindeki kafesli odasından divan çalışmalarını takip edebilmektedir.

Arz Yoluyla Denetleme: Divan-ı Hümayun toplantılarının ardından bazı divan üyelerinin padişah huzuruna çıkmalarına arza çıkmak denmektedir. Bu şekilde yapılan bilgilendirmeye padişah divanda alınan kararları etkileyebilmektedir.⁶²

Çeşitli Dolaylı Yollarla Denetleme: Hükümdarın casus tutmak, kıyafet değiştirip halkın arasına katılmak gibi usullerle yöneticiler hakkında bilgi toplayarak, Divan-ı Hümayun hakkında gerekli gördüğü tedbirleri almasına imkan tanıyan denetim yöntemidir.

2.2.1.2. Divan-ı Hümayun'un Üyeleri ve Görevlileri

İktisadi, siyasi ve hukuki yetkileri kullanmak üzere Divan-ı Hümayun'un üyeleri ve görevlileri bulunmaktadır. Divanın asil üyeleri; veziriazam, kubbealtı vezirleri, nişancı, kadiaskerler, defterdar ile Rumeli ve Anadolu beylerbeyileridir. Bu üyeler divanda tartışmalara katılan ve fikir beyanında bulunan üst rütbeli devlet görevlileridir.⁶³

Veziriazam: Politik ve askeri anlamda geniş yetkilere sahip olan veziriazam, padişahın mührünü taşımaktadır ve onun mutlak vekili statüsündedir.⁶⁴ İmparatorluğun iç ve dış siyasetiyle ilgili politikalar belirlenmesi bizzat veziriazamın sorumluluğundadır. Maliye ve adliyeye dair konularda defterdar ve kadiaskerlerle paylaştığı çeşitli yetkileri bulunan veziriazam aynı zamanda kola çıkma

⁶² Mumcu, **a.g.e.**, s. 114, 121

⁶³ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, 2008, s.213

⁶⁴ Gabor Agoston, "Grand Vizier", **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 235

faaliyetindeki etkin rolüyle perakende piyasada fiyat denetim mekanizmasının önemli bir parçasıdır.⁶⁵

Vezir: Veziriazamın başkanlığı altında görev almaktadır. Birinci vezir konumunda olan vezirler, devletin yetkilerini doğrudan kullanmakta, bunun bir ifadesi olarak padişahın mührü kendisine verilirken diğer vezirler ise onun danışmanları gibi görev almaktadır.⁶⁶ Vezirler, veziriazam sefere gittiğinde onun vekili olma statüleriyle başkentte kalmaktadır. Başkent dışında da vezirler, görev aldıklarında serdar unvanıyla geniş yetkilerle donatılmışlardır. Aynı zamanda halkın şikayetlerini dinleyerek hüküm verebilmeleri anlamında yargılama yetkisine de sahiptirler.

Kadıasker: Hükümlerini padişah adına veren⁶⁷, hukuki ve adli konuların sorumluluğuna sahip ve temyiz hakimliği yapan⁶⁸ divanın asil üyelerindendir.⁶⁹ Divandaki mevkileri vezirlerden sonra gelmektedir. Kadılıklardaki değişiklikler, kadıların tayin ve azil işlemleri, hüküm sahalarının tahdidi ve kaldırılması kadıaskerin yetkisindedir.⁷⁰ İmparatorluğun tüketim merkezi konumunda olan başkent kadılığı yapmış olmak, bu makama gelebilmenin temel koşuludur. Aynı zamanda kadıaskerler şeri ve örfi hukuku iyi bilen, deneyimli kişilerden seçilmektedir. 15. yüzyılın son yirmi yılına dek imparatorlukta tek kadıaskerlik varken, bu dönemden sonra bu sayı Anadolu ve Rumeli kadıaskerlikleri olmak üzere ikiye çıkarılmıştır.⁷¹ Rütbe olarak daha önde olan Rumeli kadıaskeri Avrupa yakasındaki eyaletlerde bulunan, Anadolu kadıaskerliği ise boğazlardan itibaren imparatorluğun tüm doğu ve güney eyaletlerindeki kadıların işleriyle

⁶⁵ Robert Mantran, **XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, İmge Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, 1995, s. 16

⁶⁶ Halil İnalçık, ‘‘Vezir’’, **TDVİA**, Cilt: 43, 2013, s.90

⁶⁷ Gilles Veinstein, ‘‘Religious Institutions, Policies and Lives’’, **The Cambridge History of Turkey Volume 2: The Ottoman Empires as a World Power 1453-1603**, Ed. Suraiya Faroqhi, Kate Fleet, Cambridge University Press, 2013, s. 329

⁶⁸ Madeline C. Zilfi, ‘‘The Ottoman Ulema’’, **The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839**, Ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2006, s. 213

⁶⁹ Engin Deniz Akarlı, ‘‘Law in the Marketplace: Istanbul 1730-1840’’, **Dispensing Justice in Islam: Qadis and Their Judgments**, Ed. Muhammad Khalid Masud, Rudolph Peters, David S. Powers, Brill, 2006, s. 247

⁷⁰ Halil İnalçık, ‘‘Mahkeme’’, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 7, s. 149

⁷¹ Murphey, **a.g.e.**, s. 242

ilgilenmektedir.⁷² İmparatorluktaki mahkemeler doğrudan doğruya iki kadıaskere bağlıdır.⁷³ Kadıaskerin Divan-ı Hümayun üyeliği 19. yüzyıla dek devam etmiştir.⁷⁴

Defterdar: İmparatorluğun mali işlerinden birinci dereceden sorumlu görevlilerdir.⁷⁵ Emrinde çalışan geniş bir memur kadrosu bulunmaktadır. Divanda mali konular değerlendirilirken görüşleri esas alınan defterdarlar, padişah adına tuğra ve hüküm yazdırmak ve göndermek yetkisine sahiptir.⁷⁶ Devletin genişlemesi sonucu mali işlerin artması, başlangıçta bir olan defterdar sayısının arttırılmasını gündeme getirmiştir.⁷⁷ II. Mehmed döneminde bir defterdar varken bu sayı 1526'da ikiye, 1539'da üçe, 1587'de ise dörde çıkmıştır.⁷⁸

Nişancı: Padişahın tuğrasını çeken, yüksek rütbeli devlet görevlileridir. Tuğrakeş-i ahkam, tuğrai, muvakkı ve tevkii isimleriyle de yer almaktadır.⁷⁹ Nişancının başlıca iki temel fonksiyonundan en önemlisi, imparatorluğun örfi kanunları ve arazi meseleleriyle ilgili divanın bilirkişisi ve bu konudaki kararların uygulayıcısı olmasıdır.⁸⁰ Diğer fonksiyonu ise, padişah adına tuğra çekmesidir. Aynı zamanda devletin toprak yönetimi, dirlik tevcihi gibi işlemlerini havi tahrir defterlerini saklayan yetkili olması bakımından nişancı, arazi sorunlarının çözüme ulaştırılmasında önemli bir rol üstlenmektedir ve bu nedenle kendisine "müfti-yi kanun" denmiştir.⁸¹

Rumeli Beylerbeyi: Başlangıçta kapsamlı askeri yetkileri olan kumandan anlamında kullanılmaktadır. Ancak zamanla yeni fetihlerin hemen ardından kurulmuş olan eyaletlerin askeri ve idari yetkilisine de bu isim verilmiştir.⁸² Sahip oldukları geniş yetkilerle bölgelerindeki sancakların askeri işlerine bakan

⁷² Ünal, **a.g.e.**, s.62

⁷³ İncelik, **a.g.e.**, s. 149

⁷⁴ GY. Kaldy Nagy, "Kadi Askar", **EI**, Volume IV, E. Van Donzel, B. Lewis, CH. Pellat, Brill, 1997, s. 376

⁷⁵ B. Lewis, "Daftardar", **EI**, Volume II, Ed. B. Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Brill, 1991, s. 83

⁷⁶ Ünal, **a.g.e.**, s.63

⁷⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Defterdar", **TDVİA**, Cilt: 9, 1994, s.94

⁷⁸ Gabor Agoston, "Administration, Central", **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 11

⁷⁹ Erhan Afyoncu, "Nişancı", **TDVİA**, Cilt 33, 2007, s.156

⁸⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 214

⁸¹ F. Babinger, "Nishandji", **EI**, Volume VIII, Ed. C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, G. Lecomte, Brill, 1995, s. 62

⁸² Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", **TDVİA**, Cilt: 6, 1992, s. 69

beylerbeyiler, zamanla beylerbeyilik sayısı artınca mülki işlerden de sorumlu olmuşlardır. 14. Yüzyıl sonlarında Anadolu ve Rumeli beylerbeyilikleri ortaya çıkmış ve daha sonra eyalet valilerine de beylerbeyi unvanı verilmiştir. Bunlar arasında en kıdemli görevli Rumeli beylerbeyidir⁸³ ve onun teşrifatta diğer beylerbeyilerinden farkı bulunmaktadır. Rumeli beylerbeyi, bütün Beylerbeyilerden ve kazaskerden önce gelmektedir. Divan-ı Hümayun üyesi olarak devlet merkezinde görev yapmamakta bu nedenle de devamlı olarak divan toplantılarına katılamamaktadır. Devlet merkezinde ya da divanın toplandığı başka bir yerde bulunursa üyelik görevini ifa edebilmektedir. Bu nedenle Rumeli Beylerbeyi, ancak Divan-ı Hümayun'da hazır bulunduğu toplantılara katılabilmekte, böylece Divan-ı Hümayun üyesi olarak önemi ve etkisi oldukça sınırlı kalmaktadır.⁸⁴

Öte yandan yeniçeri ağası ve kaptan-ı derya, belli bir statüye eriştiklerinde divan üyesi olabilmektedir.

Yeniçeri Ağası: Yeniçeri ağasının başına verilen isimdir. Yeniçeri ağasının Divan-ı Hümayun toplantılarına katılması vezirlik rütbesine sahip olmasıyla mümkün olmaktadır. Toplantılarda yalnızca ocak işleri ve İstanbul'un güvenliği ile ilgili işlere bakması⁸⁵ itibarıyla yeniçeri ağasının Divan-ı Hümayun'da söz söyleme yetkisi sınırlıdır.⁸⁶ Aynı zamanda yeniçeri ağası, piyasa denetimi kapsamında kola çıkması sırasında sadrazama eşlik etmekle yükümlüdür.⁸⁷

Kaptan-ı Derya: Kaptan paşa olarak da bilinen donanmanın başındaki görevlidir.⁸⁸ Klasik dönemde beylerbeyi ya da vezir rütbesini taşımaktadır. Kaptan-ı Derya'nın Divan-u Hümayun toplantılarına üye olarak katılımı, vezir olmasıyla mümkün olabilmektedir.⁸⁹ Kaptan paşalar, Divan-ı Hümayun'a gelen işlerden bahriye işlerine dahil olarak kendilerine havale edilen davalara bakmakla ve gerekli

⁸³ V. L. Menage, "Beglerbegi", **EI**, Volume I, Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi-Provençal, J. Schacht, Brill, 1986, s. 1160.

⁸⁴ Mumcu, **a.g.e.**, s. 33

⁸⁵ R. Murphey, "Yeni Ceri", **EI**, Volume XI, Ed. P. J. Bearman, TH. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Brill, 2002, s. 324

⁸⁶ Mumcu, **a.g.e.**, s. 34.

⁸⁷ **BOA**. TS.MA.e. 769/85, H.18.07.1058, [M.29.07.1658]

⁸⁸ S. Özbaran, "Kapudan Pasha", **EI**, Volume IV, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis, CH. Pellat, Brill, 1997, s. 571

⁸⁹ Selçuk Akşin Somel, **Historical Dictionary of the Ottoman Empire**, Scarecrow Press, 2003, s. 149

kararları vermekle yükümlüdür. Divan-ı Hümayun'un üyesi olarak Kaptanı Derya'nın önemli bir özelliği de yılın önemli bir bölümünde denizlerde olduğu için toplantılara katılamamasıdır.⁹⁰

Bu üyelerin divan toplantılarını tam anlamıyla yürütebilmeleri amacıyla ihtiyaç duydukları yardımcılarını bulunmaktadır. Bunlar reisülküttab, tezkireciler, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası ve divan katipleridir.

Reisülküttab: Divan kaleminin amiri statüsündeki reisülküttab, imparatorluk bürokrasisinde yazı işlerinden sorumlu olan yüksek rütbeli memurlardır.⁹¹ En temel sorumlulukları; Divan toplantılarında dilekçeleri okumak, divandan çıkan fermanların kontrolünü gerçekleştirmek, merkezden yapılan tayinleri kayıt altına almak, tımar tahsis belgesi olan tahvil hükmünün düzenlemesini yapmak, tımar ve zeametlerin beratlarını yazdırmaktır.⁹² Reisülküttabın yetkileri 17. yüzyılın ortalarında genişlemiştir.⁹³ Genişleyen yetkiler kapsamında, yabancı elçilerle müzakerelerde bulunmak, her türlü diplomatik faaliyetler reisülküttab tarafından yürütülmeye başlanmıştır.⁹⁴

Tezkireciler: Rütbe ve görev kapsamı bakımından çavuşbaşının altında bulunan tezkireciler, Divan-ı Hümayun toplantılarında veziriazamın yanında durarak, konuşulmakta olan ve üzerinde durulacak meseleleri ona söylemekle yükümlüdürler. I. Süleyman döneminden önce tek bir tezkireci varken bu dönemden sonra küçük ve büyük olmak üzere tezkireci bulunduğu bilinmektedir.⁹⁵

Çavuşbaşı: Sayıları yüzleri aşan çavuşların amiri olan Çavuşbaşı,⁹⁶ Divan-ı Hümayun toplantılarından önce hazine ve defterhane kapısındaki mührü açmak, toplantı sonunda veziriazam mührüyle oraları mühürlemekle birlikte divan toplantılarından önce tezkirecilerle birlikte dava yakınma dilekçelerini incelemek,

⁹⁰ Bülbül, **a.g.e.**, s. 95.

⁹¹ İnalçık, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, s. 49

⁹² Recep Ahıshalı, "Reisülküttab", **TDVİA**, Cilt 34, 2007, s.546.

⁹³ Ali Akyıldız, "Reisülküttab", **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 486

⁹⁴ J. Deny, "Reis Ül-Küttab", **EI**, Volume VIII, Ed. C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, G. Lecomte, Brill, 1995, s. 481

⁹⁵ Mumcu, **a.g.e.**, s. 43

⁹⁶ R. Mantran, "Ca'ush", **EI**, Volume II, Ed. B. Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Brill, 1991, s. 16

toplantı sırasında davacıları ve davalıları bir düzen tesis ederek Divan kurulu huzuruna çıkarmak gibi görevlere sahiptir.⁹⁷

Kapıcılar Kethüdası: Divan-ı Hümayun'da görevli üst makamlardan biridir. Devlet ileri gelenleriyle padişah arasındaki iletişimi sağlamak, sadrazamın padişaha gönderdiği telhislerin takibini yapmakla birlikte teşrifatla ilgili birtakım görevlere sahiptir.⁹⁸

Divan Katipleri: Divan kararlarını ilgili defterlere kaydeden ve ferman, berat, name-i hümayun gibi çeşitli belgeleri hazırlayan görevlilerdir. Medrese eğitimi almış kişilerden seçilebilen divan katipleri aynı zamanda usta-çırak ilişkisi çerçevesinde kalemiye denilen bürokrasi içinden de yetişebilmektedir.⁹⁹

Aynı zamanda divan-ı hümayunda görevli çeşitli kalemler bulunmaktadır. Bunlar; beylikçi kalemi, tahvil kalemi, rüüs kalemi, amedi kalemi, teşrifat kalemi, mühimme odası kalemi, vak'anüvislik kalemi ile divan-ı hümayun tercümanları, divan-ı hümayun hâceganı ve defterhanedir.

Beylikçi Kalemi: Divanda alınan kararları tutmakla birlikte bu kararların suretlerinin yazıldığı mühimme defterlerinin tutulması ve düzenlenmesinden sorumlu olan reisülkütuba bağlı bürolardan biridir.¹⁰⁰ Aynı zamanda yabancı devletlerle yapılan barış antlaşmalarına dair bürokratik işler, antlaşma metinleri, hatt-ı hümayun ve sair resmi emirler beylikçi kaleminin sorumluluğundadır.¹⁰¹

Tahvil Kalemi: Nişan kalemi ve kese kalemi olarak da bilinen tahvil kalemi, imparatorluk merkezi teşkilatlanmasında yüksek devlet memuriyetlerinin tayin, terfi işlerinin kayıtlarından sorumlu olan şubedir.¹⁰² Bu bölümün bir diğer görevi ise

⁹⁷ Mumcu, **a.g.e.**, s. 44.

⁹⁸ Recep Ahışahı, "Divan-ı Hümayun Teşkilatı", **Osmanlı: Teşkilat Cilt: 6**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 31

⁹⁹ Ünal, **a.g.e.**, s. 66

¹⁰⁰ J. Reyhman, A. Zajackowski, "Diplomatic", **EI**, Volume II, Ed. B. Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Brill, 1991, s. 314

¹⁰¹ Esin Yurdusev, "Studying Ottoman Diplomacy: A Review of the Sources", **Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?**, Ed. A. Nuri Yurdusev, Palgrave Macmillan, 2004, s. 170

¹⁰² Shaw, **a.g.e.**, s. 119

birtakım resmi törenler için yüksek rütbeli devlet görevlilerine yazılmış olan davet tezkirelerini hazırlamaktır.¹⁰³

Ruus Kalemi: Devlet bürokrasisinde, tahvil kaleminin sorumluluk alanının dışında kalan tayin işlerinden sorumlu şubenin adıdır.¹⁰⁴ Sorumluluğu, tımar ve has sahiplerinin dışında kalan tüm memurları ve vakıf görevlilerini kapsamaktadır. Üç çeşit ruus verilmektedir. Bunlar; ruus kalemince verilen ruuslar, savaş zamanlarında orduca verilen ruuslar ve padişahın merkezde sadrazam cephedeyken verdiği ruuslardır.

Amedi Kalemi: Sadrazamın padişaha yazacağı telhis ve takrirlerle birlikte yabancı devletlere yazılan yazıların kaleme alındığı ve saklandığı bölümdür.¹⁰⁵ Aynı zamanda imparatorluğun yabancı ülkelerdeki elçiliklerinden gelen raporlara ait şifreler burada çözülmekte ve cevaplar bu kalem aracılığıyla verilmektedir. Amedi kalemi'nin amirine amedci denmektedir. Bu görevliler, bir anlamda bağlı bulunduğu Reisül Küttab'ın özel kalemi görevini üstlenmektedir.¹⁰⁶ Emirleri altında sekiz katıp bulunurken süreç içinde bu sayı otuza kadar ulaşmıştır.

Teşrifat Kalemi: Kanuni Sultan Süleyman döneminde kurularak divana bağlanan şubenin adıdır.¹⁰⁷ Kalem şefine teşrifatçı denir. Divanda maaş verilmesi, bayramlarda sarayda yapılan törenler ve tebrikler, donanmayla ilgili çeşitli kararların alınması, devlet yetkililerine ait harçların kayıtlarının tutulması teşrifat kaleminin sorumlulukları arasındadır.¹⁰⁸

Vakanüvislik Kalemi: 18. Yüzyılın başları itibarıyla oluşturulmuş, devlet tarafından verilen vesikaların kayıtlarının yapıldığı kalemdir.¹⁰⁹ 18. yüzyılın başlarından itibaren Divan-ı Hümayun dairesinde görev alan vakanüvislik kaleminin

¹⁰³ Recep Ahışhalı, "Tahvil", **TDVİA**, Cilt 39, 2010, s.441.

¹⁰⁴ Yurdusev, **a.g.e.**, s. 171

¹⁰⁵ Yurdusev, **a.g.e.**, s. 170

¹⁰⁶ M. Tayyip Gökbilgin, "Amedji", **EI**, Volume I, Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi Provençal, J. Shachacht, Brill, 1986, s. 433

¹⁰⁷ Filiz Karaca, "Teşrifat", **TDVİA**, Cilt 40, 2011, s.570.

¹⁰⁸ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 22

¹⁰⁹ Christine Woodhead, "Wakanüvis", **EI**, Volume XI, Ed. P. J. Bearman, TH. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Brill, 2002, s. 57

yetki ve sorumlulukları, bu yüzyıla gelinceye dek şeyhnamenüvislik isimli bir memuriyet tarafından yürütülmüştür.¹¹⁰

Divan-ı Hümayun Tercümanları: Reisülküttabın sorumluluğunda, veziriazamlığa bağlı olarak çalışan görevlilerdir.¹¹¹ Dış ülkelerle divan arasındaki ilişkileri yürütmekle birlikte, divanda davası olup Türkçe bilmeyen kişilerin ifadelerini çevirmekle yükümlüdürler.¹¹² 18. yüzyıldan itibaren reisülküttabın yabancı devlet görevlileriyle görüşmelerinde önemli bir role sahip olan tercümanların önemi daha da artmıştır.¹¹³

Divan-ı Hümayun Haceganı: Maliye ve divan kalemlerinin müdürleri statüsünde görev alan bir grup makam sahibine verilen isimdir. Kalemlerdeki bürokratik faaliyetlerin kontrolü, yürütülmesi, katiplerin denetlenmeleri, yetiştirilmeleri gibi bürokrasiyle ilgili çeşitli görevleri yerine getirmekle yükümlüdür.¹¹⁴

Defterhane: Çeşitli arazi türlerinin tayin ve tescilini gerçekleştiren, ana defterlerin korunduğu ve bu defterlerle ilgili günlük işlemlerin yürütüldüğü birimdir.¹¹⁵ Birimin idarecisi konumundaki görevliye defter emini adı verilmektedir. Defterhane birimi, icmal, mufassal ve ruznamçe olarak üç kalemden oluşmaktadır.

2.2.2. Kadılık Teşkilatı

Osmanlı'da adaletli yönetim anlayışı, devletin hakimiyet sınırlarını genişletip, teşkilatlanmaya başlamasıyla birlikte bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda özellikle klasik dönemde adalet anlayışı ve uygulaması imparatorlukta siyasi sürecin ve idare yapısının temelini oluşturmaktadır. Bu dönemde devletin adli sistemi kurumsallaşmış ve geliştirilmiştir.

Devletin yürütme gücü ve adli sistemi yerleştirme yetkisine sahip olan padişah, özellikle sınırların genişlemesi ve devletin giderek büyümesiyle birlikte bu

¹¹⁰ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 23

¹¹¹ C. E. Bosworth, "Tardjuman", **EI**, Volume X, Ed. P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W.P. Heinrichs, Brill, 2000, s. 237

¹¹² Gilles Veinstein, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu", **Osmanlı 6: Teşkilat**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 256

¹¹³ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 24

¹¹⁴ Ahışhalı, "Divan-ı Hümayun Teşkilatı", s. 32

¹¹⁵ Erhan Afyoncu, "Defterhane", **TDVİA**, Cilt: 9, 1994, s. 100

kapsamlı yetkilerini muhtelif kurumlar ve görevliler aracılığıyla sağlamaktadır. Bu kapsamda bir teşkilat olarak kadılık ve bu örgütün başkanı konumundaki kadı, otoritenin temsili olarak geniş yetkilerle donatılmıştır.¹¹⁶ Osmanlı hukuk sisteminin ve adliye örgütlenmesinin çekirdeğini oluşturan kadı, özellikle taşrada düzenin tesis edilmesinden, birtakım beledi hizmetlerin yürütülmesinden ve kısmen de mülki idareden yerel yöneticilerle beraber sorumludur.

Yargıç anlamına gelen kadı kelimesi, arapça yargılama, karar verme anlamındaki ‘‘kada’’ kelimesinden türemiştir.¹¹⁷ Osmanlı’da kadı, yargı vazifesini yerine getiren, geniş yetkilerle donatılmış görevlilerdir. Noter, kentlerdeki vakıfların idarecisi ve aynı zamanda belediye reisi olması itibariyle kadı, yargısal yetkilerle birlikte idari yetkilerle de donatılmıştır.¹¹⁸ Osmanlı’da kadı, kendine özgü birtakım özelliklere sahiptir. Bunlar:¹¹⁹

- Mahalli idareci ve otoritelerden bağımsızdır.
- Belli bir eğitim ve hiyerarşiden geçerek göreve tayin edilen ve görev süreleri belirli ve kısa bir süreyi kapsayan görevlilerdir.
- Aynı zamanda mali ve mülki konularda da sorumlu bir idareci konumundadır.

Kadıların yetki alanları, imparatorlukta yönetim ve halk ilişkileri bakımından en önemli birim olan kazalardır.¹²⁰ Belli bir köyler grubunun doğal merkezi niteliğini taşımakla birlikte kazalar aynı zamanda politik, kültürel, sosyal ve iktisadi bir merkez konumundadırlar.¹²¹ Kadılar, bu birimde merkezi devletin temsilcisi¹²² ve kaza örgütü içinde de hakimlik görevini yürüten ve hem mülki amirlik, hem belediye başkanlığı yapan görevlilerdir.¹²³ Bu nitelikleri bakımından, kazanın idari ve adli tek

¹¹⁶ E. Tyan, ‘‘Kadı’’, **EI**, Volume IV, Ed E. Van Donzel, B. Lewis, CH. Pellat, Brill, 1997, s. 373

¹¹⁷ Ebrahim Moosa, ‘‘Qadi’’, **EIMW**, Ed. Richard C. Martin, Macmillian, 2004, s. 527

¹¹⁸ Mantran, **XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, s. 16

¹¹⁹ Ebül’ula Mardin, ‘‘Kadı’’, **M.E.B İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, 1977, s.43; İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Kronik Kitap, 11. Baskı, 2019, s. 39

¹²⁰ Mardin, **a.g.e.**, s. 42

¹²¹ Tuncer Baykara, ‘‘Kaza’’, **TDVİA**, Cilt: 25, 2002, s. 120

¹²² Zılfi, **a.g.e.**, s. 213

¹²³ Metin Coşgel, Boğaç Ergene, **The Economics of Ottoman Justice**, Cambridge University Press, 2016, s. 65

yetkilisi konumunda bulunan kadılar doğrudan doğruya merkezden tayin edilir ve merkeze bağlı kimselerdir.¹²⁴

Osmanlı'da kadılık müessesesi, mevleviyet ve kaza kadıları olmak üzere iki büyük derece üzerine kurulmuştur.¹²⁵ İmparatorluğun üç kıta üzerinde yayılmış olması ve bu kıtaların farklı dil, kültür ve düşünüş sahibi halklara sahip olması kaza kadılarının da kendi içlerinde Rumeli, Anadolu ve Mısır kadıları olmak üzere üç gruba ayrılmalarına neden olmuştur.

Mevleviyet Kadıları: Mesleklerinde en üst rütbeye gelmiş, bu anlama gelen mevleviyet rütbe ve derecesine gelmiş kadılardır. Diğer kadılara göre görevlerinde farklı ve üstün bir yetkileri bulunmamakla birlikte mevleviyet kadıları, büyük şehirlere atanmaları dolayısıyla yüksek bir gelire sahiptir. Bu kadıların gelirleri genelde günlük üç yüz ile beş yüz akçe arasındadır ve o bu gelir düzeyi o dönemler için oldukça yüksektir.¹²⁶ Mevleviyet kadıları kendi aralarında; İstanbul, Mekke ve Medine kadılıklarının oluşturduğu, mevleviyetler arasında en yüksek dereceye sahip Haremeyn mevleviyeti, Edirne, Bursa, Şam, Mısır ve Filibe kadılıklarının oluşturduğu Bilad-ı Hamse mevleviyeti, Kudüs, Halep, Tırhala, Yenişehir, Galata, İzmir, Selanik, Eyüp, Üsküdar, Girit ve Trabzon kadılıklarının oluşturduğu Mahreç mevleviyetleri, Maraş, Bağdat, Bosna ve Sofya gibi kadılıkların oluşturduğu Devriye mevalisi olmak üzere dört dereceye ayrılmaktadır.

Kaza Kadıları: Kaza kadılıklarının görev aldıkları bölgedeki hakimlik süreleri 20 ayla sınırlıdır. "Zaman-ı infisal" denilen bu süreleri dolduğunda kadılar görev yerlerinden alınarak yerlerine sırada bulunan başkaları tayin edilmektedir. Kaza kadıları Rumeli, Anadolu ve Mısır kadıları olmak üzere üç dereceye ayrılmaktadır. Rumeli kazaskerine bağlı olan Rumeli kadılarının en aşağıdan en yukarıya doğru dereceleri; Çınad, Eğri, İnebahtı, Salise, Saniye, Karib-i ala ve Sitte-i Rumeli kadılıkları şeklindedir.¹²⁷ Anadolu kadılıkları ise Tasia, Samine, Sabis, Sadişe,

¹²⁴ Anıl, **a.g.e.**, s. 55

¹²⁵ Jun Akiba, "From Kadı to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period", **Library of Ottoman Studies 5: Frontiers of Ottoman Studies States, Province and the West Volume I**, Ed. Colin Imber, Keiko Kiyotaki, I.B. Tauris, 2005, s. 44

¹²⁶ Veinstein, **a.g.e.**, s. 328

¹²⁷ A. Refik Gür, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2017, s. 64

Hamis, Rabia, Salis ve Saniye şeklinde sıralanmıştır.¹²⁸ Anadolu kazaskerliğine bağlı Mısır kadılıklarının derece sıralaması Sadise, Hamise, Rabia, Salise, Musul ve Sütte-i Mısır şeklinde belirlenmiştir.¹²⁹ Kaza kadıları arasında en yüksek derece olan Sitte derecesine çıkanlara “’eşraf-ı kuzat” adı verilmektedir. Bu dereceye erişen kadıların tayini, geliri en yüksek düzeyde olan kazalara yapılmaktadır.

Öte yandan kaza kadıları sınıfına mensup, her eyalet ve sancakta gezici mahkemeler niteliğinde görev alan gezici kadılıklar bulunmaktadır. Bu kadılıklara toprak kadılığı denmiştir.¹³⁰ Devlet merkeziyle birlikte eyaletlerde soruşturulması gereken işlerin soruşturma ve denetimi toprak kadılarınca yapılmaktadır.¹³¹ Öte yandan savaş zamanları gibi olağanüstü koşulların hakim olduğu dönemlerde asayiş işlerinden sorumlu olanlarla birlikte hizmet görmektedirler. Bu kadılıkta görev alan kadıların resmi konaklamaları, göreve çıkmadıklarında eyalet ve sancak merkezleridir. Ancak toprak kadıları, sancak ya da eyalet merkezlerinden uzak bölgelerdeki davalardan sorumludur ve uyuşmazlığı çözebilmek amacıyla toprak kadılarının ilgili bölgeye gitme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu nedenle uyuşmazlığın çıktığı yer genellikle bu görevlilerin çalışma yeri de olmaktadır.¹³² 16. yüzyıl sonuna kadar gezici kadılık niteliğinde imparatorlukta görev yürüten toprak kadılığı, bu tarihten itibaren kaldırılmıştır.

Osmanlı’da kadı tayin edilmek, birtakım niteliklere sahip olmakla birlikte hiyerarşik bir geçiş işlemine dayanmaktadır. İmparatorlukta kadılık yapabilmenin temel koşulu medrese eğitimi ve hukuk bilgisini edinmiş olmaktır ve kadılık mesleği mensuplarının kaynağını medrese mezunları oluşturmaktadır.¹³³ Bu temel şartla birlikte kadılarda ehliyetli olmaları, Müslüman olmaları, güvenilir ve iradeli olmaları gibi çeşitli vasıflar aranmaktadır. Gerekli niteliklere sahip kadıların tayini, bu işlemin kanuni ispat belgesi olan padişah beratıyla yapılmaktadır.¹³⁴ 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın ortalarına değin kadıaskerlikler ilmiye sınıfının en üst

¹²⁸ Gür, **a.g.e.**, s. 64

¹²⁹ Anıl, **a.g.e.**, s. 116

¹³⁰ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 113

¹³¹ Gür, **a.g.e.**, s. 67

¹³² Anıl, **a.g.e.**, s. 145

¹³³ İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Kronik Kitap, 11. Baskı, 2019, s. 24

¹³⁴ Uzunçarşılı, s. 87; Coşgel, Ergene, s. 66

makamı olması itibarıyla tüm kadıların tayinleri, Rumeli ve Anadolu kadıaskerliklerinin arzına bağılyken bu dönemden sonra ise, şeyhülismanların protokolde kadıaskerliklerin önüne geçmeleri nedeniyle, büyük kadılıklara tayinler, şeyhülislamın atama yazısı üzerine padişah iradesine tabi olmuştur.¹³⁵

Gerekli vasıfları taşıyan kadıların ilk tayin edildikleri bölgeler, gelir düzeyi en az olan kazalardır. Buradaki görevlerini tamamlamalarının ardından gösterdikleri başarı ve ehliyeteye göre kadılar, gelir düzeyi daha yüksek olan kazalara tayin edilmektedir. Bu şekilde devam eden terfiler sonucunda kadıların en üst dereceye kadar çıkabilmeleri mümkündür.

Tayin edilen kadıların görevleri sınırsız süreyi kapsamamaktadır. Kadılık görevi için belirlenen süreler 16. yüzyılda önce üç sonra iki yıl, 17. yüzyılın sonlarında ise bir yıl olarak belirlenmiştir. Bir yıllık görev süresi için tayin edilen kadılar mevleviyet adı verilen büyük şehir kadılıklarıdır. Kaza bölgelerindeki kadılıklar için görev süresi ise daha sonra yapılan değişiklikle yirmi aya indirilmiştir. Sürenin kısa tutulmasının bir bölgede uzun süre kalan kadının mahalli halk ile yakınlaşması ve bunun sonucunda mahkemede tarafsız kararlar alamayacağı düşüncesi gibi nedenleri bulunmaktadır.¹³⁶ Görev süresi dolan kadılar, yeni bir görev alıncaya değin İstanbul'da beklemektedir. Kadıların görev sürelerine "zaman-ı ittisal", İstanbul'a dönerek yeni görev yerleri için bekledikleri süreye "zaman-ı infisal", kadılara görev yerlerinde kalmaları için ek süre verilmiş ise bu süreye de "müddet-i örfi" adı verilmektedir.¹³⁷ Bununla birlikte kadılık görevinden ayrılmak için herhangi bir yaş sınırı bulunmamakta, kadılık için aranan vasıfları taşıyan görevlilerin kadılık görevini yürütmelerinde yaş bir engel teşkil etmemektedir.

Osmanlı kadısının görevden alınması, kendisini tayin eden padişah tarafından gerçekleştirilmektedir. Kamu yararı durumu oluştuğunda padişah, bu yola başvurarak kadıyı azledebilmekte veya yerini değiştirebilmektedir. Görevini yürütürken suç işlediğinin tespit edilmesi, temyiz yeteneğini yitirmesi ve bilgisizliğinin anlaşılması kadının azlinde etkili olan faktörlerin başında gelmektedir.

¹³⁵ Gür, **a.g.e.**, s. 61

¹³⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 28

¹³⁷ Anıl, **a.g.e.**, s. 126

Kadınların gelirleri, gördükleri davalar ve diğer devlet işleri sebebiyle aldıkları harçların bir bölümünün kendilerine verilmesinden sağlanmaktadır.¹³⁸ Gelirlerin hesap edilmesinde ise kadılığın yevmiyesi olan günlük geliri esas alınmaktadır.¹³⁹ Bir kadılıkta her bir hane on akçe gelir getirecekmiş gibi tespit olunmaktadır. En yüksek gelire sahip olan kadınlar, mevleviyet kadınlarıdır. Bunları kaza kadınlarının üst dereceleri takip ederken en alt dereceler de en az gelire sahiptir.¹⁴⁰

Osmanlı kadısı, padişah ve ondan sonraki en yetkili organ olan Divan-ı Hümayun ile doğrudan iletişim kurabilmektedir. Bununla birlikte kadı, tayin edildiği bölgede halkın temsilcisi sayılmakta ve gerektiğinde halkın şikayet ve taleplerini devlet idaresinin en üst kademesine bildirebilme hak ve vazifesine sahip bir konumdadır.¹⁴¹ Osmanlı kadısının yetkileri kapsamında sorumluluklarını yerine getirebilmek amacıyla sahip olduğu bu hakka arz yetkisi denmektedir.

Kadınların mahkemedeki tüm hukuki işlemlerinin şekli belli kurallarla belirlenmiştir. Bu kurallara sakk-i şer'î ve sicill-i sakk denmektedir. Osmanlı kadısı tarafından verilen hükümler, gerekli durumlarda temyiz aşamasından geçmesinin ardından kesinleşmektedir. Bu hükümler, tüm delillerin bir araya getirilip soruşturmanın sonuçlanması ve davanın karar aşamasına geçilmesiyle, kadının kendisinde oluşan kanaate göre kararını vermesiyle kesinleşmektedir. Karar, kadı tarafından taraflara sözlü olarak bildirildikten sonra dava sonuçlanmış kabul edilmektedir. Hükmün kesinleşmesinden sonraki aşamada ise hükmün bir belge halinde düzenlenmesi söz konusu olmaktadır. Hükmün belge haline getirilmesi ilam ve hüccet olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir. İlam, yargılama sonunda kadınların hukuki sorunla ilgili çözümlerini nedenleriyle birlikte yazılı olarak açıkladıkları, kararın infazının dayanağını oluşturan; hüccet ise, mahkeme tarafından verilen kararların yalnızca hüküm bölümünü ya da yargılama aşamasında kesinleşen hususları içeren ve kesin delil niteliği taşıyan belgeye verilen isimdir.¹⁴²

¹³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1988, s. 84

¹³⁹ Veinstein, **a.g.e.**, s. 328

¹⁴⁰ Anıl, **a.g.e.**, s. 118

¹⁴¹ Anıl, **a.g.e.**, s. 58, 59

¹⁴² Anıl, **a.g.e.**, s. 85

Kadınların görevlerini yerine getirdikleri yerler zaman içinde değişiklik göstermiştir. Başlangıçta kadınlar camilerde oturup, davalara buralarda bakarken zamanla kendi evlerinde görevlerini yerine getirmeye başlamışlardır.¹⁴³ 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise her kazada bölgedeki caminin ve kadının evinin yakınlarında mahkeme binaları inşa edilmiş ve kadınlar görevlerini burada yürütmeye başlamıştır.¹⁴⁴

Osmanlı imparatorluğunda kadınların denetlenmesi için sürekli ve kurumlaşmış bir denetim mekanizması bulunmamaktadır. Denetim, kadınların kanunsuzca verdikleri hükümler ve suiistimalleri görev yaptıkları bölge ahalisinin şikayetlerine konu olduğunda teftiş yoluna gidilerek sağlanmaktadır. Bu durumlarda, merkezi otorite tarafından, müfettiş paşa denilen beylerbeyi ve sancakbeyi rütbesinde bir yetkili görevlendirilmektedir. Teftiş yöntemi kapsamında merkezden gezici olarak yolsuzlukları soruşturma ve teftişle görevli Toprak kadısı adı verilen seyyar kadılığın görevlendirilmesi de denetimin mekanizmalarından birini oluşturmaktadır.¹⁴⁵ Aynı amaçla ilgili şikayetleri görüşmek ve gerektiğinde davalara bakmak amacıyla kadı kökenli görevliler de yetkilendirilmektedir.¹⁴⁶ Bunlara mehayif müfettişi adı verilir.¹⁴⁷

Yolsuzluğu tespit edilen kadınlar, merkezden görevlendirilmiş çavuşlar aracılığıyla tutuklanıp, merkeze götürülmektedir. Görev süreleri boyunca haklarında şikayet olmamış kadınlara, görev sürelerinin uzatılması yönünde yapılan ödüllendirmeler de kadınların denetlenmesi kapsamında uygulanan etkili yöntemlerden biridir.¹⁴⁸ Öte yandan tayini yapılan her kadı, kendinden önceki kadının hükümleriyle birlikte, görev yürüttükleri bölgeye tayin ettikleri naiblerini de denetlemekle yükümlüdür.

¹⁴³ Mardin, **a.g.e.**, s. 45

¹⁴⁴ Anıl, **a.g.e.**, s. 66

¹⁴⁵ Gür, **a.g.e.**, s. 67

¹⁴⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 62

¹⁴⁷ Gür, **a.g.e.**, s. 68

¹⁴⁸ Anıl, **a.g.e.**, s. 126

2.2.2.1. Kadının Görev ve Sorumlulukları

Kadılarının görevlerinin iki ana başlık üzerinden ifade edilmesi mümkündür. Bunlar yargı görevi ve çeşitli idari görevlerdir. Kadı tayinleri için hazırlanan beratlarda kadılarının tayin edildikleri bölgede, görev süreleri dahilinde yargı işiyle meşgul olmaları gerektiği belirtilmektedir.¹⁴⁹ Merkeze bağlı ancak mahalli otoritelerden ve idarecilerden bağımsız olan bu görevliler, her türlü şer'i ve örfi davalara bakma yükümlülüğüne sahiptir. İdari bakımdan ise ordunun iase ve lojistik ihtiyaçlarının temini, piyasayı denetleme, fiyatların tespit ve denetimi, kentin temizlik, aydınlanma, içme suyunun temin edilmesi, vakıfların tanzim ve tescili, noterlik görevleri, mukataa işlerinin kontrol ve kaydı gibi görevleri mevzuat doğrultusunda yürütme görevine sahiptir.¹⁵⁰

Kadının idari görevleri kapsamında piyasayı etkileyen iktisadi sorumlulukları, çalışmanın konusu itibarıyla öne çıkmaktadır. Kadı, meslek birlikleriyle fikir alışverişinde bulunduktan sonra ürünlerin fiyatlarını (narh) belirlemektedir.¹⁵¹ Esnafın piyasa faaliyetlerinden kanunlara aykırı hareketleri devlet kadı eliyle kontrol edilmektedir.¹⁵² 1675'te İstanbul'a gelen koyun, kuzu ve keçilerin belirlenen narh fiyatının 3-4 akçe üzerinde satıldığının tespiti üzerine, İstanbul kadısına bu durumu önlemesi yönündeki emir mahkeme kayıtlarına yansımıştır.¹⁵³

Kadılar, esnaf arasındaki münakaşa durumlarına, bazen kethüda ve yiğitbaşının seçimine, gerektiğinde azline, gediklerin artırılması veya eksiltilmesine, büyük alım satım akitlerinin sicillere kaydına, esnaf arasında geçerli olan örgüt veya lonca kurallarının uygulanıp uygulanmadığına bakmakta, esnaf yöneticilerinden olan şeyh, kethüda ve yiğitbaşların yaptıkları şikâyetlere bağlı olarak tahkikat yürütebilmektedir. Bunun yanı sıra ürünlerin kalitelerine, ölçülerine bakmakta, bir hile olup olmadığını tespit etmekte ve bu husustaki davaları karara bağlamaktadır.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Saydam, **a.g.e.**, s. 299

¹⁵⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 43

¹⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. "Üçüncü Bölüm: Perakende Piyasa Düzenlemeleri"

¹⁵² Halil İnalcık, **The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy**, Collected Studies Series, Variorum Reprints, London, 1978, s. 216

¹⁵³ İKS Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil, 2011, s. 631, 632

¹⁵⁴ Gür, **a.g.e.**, s. 85

Başlangıçta Eyüp (Haslar), Galata ve Üsküdar ile İstanbul kadılarının her biri esnaf davalarında müracaat mercii iken daha sonra üç bölgedeki (bilâd-ı selâse) esnaf davalarının tümü İstanbul kadılarının uhdesine bırakılmıştır. Çünkü esnafın çoğunluğu ve loncalar sur içinde bulunmaktadır. Buna karşın böyle bir uygulamanın doğurduğu sıkıntılar nedeniyle, eskiden olduğu gibi her esnafın kendi bölgesindeki kadıya müracaatı kararlaştırılmıştır.¹⁵⁵

Kadılar; kalpazanların, simkeşlerin işlerine nezaret ederken hizmet sınıfının da uygun başlık giyip giymediğini kontrol etmektedir. Su işlerine bakmak; sıhhiye ile alakalı işleri takip etmek de kadıların sorumluluğundadır.¹⁵⁶ Bedestenlerde esnafın ve dellâlların hilelerine fırsat vermemek; odun ve kömürü narhına göre sattırmak, kumaşların belli ölçülerde olmasını sağlamak, hırsızları engellemek, mahallelerde kefilsiz olarak kimseyi oturtmamak kadıların sorumluluğundadır. Ayrıca bir sefer esnasında orduyla beraber sefere katılacak orducu esnafın tespiti ve yerlerine gönderiminde de kadının yetkisi bulunmaktadır.

Tanzimat'a kadar kadılar hukuki işler dışında yukarıda da bahsedildiği üzere belediye ve mülkiyeye ait işlere de bakmaktayken bu tarihten sonra kadıların üzerinden bu görevler alınmıştır.¹⁵⁷

Mülki, beledi, mali, askeri ve adli alanlarda sahip olduğu görevleri yerine getirirken kadıya yeterli sayıda görevli memur yardımcı olmaktadır. Sayıları kadıların bulunduğu bölgenin büyüklüğüne göre değişen bu görevliler; müftiler, naipler, subaşı, şühüdü'l-hal, kassamlar, katipler, muhızır, asesler, kale dizdarları, mimarbaşı ve tercümanlardır.

Müftiler: Kadıların danışmanı olarak yetkilendirilmiş görevlilerdir. Temel görevleri, hukuki bir konu hakkında değişken olan suale İslam hukuku prensipleri çerçevesinde yanıt vermektir.¹⁵⁸

Naipler: Belirli bir süre ve iş için kadı tarafından tayin edilen, kadının en önemli yardımcılarının başında gelmektedir.¹⁵⁹ Naipler, görevlerinin türlerine bağlı

¹⁵⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.143

¹⁵⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 57, 58

¹⁵⁷ Saydam, **a.g.e.**, s. 301

¹⁵⁸ Ekinci, **a.g.e.**, s. 376

olarak; kaza naipleri, kadı naipleri, mevali naipleri, bap naipleri, ayak naipleri, arpalık naipleri gibi isimler almışlardır. Genellikle bu görevliler kadıların vekili olarak görev almaktadırlar.¹⁶⁰ Kadı olarak tayin edilen görevlilerin uzak bölgelerdeki memuriyet mahalline gitmedikleri durumlarda o bölgelere kadıların vekili olarak¹⁶¹ naipler gönderilmektedir.¹⁶² Osmanlı'da özellikle mevali denen büyük kadılar, memuriyet süresinin kısalığı nedeniyle tayin edildikleri vilayete gitmez ve vekil olarak naipleri göndermektedir.¹⁶³ Naipler, kadılar bizzat görev yerine gittiklerinde ise onların yardımcı personeli olarak görev yürütmektedirler. Kadının vekili sıfatıyla naipler, genellikle hasılatı aralarında sözleşme esasına göre paylaşıırken naiplikler genellikle 1/4 veya 1/5 hisse almak ya da bir para karşılığı iltizama verilme usulüyle satılmaktadır.¹⁶⁴

Subaşı: Adli zabıta, infaz memuru ve en yüksek dereceli emniyet görevlilerinden biri olarak kadının önemli yardımcılarındandır.¹⁶⁵ Bu görevlilerin mali ve kolluk olmak üzere iki temel görevi bulunmaktadır. Mali görevi kapsamında bad-ı heva adı altında toplanan cürm-ü cinayet, niyabet, resm-ü arusane gibi vergileri toplayan subaşı; kolluk görevi kapsamında kadının hükümlerinin ve merkezden gelen emirlerin uygulanmasını sağlamak, suçları engellemeye yönelik çalışmalar yürütmek, gibi görevlere sahiptir.¹⁶⁶

Şühüdü'l-hal: Müşahid olarak mahkemelerde yer alan görevlilerdir. Temel görevleri, mahkemeyi takip etmek, yargılamanın gözlemciliği yapmaktır.¹⁶⁷ Sayıları beş veya altı kişiden oluşan bu yardımcılar, görevleri kapsamında mahkemelerin işleyişine, alınan kararlara müdahale etmez yalnızca adil kararların verilmesinde varlıkları itibariyle dolaylı olarak etkili olmaktadır.¹⁶⁸ Şer'iyye sicil defterlerinin altında bu görevlilerin isimleri yer almaktadır. Şühüdü'l-hal olarak

¹⁵⁹ Akiba, **a.g.e.**, s. 43, 46

¹⁶⁰ A. Ayalon, "Na'ib", **EI**, Volume VII, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, CH. Pellat, Brill, 1993, s. 915

¹⁶¹ Akarlı, **a.g.e.**, s. 247

¹⁶² Coşgel, Ergene, **a.g.e.**, s.68

¹⁶³ Saydam, **a.g.e.**, s. 302

¹⁶⁴ Gür, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁶⁵ J. H. Kramers, C. E. Bosworth, "Şu Bashi", **EI**, Volume IX, Ed. C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, G. Lecomte, Brill, 1997, s. 737

¹⁶⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 49

¹⁶⁷ Anıl, **a.g.e.**, s. 64

¹⁶⁸ Saydam, **a.g.e.**, s. 302

görevlendirilenler, yargılama usulleri hakkında yetkin olanlar arasından seçilmektedir. Zamanında kadı ve kadıasker olarak görev almışların zaman zaman bu görev için seçilmesi, devlet nazarında bu görevin ne kadar önemsendiğinin kanıtı niteliğindedir.¹⁶⁹

Kassamlar: İslam miras hukuku esasları çerçevesinde ölen kimselerin geride kalan mallarını mirasçılara paylaştırma görevinde kadılara yardım eden görevlilerdir. Bu görev kapsamında kassamlar, miras konulu davalarda davanın söz konusu olduğu bölgeye giderek soruşturma sürecini başlatarak, anlaşmazlıkla ilgili bir sonuca ulaştıktan sonra davanın hükme bağlanmasını ve terekenin varisler arasında paylaştırılmasını sağlamaktadır.¹⁷⁰

Katipler: Hukuki metinleri yazma konusunda yetişmiş ve mahkeme kararlarını bunlar için belirlenmiş usule uygun şekilde kayıt altına alan yardımcılardır.¹⁷¹ Katiplerin aynı türden davaların her zaman aynı şekilde yazılmasında ve bu sayede yargılama esnasında bir eksikliğin olmamasında önemli rolleri bulunmaktadır.¹⁷²

Muhzır: Tarafların mahkemede hazır bulunmalarını sağlayan, mahkemenin düzen ve güvenliğinden sorumlu, mahkeme katipliği de yapan görevlilerdir.¹⁷³

Asesler: Sancakbeyi tarafından tayin edilen asesler, şehir güvenliğinde subaşı ve kadının yardımcısı olarak olağanüstü koşullar dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Geceleri pazar ve çarşı mekanlarının yerlerini bekleyen aseslerin,¹⁷⁴ şehirlerin neresinde ve ne kadar bekleyecekleri kanunnamelerde belirtilmiştir. Asesler, 16. yüzyılın sonları itibarıyla asayişsizliğin artmasına bağlı olarak subaşların yanında

¹⁶⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 85

¹⁷⁰ Said Öztürk, “Kassam”, **TDVİA**, Cilt: 24, 2001, s. 579

¹⁷¹ Aydın, **a.g.e.**, s. 86

¹⁷² Ekinci, **a.g.e.**, s. 377

¹⁷³ Ekinci, **a.g.e.**, s. 378

¹⁷⁴ Halil İnalcık, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Ed. Thomas Naff, Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977, s. 38

yardımcı kuvvet olarak yetkilendirilmişlerdir. Aseslerin ücretleri, görevlerinin karşılığında dükkan sahiplerinden alınmaktadır.¹⁷⁵

Kale Dizdarları: Hazine ve değerli evrakların bulunduğu, beylerbeyi, sancakbeyi ve kadının denetimi altındaki kentin iç kalesinin savunma ve düzeninden sorumlu görevlilerdir.

Mimarbaşı: Yapı denetiminden sorumlu olarak kadının yardımcılığını üstlenmiş görevlilerdir.¹⁷⁶ Devlete ait inşaat ve tamirat işleri için araştırma yapmak, vakıfların inşaat ve tamiratıyla ilgilenmek gibi görevleri bulunmaktadır.¹⁷⁷

Tercümanlar: Osmanlı'da hukuk kurumunun en önemli görevlilerindendir. İmparatorluk nüfusunun büyük kısmını Türk asıllı olmayanların oluşturması, onlar için mahkemelerde tercüman bulundurma ihtiyacını gündeme getirmiştir. Tayini padişah fermanı ile yapılan ve çoğunlukla bölge halkı arasından seçilen tercümanlar, sorumlulukları karşılığında ilgiliden belirli bir ücret almaktadırlar.¹⁷⁸

2.2.2.2. İstanbul Kadılığı

İstanbul, başkent olmasının yanı sıra gerek iktisadi gerek kültürel gerekse de nüfus yoğunluğu itibariyle imparatorluğun diğer kentlerinden farklı, bu özelliğiyle de onlardan farklı bir usul ile yönetilmesi uygun görülmüş bir şehirdir. Bu özel yönetim şekli, kadılık makamının yetki, görev ve yükümlülüğünü de etkilemiştir. Fatih'ten itibaren İstanbul kadılık makamı yönünden dört bölgeye ayrılmıştır. Bu kadılıkların biri İstanbul surları ile çevrili yerde, diğerleri ise şehrin surları dışında kalan Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılığıdır. Sur içinde kalan kadılığa "Mahruse-i Konstantiniyye" sur dışındakilere ise "Bilad-ı Selase" denmektedir. Büyük İstanbul kadılığı, bunların katılımıyla kurulup örgütlenmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁵ R. Le Tourneau, "Asas", **EI**, Volume I, Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi Provençal, J. Shachacht, Brill, 1986, s. 687

¹⁷⁶ Zeynep Ahunbay, "Architecture", **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 46

¹⁷⁷ Şerafettin Turan, "Mimarbaşı", **TDVİA**, Cilt: 30, 2005, s. 90

¹⁷⁸ Saydam, **a.g.e.**, s. 302

¹⁷⁹ Anıl, **a.g.e.**, s. 138

İstanbul kadılığı, sur ile çevrilmiş mahalle ve semtler ile surun dışındaki iskele ve limanlarla sınırlandırılmıştır. Çekmece, Silivri, Çatalca kazaları Eyüp Kadılığı'na, Boğaz'ın Anadolu sahili Üsküdar, Rumeli sahili Galata Kadılığı'na bağlanmıştır.¹⁸⁰ Eyüp Kadılığı 700 köy ve 16 nahiyeden oluşan 500 akçelik bir mevleviyet oluştururken, Galata Kadılığı 300 köy, 44 kasabadan oluşan yıllık geliri 70 kese bulunan bir mevleviyettir. Üsküdar Kadılığı ise yıllık geliri 40 bin kuruş olan bir mevleviyet halindedir.¹⁸¹

Derece itibariyle İstanbul Kadılığı, beylerbeyi ile bir tutulurken bu görevlilerin görev süreleri bir yıldır. Görev sürelerini dolduran İstanbul Kadıları'na, 120-200 akçe arasında değişen akçe yevmiye verilmektedir. Aynı zamanda vazife süreleri sona eren bu kadılar, Anadolu Kazaskerliği'ne geçmek için bu makamın payesini almakta, zamanı geldiğinde de fiilen Anadolu Kazaskeri olmaktadır. Bununla birlikte bu aşamadan sonra yeniden İstanbul kadılığına getirilenlerden Rumeli Kadıaskerliği'ne tayin edilenler de olmaktadır.¹⁸²

İstanbul kadıları şeri davalara, alışverişlere, ticari anlaşmazlıklara,¹⁸³ esnafın narh usulüne,¹⁸⁴ memleket dışına çıkarılacak eşyaya, harp levazımının tedarikine bakar ve icabında zabıta ile işler görmektedir. İstanbul kadısı; Eyüp, Üsküdar ve Galata kadılarıyla beraber Sadrazamın Çarşamba divanına katılmaktadır.¹⁸⁵ Burada kendilerini ilgilendiren davaları dinlemektedir. Veziriazam ile birlikte kola çıkmakla birlikte İstanbul kadısının tek başına kola çıkması da mümkündür.

2.2.3. İhtisap Teşkilatı

Tarihsel kökeni Müslüman-Türk devletlerine uzanan ihtisap teşkilatı,¹⁸⁶ imparatorluk çapında sosyal hayatın bir düzen içinde sürekliliğini sağlamada etkin

¹⁸⁰ Gür, **a.g.e.**, s. 101

¹⁸¹ Anıl, **a.g.e.**, s. 138

¹⁸² Gür, **a.g.e.**, s. 103

¹⁸³ BOA, A.DVNSMHM.d. 110/1321 H.10.08.1109 [M.21.02.1698]

¹⁸⁴ BOA, TS.MA.d. 6747/- H.13.03.932 [M.28.12.1525]

¹⁸⁵ M. Akif Aydın, "İstanbul'da Hukuk", **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt: 2**, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, s. 450

¹⁸⁶ Şevket Pamuk, "Ottoman Interventionism in Economic and Monetary Affairs", **Revue d'Histoire Maghrebine**, 25/91-92, 1998, s. 366

bir rol üstlenmiştir.¹⁸⁷ Bununla birlikte söz konusu teşkilat ticari organizasyonların denetlenmesinde oynadığı rol itibarıyla de Osmanlı piyasa yapısının oluşumundaki etkin kurumların başında gelmektedir.¹⁸⁸

İhtisap teşkilatı, İstanbul'un fethinden itibaren imparatorluk şehirlerinin sosyoekonomik düzeninin tesis edilmesinde önemli bir rol üstlenmiş,¹⁸⁹ bu kurumda görev alan muhtesipler¹⁹⁰ şehir yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Zira kadısı bulunan her şehirde bir de muhtesip bulunurken, imparatorluğun tüketim merkezi konumunda olan İstanbul gibi şehirler müstakil muhtesiplere sahiplerdir.¹⁹¹

Osmanlı Devleti'nde şehirlerin idaresi ve yargı, kadıların sorumluluk alanına bırakılmıştır. Adli ve idari görevleriyle birlikte beledi görevleri de bulunan kadıların bu sebeple yoğun bir iş yüküne sahip olması, beledi işlerde kadıya yardımcı başka bir kurumun gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu gereklilik sonucunda ihtisap teşkilatı oluşturulmuştur. Muhtesip, beledi faaliyetlerine ait mevzuatı uygulama görevini kadıdan almaktadır ve kadının yardımcısı gibi vazife görmektedir. Bu hiyerarşi içerisinde muhtesibin görevi, kadının verdiği hükümleri tatbik ettirmek ve yerel piyasalardaki hayatın düzen içerisinde sürekliliğini sağlamaktır.¹⁹² İstanbul Kanunnamesi'nde konuyla ilgili hükümler yer almaktadır.

*"...Ve her sanatı aydan aya kadı ile teftiş ede ve dahi göre ve gözede. Her hangisi kim belirlenen narhdan eksik sata, muhtesip hakkından gelip teşhir ede."*¹⁹³

Kadıdan başka muhtesibin bağlı bulunduğu bir diğer makam, sadrazamdır. Muhtesipler, imparatorluk yönetim teşkilatının tepesinde bulunan sadrazam ile özellikle iktisadi sahada iletişim halindeki görevli statüsündedir. Bu ilişki kapsamında sadrazam, gerek iaşe tedarik sistemindeki problemlerin çözülmesine

¹⁸⁷ Robert Gleave, "Hisba", **EIMW**, Ed. Richard C. Martin, Macmillian, 2004, s. 306

¹⁸⁸ Rhoads Murphey, "The Ottoman Economy in The Early Imperial Age", **The Ottoman World**, Ed. Christine Woodhead, 2012, s. 27

¹⁸⁹ Edhem Eldem, "İstanbul: From Imperial to Peripheralized Capital", **The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul**, Ed. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Cambridge University Press, 1999, s. 161

¹⁹⁰ Muhtesiplere "İhtisap ağası" da denmektedir. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt: 2, s. 572

¹⁹¹ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)**, Bilge Yayıncılık, 2006, s.35

¹⁹² Kazıcı, **a.g.e.**, s. 46

¹⁹³ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Kitap: II. Bayezid Devri Kanunnameleri**, Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 296

yönelik düzenlemelerde, gerekse de çarşı ve pazarların denetiminde konuyla doğrudan ilgili olan muhtesibi muhatap almıştır.¹⁹⁴ Sadrazamlar İstanbul'da teftişe çıktıkları zaman¹⁹⁵ ihtisap ağaları da yanlarında bulunmaktadır.

Talibine bir makam olarak doğrudan tayin edilebilen ihtisap faaliyetleri aynı zamanda 1826 yılında İhtisap Nezareti kurulana dek, iltizam usulü ve bir yıl süreyle mukataa bedeli olarak adlandırılan bir meblağ karşılığında ihale olunarak muhtesib beratı karşılığında da verilmektedir. Kanuni döneminde hazırlanan Berat Kanunnamesinde bu berat ile ilgili şu hüküm yer almaktadır:¹⁹⁶

*"Ve muhtesipler beratından her bir akçede seksen üçer akçe resm-i berat alına. Ve şehir kethüdalığı beratından yüz yirmi akçe resm alına. Ve bazı beratlarda gallat kaydolunur."*¹⁹⁷

1808-1839 dönemini kapsayan II.Mahmut dönemi, Osmanlı idari teşkilatlanmasında değişimlere sahne olmuştur. Yapılan yeniliklerin daha çok merkez teşkilatına ait olduğu bu dönemde, yeniçeri ocağının kapanmasını takiben kent idaresinde daha kapsamlı yetkilerle kontrol sağlaması hedeflenen, yeni bir yönetim sisteminin kurulmasına yönelik tesis edilen politikalar kapsamında 1826 tarihli nizamname ile İhtisap Nezareti kurulmuştur.¹⁹⁸ Süreç içerisinde imparatorluk çapında uygulanmaya başlanan nizamname ile ihtisap faaliyetleri bir düzen çerçevesinde tesis edilirken, kurumun başındaki ihtisap ağası protokol anlamında yüksek makamlı devlet görevlilerinden sayılmıştır.

2.2.3.1. Muhtesibin Görevleri

Muhtesibin sosyoekonomik sorumlulukları; piyasanın denetlenmesi, iş yeri açma ruhsatı verilmesi, vergi toplama, ihtisap gelirlerinin bölüştürülmesi ve diğer görevler başlıkları altında incelenebilir.

¹⁹⁴ Gökçe Binbir, **18. Ve 19. Yüzyıllarda, İstanbul'da Üretim ve Ticaretin Denetiminde İhtisap Kurumu'nun Yeri**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 99

¹⁹⁵ Mehmet İpşirli, "Sadrazam", **TDVİA**, Cilt: 35, 2008, s. 417

¹⁹⁶ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IV. Kitap: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri**, Fey Vakfı Yayınları, 1992, s. 675

¹⁹⁷ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2005, s. 56

¹⁹⁸ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 517

Piyananın denetlenmesi: Kent ekonomik yaşamında önemli yetkilere sahip olan muhtesibin iktisadi görevlerinin başında, esnafın faaliyetlerinin düzenlenmesi kapsamında piyananın denetimi gelmektedir. Bu yetki kapsamında muhtesip, piyasaların organizasyonunu tesis etmek ve gerektiğinde iaşeye konu olan temel gıda mamullerinin esnaflar arasında dağıtımıyla ilgilenerek sosyoekonomik faaliyetlerin düzenli bir şekilde ilerlemesini sağlamaktadır. İhtisap Ağalığı nizamnamesinde bu durum ifadesini şöyle bulmaktadır:

"İhtisap Ağası tarafından asıl dikkat ve nezaret olunacak esnaf taifesi olmak cihetiyle fi ma ba'd, İhtisap Ağası bulunanlar, esker evkatta kol ile gazüp her ne kadar terazu ve kantar ve arşın ve endaze ile ahz u ita eder esnaf var ise cümlesinin vezn ve dirhem ve endaze ve arşunlarına bakup..."¹⁹⁹

Kanun ve yönetmelikler çerçevesinde muhtesip, esnafı denetlemektedir.²⁰⁰ Bu kapsamda muhtesibin görevlerinden biri, kola çıkmasıdır. Muhtesip bu sorumluluğunu sadrazam ve kadı ile birlikte yerine getirebileceği gibi bizzat kendisi de yürütebilmektedir. Sadrazam ve kadı olmadan yapılan kol gezilerinde muhtesibe subaşı, asesbaşı, ihtisap katibi gibi yardımcıları eşlik etmekte, bu görevliler teftiş sırasında kaidelere uymayan esnafın teşhis edilmesi durumlarında uygun görülen cezaların uygulanmasından sorumludurlar.²⁰¹

Kola çıkma faaliyetiyle ilgili Osmanlı kanunnamelerinde önemli hükümler yer almaktadır.

"Furun dükkanlarına uğrayub ekmek yoklamak murad eyledikde, ihtisap ağasına ferman edüb ihtisap ağası dükkandan ekmek alub vezir-i azam hazretlerinin eline verir. Ekmeği kırarlar ve bakarlar ve çekdirirler, bahanesi yoğ ise geçerler; bahanesi olub ta'zire müstehhak ise ve dirliği yoğ ise, hemen ol mahalde ala mela'in-nas yatırub ta'zir ederler ve ta'zir tamam olunca tevakkuf buyururlar ve eğer dirliği var ise zabatine teslim ve tenbih olunub ana ta'zir ettirirler."²⁰²

Muhtesibin sosyoekonomik görevlerinden bir diğeri de fiyatları tespiti ve kontrolünü sağlamaktadır. Yavuz dönemi kanunnamesinde bu yetki şöyle ifade edilmiştir:

¹⁹⁹ Kazıcı, a.g.e., s.79, 80

²⁰⁰ Uriel Heyd, **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Oxford University Press, 1973, s. 231

²⁰¹ Kazıcı, a.g.e., s.85

²⁰² Akgündüz, a.g.e., s.75

*"Muhtesib olan kimesne kadı marifetiyle narh vere. Etmeği çaşni duta, onun on dört üzere narh vere. Koyun eti üç olacak, keçi eti üç yüz elli, kuzu eti iki yüz ola, sığır eti dört yüz ola. Havuca ve soğana ve kile sarımsağa narh vere. Balık gelse balığa narh vere. Alub satan kişiye niceye aldı ise, her meddün beş akçe ziyadeye narh vere. Ve eğer ehl-i bazar ile biriküb eksük verenleri gözlemese, kadı muhtesibin hakkından gele; eksük verenlerin dahi hakkından gelüb te'düp ede ve mecmu meyvelere ve satılan nesnelere narh vere ve ehl-i sanayi'ün her biri yoklayub eyüsin vere, hiyanetin gözleye, bulduğu vaktin kadıya iletüb yoklayub hakkından gele."*²⁰³

Muhtesibin fiyat tespiti ve kontrolü ile ilgili sorumluluğuna dair, İstanbul Kanunnamesi'nde de hükümler bulunmaktadır:

*"Hiyar, kavun, karpuz, elma, kiraz, bakla, üzüm, mercimek ve diğer bunun emsali ne varsa, vaktine göre mahkemenin tesbitiyle narh verilip satıla. Belediye başkanı eksiğin gözleye, eksiği bulunanın gereği gibi hakkından gele."*²⁰⁴

İş yeri açma ruhsatı verme: İş yeri açma ruhsatını verme görevi, muhtesibin piyasa yapısını etkileyen önemli sorumluluklarından biridir. İktisadın temel prensibine uygun olarak arzda bir daralma, iaşe tedarik sisteminde sorunlar yaşanmasına sebep olmaktadır. Merkezi otoritenin genel üretim tüketim hedeflerine ulaşılması, iktisadi anlamda üretim ve tüketim dengesini sağlayacak oranda üretime izin verilmesiyle mümkün görülmüş, bu politika gereği herhangi bir iş kolunda faal yeteri kadar dükkan tespit edilmişse, bir yenisinin açılmasına izin verilmemiştir. Bu yapı içerisinde yeni bir dükkanın açılmasının ancak devletin iznine tabi olduğu bir sistem tesis edilmiş ve bu iznin adı olan iş yeri açma ruhsatını verme muhtesibin yetkisine verilmiştir.²⁰⁵

Vergi Toplama: Muhtesibin önemli görevlerinden biri de kent ekonomisiyle yakından ilişkili olan ve belediyeye ait olan vergileri toplama görevidir.²⁰⁶ Bir bölümü tüccar ve sanatkarın şahsı üzerine, bir bölümü de mallar üzerine konan bu

²⁰³ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri III. Kitap: Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri**, Fey Vakfı Yayınları, 1991, s. 110

²⁰⁴ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Kitap: II. Bayezid Devri Kanunnameleri**, s. 292

²⁰⁵ Binbir, **a.g.e.**, s.123

²⁰⁶ Suraiya Faroqhi, "Guildsmen and Handicraft Producers", **The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839**, Ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2006, s. 346

resimler; bac-ı bazar, yevmiye-i dekakin ve damga gibi isimlerle 1826 yılına dek çeşitli şekillerde kentlerden alınmaktadır.²⁰⁷

İhtisap Gelirlerinin Bölüşürülmesi: Belediyeye ait toplanan gelirlerin gerekli yerlere temininin sağlanması muhtesibin yetki ve sorumluluğundadır. Bu yetki kapsamında toplanan vergilerin bir bölümü muhtesip tarafından emrinde çalışanlara pay edilirken büyük bölümü hazine adına, hak sahibi olanlara bir çeşit emekli maaşı statüsünde verilmektedir.²⁰⁸

Diğer Görevler: Muhtesibin sosyoekonomik yapıyı doğrudan ilgilendiren diğer görevleri şunlardır: Posta işleri, ihracat yasağı, genel sağlık hizmetleri vb kamu hizmetleri.²⁰⁹

Muhtesip, sorumluluklarını yerine getirme konusunda, kendisinin tayin-azledebilme hakkına sahip olarak istihdam edilen muhtelif yardımcılara sahiptir.²¹⁰ Yardımcı personelin sayısı, şehirlerin büyümesi ve sosyal ve iktisadi hayatta yaşanan gelişmelerle birlikte zamanla artış göstermiştir. Söz konusu yardımcı personelin, muhtesibi temsilen faaliyet yürüttükleri için, bağlı bulundukları muhtesip kadar ehil olmalarına özen gösterilmiştir.²¹¹ Bu yardımcılar; koloğlanları, terazicibaşı, muhtesip kethüdası, muhtesip katipleri, emin ve amillerdir.

Koloğlanları: Muhtesip oğlanları da denilen koloğlanları, muhtesibin en önemli yardımcılarının biridir.²¹² Muhtesip tarafından istihdam olunan bu kimselerin kol gezilerinde sadrazam, kadı ve ihtisap ağasına eşlik etmek, esnafı denetlemek ve belediyenin gelir kalemi olan ihtisap resminin toplanmasına yardım etmek gibi görevleri bulunmaktadır.²¹³ Koloğlanlık babadan oğula devredilen bir görev olmakla birlikte koloğlanları denetimlerinin daha kolay yapılabilmesi amacıyla beratlı, gedikli ve mali olarak birbirine kefil olmak suretiyle istihdam edilmektedir.

²⁰⁷ Kazıcı, **a.g.e.**, s.153

²⁰⁸ Kazıcı, **a.g.e.**, s.203

²⁰⁹ Akgündüz, **Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları**, 2005, s.45

²¹⁰ Suraiya Faroqhi, **Artisans of Empire: Crafts and Crafts People Under the Ottomans**, I.B Tauris, 2009, s. 37

²¹¹ Salih Aynural, “İhtisab and Muhtesib”, **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 265

²¹² **BOA**, HAT. 637/31391. H.29.12.1253, [M.26.03.1838]

²¹³ Eunjeong Yi, **Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage**, Brill, 2004, s. 83

Uzun süre 15 kişilik bir kadronun oluşturduğu bu görevli kadrosunun sayısı, sayının yeterli görülmemesi üzerine İhtisap Nezareti'nin kurulmasından önce 56'ya çıkarılmıştır.²¹⁴ 1826'da İhtisap Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte koloğlanlarının görevlerini, ihtisap neferleri adıyla bilinen askerler yürütmüşlerdir.

Terazicibaşı: Muhtesibin yardımcılarında bir diğeri de 18 kişilik bir kadronun oluşturduğu terazicibaşılarıdır.²¹⁵ Protokol anlamında koloğlanlarından üstün olan terazicibaşılardan²¹⁶ görevlerine dair İstanbul İhtisap Kanunnamesi'nde şu hüküm yer almaktadır:

*"Ve kadi marifetiyle yiyecekler, içecekler, giyecekler ve tahıl ki, çarşıdaki esnafta vardır, gözetilip her meslek sahibi ayrı ayrı teftiş oluna. Eğer terazide, kilede ve arşında eksik bulunursa, muhtesip haklarından gele."*²¹⁷

Muhtesip Kethüdası: Muhtesibin sorumluluğunda bulunan ve çeşitli ürünlerin standartlara uygunluğunun denetlenmesi gibi bazı ayrıntılı işlerin, muhtesibin emriyle kendisine iletildiği yetkilidir.²¹⁸ Bursa İhtisap Kanunnamesi'nde muhtesip kethüdasının görev ve yetkilerine dair hüküm;

*"Galle bazarının ahvali teftiş olundukda muhtesip kethüdasına sika adem koşub müzur vezn edicek, her müzurda iki yüz kırk yedi dirhem eksük bulunub bir müdde bir kile ve seksen sekiz dirhem eksik bulundu. Üzerlerinde muhtesibin mühri ve tamgası mevcud, bunca zamandan beru noksanına mukayyed olmazlar imiş..."*²¹⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

Muhtesip Katipleri: Muhtesibin yazı işlerinde görevli, esnafın denetimi, cezaların yazılması ve narh defterlerinin imla ve düzeltmelerinden sorumlu yetkililerdir. Bursa İhtisap Kanunnamesi'nde söz konusu görevlilerin sorumluluklarını izah eden anlamda şu hüküm dikkat çekicidir:

"Bu halkın sözleri sıhhati ma'lum olmağ için sicillata nazar olundu e imtihan için bazardan ba'zı fevaki getirdilüb görüldi. Halkın dediklerine muvafık bulunca, bazarcılara sual olunub niçün eksük satarırsız denildi. Muhtesib hazır iken yüzine karşı bunların marifetiyle satarız dediler. Öyle olsa muhtesibe bu halkın dedikleri ma'lum oldu, cemi'i vakı' imiş, niçün

²¹⁴ Binbir, **a.g.e.**, s.103

²¹⁵ Kazıcı, **a.g.e.**, s. 60

²¹⁶ **BOA**. TS.MA.e. 1161/22, H.29.12.1255, [M.04.03.1840]

²¹⁷ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Kitap: II. Bayezid Devri Kanunnameleri**, s. 294

²¹⁸ **BOA**. A.DVNSMHM.d. 24/563, H.11.01.982. [M.03.05.1574]

²¹⁹ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 210

*gözlemezsiz, eksük satılanı gözlemek hod hizmetinizdir dedikde, evvel ben bi-haberin deyü inkar edüb sonra yine ol meclisde ben de geldim şöle buldum, ya beğlik akçeyi ne yerden versem gerekdir dedi. Ve katibi ve kethüdası dahi, belli, eksük satarlar deyü i'tiraf etdiler."*²²⁰

Emin ve Amiller: Emin, defter emini, hazine emini gibi isimlerle mali konularda mukataa ve tayin ile istidam olunan muhtesibin sorumluluklarına benzer sorumluluklara sahip yetkililerdir.²²¹ Amil ise genel yetkilerden ziyade, kapan idaresi gibi bireysel yetkilere sahip olan, ehl-i örf adıyla bilinen yöneticilerin hiyerarşik olarak alt düzeyde olanlarına verilen unvandır.

2.2.4. Maliye Teşkilatı

Osmanlı'da maliye teşkilatı; merkez malıyesi, tımar sistemi ve vakıflardan oluşan üç alt öğeden meydana gelmektedir. Merkezi otorite, bu yapının organizasyonunu tesis etmek amacıyla sayımlarla gelir kaynaklarının tespitini yapmakta ve bu sayımlar neticesinde öncelikle tımar kesimini teşkilatlandırmaktadır. Ardından kayıtlara, nakdi kısmı oluşturan merkez malıyesi ve vakıflar geçmektedir. İmparatorluğun gayri safi milli hasılasının önemli bir kısmını, bir anlamda bu üç öge oluşturmaktadır.

2.2.4.1. Tımar Sistemi

Osmanlı malıyesinin temelini oluşturan tımar sistemi, devletin en temel organizasyonel yapılarının başında gelmektedir. İmparatorluğun ekonomik, askeri ve toplumsal yapısıyla doğrudan ilişkili olan tımar²²² en genel anlamıyla belirli bir bölgenin vergi gelirlerinin, padişah tarafından belirli sorumluluklar karşılığında bir şahsa devredilmesi olarak tanımlanabilir.²²³

Osmanlı tımar düzenin esası, devlet memuru statüsünde bulunan sipahilerin gözetiminde, mülkiyeti devlete ait olan arazilerin²²⁴ kullanım hakkına sahip olan

²²⁰ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 194

²²¹ **BOA**. AE.SMMD.IV. 91/10772, H.20.05.1091, [M.18.06.1680], Stefanos Yerasimos, "Shehir Emaneti", **EI**, Volume IX, Ed. C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, G. Lecomte, Brill, 1997, s. 413

²²² Halil İnalcık, **The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600)**, Phoenix, 1994, s. 107

²²³ Donald Quataert, "Empire: Ottoman", **EIMW**, Ed. Richard C. Martin, Macmillian, 2004, s. 215

²²⁴ Faruk Tabak, "Agriculture", **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 19

köylüler tarafından işletilmesine dayanmaktadır. Bu yapı tarihsel olarak, Selçuklu'lardaki ikta sisteminin devamı niteliğindedir.²²⁵ İkta sistemi, tarım topraklarının ikta bölgelerine ayrılarak gelirlerinin askerlere tahsis edildiği düzene verilen isimdir.²²⁶ Bizans imparatorluğunda da askeri teşkilatlanmanın temelini oluşturan, askeri görevlendirmelere bağlı toprak tahsis edilmesi anlamına gelen pronnia isimli yapının Osmanlı tımar sistemiyle benzerlikleri bulunmaktadır.²²⁷

Zirai ekonomi, imparatorluk ekonomisinin motor sektörü statüsündedir ve zirai ekonominin temelini de tımar düzeni oluşturmaktadır. İmparatorluk çapında tarım teknolojisinde bir gelişme olmamasına karşın, verimli tarımsal üretim için ihtiyaç duyulan organizasyonel yapı bu sistem ile sağlanmış, bilhassa güvenlik ve ürüne sahip olma faktörleri Osmanlı coğrafyasında tarımda verimli üretim için gerekli şartları oluşturmuştur.²²⁸

İmparatorluk eyalet idaresi esas olarak tımarla dayanmaktadır. Bu düzende bir eyalet veya sancağa ait vergi gelirleri, dirlik adıyla belirli büyüklükte bölümlere ayrılarak kişilerin rütbe ve haklarına bağlı olarak düzenlenmektedir. Osmanlı tımar uygulamasında bu dirlikler has, zeamet ve tımar olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Tımar, yıllık geliri 20 bin akçeye kadar olan topraklardır. 20 bin-100 bin arasında gelire sahip topraklar zeamet ve yıllık hasılatı 100 binin üzerindeki topraklar ise has olarak adlandırılmaktadır.²²⁹ Kendilerine verilen gelire karşılık tımar tasarrufunda bulunanlar, savaş dönemlerinde kendileriyle birlikte her beş bin akçeye karşılık gelecek şekilde tam donanımlı bir askeri sefere götürme sorumluluğuna tabi tutulmaktadır.²³⁰

²²⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2010, s. 41

²²⁶ Sadi S. Kucur, "Seljuks", **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 516

²²⁷ Halil İncalcık, "Tımar", **EI**, Volume X, Ed. P. J. Bearman, TH. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinreichs, Brill, 2000, s. 502

²²⁸ Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, s.315

²²⁹ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.298

²³⁰ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.298

Tımarların, tımar tasarrufunda bulunanlara verilen nüve kısmına "kılıç" adı verilmektedir.²³¹ Değişik bölgelerdeki gelirlerden tahsis edilen bu toprak parçası, zamanla sipahinin gösterdiği faydalara bağlı olarak büyüebilmektedir.

Tımar sisteminde vergi düzeni kapsamında, reayanın dirlik sahibine karşı birtakım yükümlülükleri söz konusudur. Bu yükümlülükler, ürün üzerinden alınan vergiler, toprak üzerinden alınan vergi ve tazminatlar ve kişi üzerinden alınan vergiler olmak üzere üç ana başlıkta incelenebilir. “Harac-ı Mukaseme” de denen ve esas yükümlülükleri meydana getiren ürün üzerinden alınan vergiler, tarımsal vergiler ve hayvanlardan alınan vergilerden oluşmaktadır.

Tarımsal vergiler: Büyük çoğunluğunu buğday, arpa ve çavdardan alınan öşür ve salariyenin oluşturduğu bu vergiler yaklaşık %10 gibi bir orana sahiptir. Dirlik sahiplerinin reayadan nakdi karşılık istemelerinin çoğunlukla yasaklandığı tarımsal vergilerin aynen tahsili mecburiyeti bulunmaktadır.

Hayvanlardan alınan vergiler: Hayvancılık faaliyetiyle uğraşan yerleşik ve konar-göçerlerden alınan otlak resmi, yaylak ve kışlak resmi, resm-i ağnam, resm-i ganem, adet-i ağnam ve ağıl resmi gibi vergilerdir.²³² Bu vergiler bazı bölgelerde bir bölümü zekat şekil ve nispetinde aynen, bazı bölgelerde koyun ve keçi başına bir akçeden başlamak üzere çeşitli miktarlarda alınırken, bazı bölgelerde hizmet karşılığı affedilebilmektedir.²³³

Toprak üzerinden alınan vergi ve tazminatlar, çift resmi, çiftbozan resmi, zemin resmi ve dönüm resmi, tapu resmi ve asiyyab resminden oluşmaktadır.

Çift resmi: Çiftçi-köylünün temel vergisi olma özelliğine sahip, bir çiftlik toprak için yılda bir kez alınan vergidir. “Bütün çift” adıyla da belirtilen bir çiftlik miktarı toprağı bulunan çiftçi, bunun karşılığında bölgelere bağlı olarak farklılık gösteren bir vergiyi sipahiye ödemekle yükümlü olmakla birlikte şayet elindeki

²³¹ İnalçık, **The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600)**, s. 113

²³² Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İktimai Tarihi Cilt 1: 1243-1453**, Tekin Yayınevi, 3. Baskı, 1979, s. 514

²³³ Ziya Kazıcı, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi 5: Osmanlı'da Vergi Sistemi**, Kayhan Yayınları, 2014, s. 134

toprak miktarı bunun yarısı ise o halde deftere yarım çift sahibi olarak kaydedilmekte ve çift resmi için takdir edilen verginin yarısını ödemektedir.²³⁴

Çiftbozan resmi: Levendlik akçesi da denen, toprağını boş bırakan reayadan alınan vergidir. Bu vergi, boş bırakılan toprağın büyüklüğüne bağlı olarak değişen oranlarda alınmaktadır.²³⁵

Zemin resmi ve dönüm resmi: Çiftlik statüsü dışındaki topraklar için, verimine ve büyüklüğüne bağlı olarak değişen oranlarda yerleşik ve konargöçer reayanın ödediği vergilerdir.²³⁶ İki ila beş dönümüne bir akçe olmak üzere ödenmektedir.²³⁷

Tapu resmi: Peşin kira anlamında²³⁸ miri olan arazinin ekip biçilmesini alıkoymanın karşılığı olan ve maktu olarak alınan vergidir.²³⁹ “Bedel-i öşür”, “icare-i zemin”, “mukataa-i zemin” de denilmektedir.

Asiyab resmi: Maktu olarak dirlik içerisinde işletilen değirmenlerden alınan vergidir.²⁴⁰ Asiyab resmi bazı bölgelerde değirmenlerin yıl içindeki çalışma kapasitelerine bağlı olarak alınırken bazı bölgelerde yıllık çalışma kapasitesine bakılmaksızın alınmıştır.²⁴¹

Kişi üzerinden alınan vergiler ise, ispenç resmi, bennak resmi, mücerred resmi, arus resmi, bad-ı heva, cürüm resmi, öşr-i diyet ve kaçkun resmidir.

İспенç resmi: Bir çeşit baş vergisi olan örfi bir vergidir.²⁴² Rumeli bölgesinde daha çok Müslüman olmayan kentli ve köylü reayadan alınan bu verginin ödenmesiyle, çift resminden muaf olma durumu söz konusu olmaktadır. “İspence”, “kapu resmi” gibi isimleri de bulunmaktadır.

²³⁴ Feridun Emecen, “Çift Resmi”, *TDVİA*, Cilt: 8, 1993, s. 309

²³⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, s. 307

²³⁶ Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, *TDVİA*, Cilt: 34, 2007, s. 583

²³⁷ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 308

²³⁸ İnalçık, *a.g.e.*, s. 110

²³⁹ Akdağ, *a.g.e.*, s. 513

²⁴⁰ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 583

²⁴¹ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 309

²⁴² Halil İnalçık, “İspence”, *TDVİA*, Cilt: 23, 2001, s. 177

Bennak resmi: Tımara kaydolup toprağı olmayan evli reayadan alınan, şahsa bağılı bir baş vergisidir.²⁴³ İспенç resminde olduğı gibi, bu verginin ödenmesiyle çift resminin ödenme yükümlülüğü ortadan kalkmaktadır.

Mücerred resmi: Tımara kaydolup toprağı olmayan, evli olmayan reayadan alınan vergidir. Bazı istisnaları olmakla birlikte genellikle imparatorluk çapında mücerred resmi altı akçe olarak alınmıştır.²⁴⁴

Arus resmi: Erkeklerden, evlenen kadınları için maktu olarak alınan vergidir.²⁴⁵

Bad-ı heva: Mal-mülk ve davara zarar verenlerin ödemekle yükümlü olduğı vergidir. Tanzimat'a kadar uygulama alanı bulmuştur.²⁴⁶

Cürüm resmi ve öşr-i diyet: Tımar kapsamına giren topraklarda işlenen zirai suçlardan alınan vergilerdir.²⁴⁷

Kaçkun resmi: Kaybolmuş hayvan ve kölenin bulunması halinde sahibinden tahsil edilen vergidir.²⁴⁸

Aynı zamanda tımar düzeni içerisinde dirlik sahibinin de merkeze karşı bazı mali sorumlulukları vardır. Sefere gelmedikleri durumlarda sipahilerin devlete tazminat ödeme yükümlülükleri bulunmaktadır. Ayrıca, sorumlulukları kapsamında sefere getirmeleri gerekli olan her bir cebelü için, şayet getirmezlerse, cebelü bedeliyesi adı altında bir tazminat sipahiler tarafından merkezi otoriteye ödenmektedir.

Tımar kesiminin devlet maliyesi içindeki payı 16. yüzyılda %37 seviyesinde gerçekleşirken sayıları 200 bine ulaşan sipahi ordusunda küçülmeler yaşanmış ve tanzimatla birlikte toprakta özel mülkiyet ağırlık kazanarak tımar sisteminin kalıntıları ortadan kaldırılmıştır.²⁴⁹

²⁴³ Feridun Emecen, "Bennak", **TDVİA**, Cilt: 5, s. 1992, s. 458

²⁴⁴ Ünal, **a.g.e.**, s. 171

²⁴⁵ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 583

²⁴⁶ Halil Sahillioğlu, "Bad-ı Heva", **TDVİA**, Cilt: 4, 1991, s. 416

²⁴⁷ Kazıcı, **a.g.e.**, s. 107

²⁴⁸ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 583

²⁴⁹ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler 1: İktisat Tarihi**, s.72

2.2.4.2. Merkez Maliyesi

İmparatorluk merkez maliyesini, gelirlerin toplandığı ve giderlerin karşılanmasına yönelik harcamaların yapıldığı bab-ı defteri olarak da isimlendirilen maliye teşkilatı meydana getirmektedir. Başdeftardalık bu teşkilatın en üst makamını oluşturur.

Şıkk-ı evvel ve Rumeli defterdarı ismiyle de bilinen ve sadrazama karşı sorumlu olan başdeftardar, kendi bölgeleri içindeki mali işlerin birinci derece sorumluluğuna sahiptir.²⁵⁰ Hazine işlemlerinin ve mali yargının en yetkili makamını oluşturan başdeftardalık yönetimi, bütçe hesaplarının tutulduğu ve koordinasyonun sağlandığı bürolara sahiptir.²⁵¹ Rumeli ve Anadolu eyaletleri haricindeki diğer eyaletlerde, Başdeftardara bağlı taşra defterdarlıkları oluşturulmuştur. Defterdarlık kurumu, 1840 yılında maliye nazırlığına çevrilmiştir.

Merkez maliyesi gelir ve gider kalemlerinden oluşmaktadır. Gelir kalemleri başmuhasebe, baş baki kulu, cizye muhasebesi, Haremeyn muhasebesi, mevkufat, baş mukataa, İstanbul mukataası, Bursa mukataası, Avlonyo ve Ağrıboz mukataası, Haslar mukataası, Kefe mukataası, maden mukataası, Anadolu muhasebesi, Veznedarbaşı, Şıkk-ı Sani, Sergi Nazırı ve Sergi Halifesi kalemlerinden oluşurken gider kalemleri; Piyade mukabelesi, Küçük Ruznamçe, Teşrifat, Salyane Mukataası kalemlerinden oluşmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunda hazine, iç hazine ve dış hazine olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Dış hazine, devletin umumi gelirlerinin toplandığı, gerekli harcamaların yapıldığı, "hazine-i amire" de denilen hazinedir. Hazinenin çeşitli gelirleri vardır, bunlar; tımar sistemine dahil eyaletlerdeki padişah hasları olarak tespiti yapılmış mukataalar, geliri doğrudan merkezi hazineye aktarılan cizye, adet-i ağnam vergileri ile tuzla, maden, iskele ve liman mukataaları ile gümrük gelirleri, olağanüstü şartlar oluştuğunda alınan ve 17. yüzyıl sonrasında sürekli statüde alınan

²⁵⁰ Kütükoğlu, a.g.e., s.258

²⁵¹ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.275

tekalif-i divaniye vergileri ve salyaneli ve salyanesiz eyaletlerin merkeze gönderme mecbur oldukları irsaliyeler.²⁵²

İç Hazine ise belirli kanunlarla toplanarak gerekli görüldüğünde maliye hazinesine yardım eden hazinedir. İdare ve sorumluluğu Hazinedarbaşında olan hazine; farklı işlevlere sahip Hasoda, Bodrum, İfraz, Çilhane, Rant, Hil'at ve Ceyb-i Humayun hazinelerinden oluşmaktadır.²⁵³

İç hazine bir anlamda dış hazine için bir destek hazine ve bazı durumlarda kredi kurumu niteliği taşımakta, dış hazinede para kalmadığı dönemlerde iç hazineden borç verilmektedir.²⁵⁴ Nakit para ile birlikte iç hazinede, sikke çubukları, kıymetli emtia, mücevherat bulunmaktadır.²⁵⁵ Dönem dönem ekonomide savaş koşullarının hakim olduğu dönemlerde, iç hazinedeki altın ve gümüşün eritilmesiyle para basılmıştır. Aynı zamanda iç hazinenin sınırları kanunlarla çizilen bir bölümü, padişahların günlük harcamalarını karşılamaya tahsis edilmiştir. İç hazinenin başlıca gelirleri, has, mukataa, vakıf gelirleri, Mısır irsaliyesi, darphane gelirleri, muhtelif belediye ve müsaderelelerden elde edilen gelirlerdir.²⁵⁶

Bütçeler, Osmanlı'da yıllık nakdi gelir ve giderleri gösterir ve ekseriyetle yıl sonlarında tutulan kesin hesap cetvelleridir.²⁵⁷ Her ne kadar imparatorlukta çağdaş bütçe kavramına benzer şekilde yıllık gelir ve harcama tahmini olan bütçeler olmakla birlikte Osmanlı'daki bütçeler çağdaş bütçelerden farklıdır. Çağdaş bütçelerde, devletin bir yıl içerisindeki gelir ve masrafları tasarlanarak ileriye dönük bir plan söz konusuysa Osmanlı'da her sene bir kural olarak benimsenen bütçe düzenlenmesi yıl sonunda bir önceki senenin gelir ve giderlerini göstermek üzere düzenlenen muhasebe bilançosu mahiyetindedir ve bütçelerin başında bulunan icmal sözü, bütçelerin muhasebe kayıtlarından faydalanarak hazırlanan bir özet olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁸ Aynı zamanda Osmanlı bütçeleri, yalnızca merkez hazineye giren

²⁵² Ünal, **a.g.e.**, s.103,104

²⁵³ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.273

²⁵⁴ Ünal, **a.g.e.**, s.105

²⁵⁵ İsmail Hakkı “Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”, **Belleten**, XLII/165, 1978, s.75

²⁵⁶ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.282

²⁵⁷ Erol Özvar, “Budgets”, **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 96

²⁵⁸ Ünal, **a.g.e.**, s.106

paralar ve buradan yapılan masrafları göstermesi itibariyle devletin tüm gelir ve giderlerini yansıtmaktan uzaktır.²⁵⁹ Bütçedeki gelir kalemleri genellikle mukataa, cizye ve avarız gelirleridir.

2.2.4.3. Vakıf

Vakıflar, çok yönlü ve çok işlevli bir hizmet kurumu olmaları itibariyle imparatorluk ekonomisinde merkezi bir öneme sahiptir. 16. yüzyıl itibariyle imparatorluk mali yapısında merkez hazinesinin %12'sini tek başına vakıflar oluşturmaktadır. Ancak irili ufaklı çok sayıda vakıf hesaba katıldığında, merkez hazinesi içinde vakıfların kapladığı alanın bu oranın üzerinde olduğu, döneme ve bölgeye bağlı olarak %12 ile %50 arasında değişen bir değere sahip olduğu tahmin edilmektedir.²⁶⁰ Devletin kuruluşundan itibaren her alanda hizmet veren vakıfların kaynaklarında, İktisadi ve politik kriz dönemlerinde azalmalar görülmüşse de vakıf sistemi, uzun vadede istikrarlı şekilde genişleyen bir birikime sahip olmuştur.

Vakıflar, imparatorluk genelinde yerleşik yaşamın gerektirdiği hizmetlerin altyapısını ve finansmanını ve kent hizmetlerinin organizasyonunu sağlamada kullanılmış, bu anlamda sosyal ve iktisadi yaşamın merkezinde yer alan vakıflardan önemli ölçüde fayda sağlanmıştır. İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri'ne göre, İstanbul'un çeşitli nahiyelerinde en önemli vakıf yapılarından olan külliye sayılarındaki artış, vakıflara, vakıf kurmaya verilen önemi gösterir niteliktedir.

Tablo 2.1: İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine Göre Vakıf Sayılarındaki Değişim (1546-1596)

Nahiye	Vakıf Sayısı (1546)	Vakıf Sayısı (1596)
Ayasofya	191	345
Mahmud Paşa	69	115
Atik Ali Paşa	44	76
İbrahim Paşa	106	129
Sultan Bayezid	198	319
Ebülvefa	165	306

²⁵⁹ Özvar, a.g.e., s. 96

²⁶⁰ Tahsin Özcan, "Vakıf ve Şehir: İstanbul Vakıfları Tarihi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt: 6, 119

Sultan Mehmed	372	681
Sultan Selim	33	90
Murad Paşa	119	330
Davud Paşa	84	264
Koca Mustafa Paşa	65	227
Topkapı	13	39
Atik Ali Paşa	108	259
TOPLAM	1594	3180

Kaynak: Halil İnalçık, “İstanbul”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 23, 2001, s.227

Tabloya göre nahiyelere bağlı vakıf sayısındaki artış, Ayasofya’da yaklaşık %80, Mahmud Paşa’da %66, Atik Ali Paşa’da %72, İbrahim Paşa’da %30, Sultan Bayezid’de %61, Ebülvefa’da %85, Sultan Mehmed’te %83, Sultan Selim’de %172, Murad Paşa’da %177, Davud Paşa’da %214, Koca Mustafa Paşa’da %249, Topkapı’da %200 ve Atik Ali Paşa’da %139 oranındadır. İlgili dönem arasında vakıf sayısındaki toplam artış oranı ise yaklaşık %99 oranındadır.

Osmanlı’da vakıflar nerdeyse her kesimden insan tarafından kurulabilmiştir. İmparatorluğun geneline yayılan çok sayıda vakıf, imkanları ölçüsünde vakıf kurmaya çalışmış insanların geleneksel bir anlayış haline gelen vakıf kurma uygulamaları sonucunda kurulmuştur. Bununla birlikte, varlıklı kişilerin tüm kesimler içinde doğal olarak öne çıktığı da görülmektedir.²⁶¹ Aşağıdaki tabloda 1546 yılında külliye yaptıran farklı kesimler gösterilmektedir.

Tablo 2.2: İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri’ne Göre Külliye Yaptıranlar (1546)

Külliye Yaptıranlar	
Ulema ve Şeyhler	46
Tüccar ve Sarraf	32
Esnaf	28
Saray Ağaları	18
Beyler	16
Paşalar	14
Kapıkulu Subayları	12
Küttab	8
Mimar	6
Ötekiler	39
TOPLAM	219

Kaynak: Halil İnalçık, “İstanbul”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 23, 2001, s.227

²⁶¹ Özcan, a.g.e., s. 130

Tabloya göre ilgili yılda külliye yaptıranlar arasında ulema ve şeyhlerin oranı yaklaşık %21, tüccarların oranı %14, esnafın oranı %12, saray ağalarının oranı %8, beylerin oranı %7, paşaların oranı %6, kapıkulu subaylarının oranı %5, küttabların oranı %3, mimarların oranı %2'dir. Askeri sınıf mensuplarının, toplamın yaklaşık %65'ini oluşturdukları görülmektedir. Bu oranlar, Osmanlı toplumunda her kesimin imkanları ölçüsünde vakıf kurmaya çalıştıklarını ancak kurucular arasında devlet yöneticilerinin öne çıktığını kanıtlar niteliktedir.

Vakıf yapılar, dev tesislerden küçük bağışlara uzanan geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu yapılar mülkler, dükkanlar, kervansaraylar ve tarım arazilerinden oluşabilmektedir. Bunlar arasında son derece büyük yapılar olan, padişahlar ve vezirler tarafından kurulan dev külliyeler bulunmaktadır. Etrafında medreseler, hastaneler, hamamlar, kervansaraylar bulunan bu tesisler bir cami etrafında kurulmaktadır.²⁶²

İmparatorluk coğrafyasında bu tesislerden çok sayıda örnek bulunmakta ve bu yapılardan biri olan II. Mehmed'in Fatih Külliyesi 16. yüzyıla ait İtalyanca bir kaynaktan;

“Ayasofya'ya benzer şekilde inşa edilmiş bu yapı, büyüklüğü ve görkemiyle göz kamaştırıyor ve çevresinde her milletten ve dinden yabancıları ve seyyahları ağırlamak için yapılmış yuvarlak bloklar biçiminde, dışı kurşun sıvalı yüz mesken bulunuyor, isterlerse burada atları ve hizmet edenleriyle birlikte üç gün süresince dinlenebiliyor ve giderleri karşılanarak, kendileri ve hizmet edenlerinin yiyip içtiklerinden hiç para alınmıyor. Bunun dışında, o mahallin dışında kalan kentin yoksul kesimi için yüz elliden fazla konut mevcut olup, bu yoksullara yiyecek ve günde birer akçe veriliyor. Ayrıca isteyen herkese bedelsiz şerbet ve ilaç dağıtılan bir yer ve bir de delilerin bakıldığı yer mevcut. Sultan Mehmed altmış bin dükalık bir kira geliri vakfetmiş ki şimdi vakfın geliri iki yüz bin dükayı geçiyor, zira diğer mülklerin yanında bedesten ve padişah sarayına kadar bir bakıma kentteki belli başlı tüm dükkanların yer aldığı Ayasofya dışındaki yerlerden elde ettikleri kira geliri günlük binbir akçe.” şeklinde tasvir edilmektedir.²⁶³

²⁶² Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, **TDVİA**, Cilt: 42, 2012, s. 481

²⁶³ Ebru Boyar, Kate Fleet, **A Social History of Ottoman Istanbul**, Cambridge University Press, 2010, s. 132

Vakıf, bir kurum olarak tasarruf ve servetlerle birlikte rantları hizmete dönüştüren bir yapıya sahiptir. Bu sistemde ekonomik faaliyetler sonucunda toplumun her kesiminden insanın ellerinde biriken servetler ve kent yaşamının ortaya çıkardığı rantlar vakıf sistemine entegre edilmiş ve toplumun hizmetine sunulmuştur. İnsanlar sahip oldukları varlıklarını yaşamlarında doğrudan ya da vasiyet yoluyla dolaylı olarak vakfa dönüştürerek toplumsal yaşamın gerektirdiği ihtiyaçların karşılanmasına katkı sağlamışlardır. Servetin sosyalleşmesini sağlayan bu yapının devamlılığı vakıf fonlar şeklinde oluşturulmuş mali imkanlarla, gelir kaynaklarıyla mümkün olabilmektedir. Sürekli finansman sağlayan, akar olarak adlandırılan gelir kaynakları çeşitlilik arz etmektedir. Bu kaynaklar arasta, bedesten, kapan gibi sosyoekonomik yaşamın unsurları olan kent taşınmazlarından elde edilen kira gelirleriyle birlikte kırsal alandan elde edilen tarımsal gelirler hatta bir köyün, bir kentin, bir limanın vergi gelirlerinin tamamından oluşabilmektedir. Bu kaynaklardan elde edilen gelirlerin yönlendirildikleri ve kullanıldıkları alanlar itibariyle vakıflar, Osmanlı ekonomisinin önemli bir iktisadi organizasyonu niteliğine sahip olmuştur. Bu organizasyonel yapı kapsamında, çeşitli kaynaklardan elde edilen gelirler sonucunda oluşan sermaye birikimi yeni tarım, ticaret, sanayi ve kent altyapı yatırımları için finansman olarak kullanılmıştır.²⁶⁴

Merkezi otoritenin vakıflar üzerindeki kontrolü kadılar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.²⁶⁵ Ancak bu kontrol, daha çok mütevellinin vakıf şartlarına uyup uymadığının takibini ve inzibati durumlar oluştuğunda yapılan müdahaleyi kapsamaktadır.²⁶⁶ Bunların haricinde vakıf idaresinde tam bir serbestlik söz konusudur.

²⁶⁴ Amy Singer, “Imarets”, **The Ottoman World**, Ed. Christine Woodhead, Routledge, 2012, s. 73

²⁶⁵ İnalcık, **The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600)**, s. 142

²⁶⁶ Ünal, **a.g.e.**, s.248

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: PİYASA DÜZENLEMELERİ VE FİYATLAR

3.1. PİYASA DÜZENLEMELERİNİ GEREKLİ KILAN GELİŞMELER

3.1.1. Demografik Yapıdaki Değişim

Demografik yapıdaki değişimler, talep kapasitelerini doğrudan etkilemeleri anlamında özellikle sanayi devrimi öncesi geleneksel ekonomik organizasyonlardaki iktisadi yapıyı etkileyen önemli bir unsurdur. Zira bu ekonomik yapılarda, hızlı nüfus artışı dönemleri aynı zamanda genelde tarımın nüfus artışıyla aynı hızda büyümemesi nedeniyle, arzda daralmalara neden olabilmektedir.¹

İktisadi kaynaklar ve nüfus arasında yaşanan uyumsuzluklar, ekonomi üzerinde bir nüfus baskısı yaratmakta ve bunun sonucunda ekonomik küçülme ve yoksullaşma ortaya çıkmaktadır.² Nüfus artışı arz ve talep dengesini bozmakta, talebin arzı aştığı durumlarda yaşanan arz darlığı malların fiyatlarında ani yükselmelerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Şüphesiz bu olgu Osmanlı için de geçerlidir ve bu durumu, imparatorluğun büyük tüketim merkezlerinin nüfusu ve iâşe kaynakları arasındaki gerginlikte görebilmek mümkündür.³ İmparatorluk kentlerinin demografik yapısında eskiden beri alışılmış organik kalıplar dışındaki her değişim, aynı oranda esnek olmayan, üretim vasıtalarının besleme olanaklarını aştıkça şehir iâşesinde sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur.⁴ Zira tesis edilen piyasa düzenleyici politikalar kapsamında, iâşeye konu olan ürünlerin tedariki arz ve talep dengesinde bir süreklilik gerektirmekte, demografik değerlerdeki değişimler bu sistemi doğrudan etkilemektedir.⁵

¹ Suraiya N. Faroqhi, “Ottoman Population”, **The Cambridge History of Turkey Volume 2: The Ottoman Empire as a World Power 1453-1603**, Ed. Kate Fleet, Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2013, s. 382

² Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1**, Eren Yayıncılık, 1. Baskı, 2000, s. 66

³ Sabri Ülgener, **Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi**, Derin Yayınları, s.75

⁴ Ülgener, s.76

⁵ Zafer Karademir, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Darlık Ekonomisi ve Kıtılıklar (1550-1660)**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.71

İmparatorluğun tüketim merkezi konumunda olan İstanbul bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Demografik yapıdaki değişimin imparatorluk ekonomisini etkileyen en önemli etkilerini nüfus artışı ve ekilen arazi genişlemesi arasındaki ilişkide görmek mümkündür. Örneğin 1475 yılında nüfus artışı ve ekilen arazinin genişlemesi arasındaki oran 10'a 10 iken, 1575 yılında bu oran 17'ye 12 şeklinde değişmiştir.⁶ Ekilen arazideki genişlemenin nüfus artışının gerisinde kalması, arz talep dengesinin bozulmasına, bu da malların fiyatlarının yükselerek büyük kentlerin iâşesinde sorunlar yaşanmasına sebep olmaktadır.

Demografik yapıdaki hızlı değişimlerin yarattığı göçler de Osmanlı ekonomisini doğrudan etkileyen unsurların başında gelmektedir. Göçler, büyük şehirlerde sosyal karmaşa ve düzensizlik yaratırken aynı zamanda arz talep dengelerini etkileyerek iâşe temininin zorlaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle merkezi otoritenin çeşitli önlemler aldığı mahkeme kayıtlarından izlenebilmektedir. 1766'da ticaret ve sanat erbabı dışındakilerin İstanbul'a kontrolsüz gelişlerine izin verilmemesine dair hüküm bir mahkeme kaydına;

“Ticaret erbabı ve sanat erbabından başkasının İstanbul'a gelmemeleri için emirlerimin uygulanması lazım geldiğini bildiriyorum. (...) ticaret erbabı veya sanatçı haricindeki faydasız kimselerin kayıklara binmelerine müsaade edilmemesi için kayıkçı reis ve görevlilerine tembih olunsun.”⁷ şeklinde yansımıştır.

Benzer şekilde 1770 yılında memur, asker, tüccar ve sanatkar kesimleri dışındakilerin İstanbul'a kontrolsüz göçlerinin önlenmesi hakkındaki emre uyulması yönündeki uyarılar mahkeme kayıtlarından tespit edilmiştir.

“Taşradan memur, asker, eşya getiren tüccar ve sanatkarlar dışında serseri kimselerin ev göçü getirmelerinin engellenmesi konusu defalarca bildirildi. Hepiniz bu konuya dikkat edin. Bu konuyla alakalı Seyyid Ahmed görevlendirilmiştir. Ev göçü taşıyanların kayık ve gemilere alınmaması için de gemi reislerine ve zabıtlere tembih edilsin.”⁸

⁶ İnalçık, **a.g.e.**, s. 66

⁷ İKS Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 2019, s. 72, 73

⁸ İKS Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 2019, s. 144, 145

3.1.2. Savaşlar

Piyasa faaliyetlerinde aksamalar yaratan en önemli unsurlardan biri de meydana gelen savaşlardır. Savaşların iktisadi yapı üzerindeki maliyetleri sonucu arz ve talep dinamikleri doğrudan etkilenirken, fiyatlarda yaşanan artışlar iktisadi yapıyı olumsuz etkilemektedir.

Savaşlarla birlikte kırsal yerleşim alanlarında çalışan dinamik nüfusun silah altına alınması sonucu zirai üretimin düşmesi arzın daralmasıyla sonuçlanmaktadır. Arzın daralması da iktisadın temel prensibine uygun olarak fiyatların yükselmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda savaşların, merkezi devletin zayıflaması, muhtelif isyanların ortaya çıkması gibi iktisadi yapıyı olumsuz anlamda etkileyecek pek çok sonucu olmaktadır.

Örneğin Osmanlı'da 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp 19. yüzyılın ilk on yılına uzanan süreçte girilen savaşların ekonomi üzerinde önemli etkileri olmuştur.⁹ 1768'i takip eden 42 yıla yayılan süreçte; Rusya, İran, Avusturya, Venedik ve Fransa ile pek çok cephede uzun süren, yüksek maliyetli ve yenilgiyle sonuçlanan savaşlar yapılmıştır.¹⁰ Bu süre boyunca, merkezi devletin zayıflaması, taşrada isyanların ortaya çıkmasına sebep olurken, bir yandan savaşların bütçe üzerindeki yükü diğer yandan siyasal bunalımlar, bütçeyi güç duruma düşürmüştür.¹¹

3.1.3. Kaçakçılık

İmparatorluk genelinde yaşanan kaçakçılık faaliyetleri, iç piyasada mal kıtlıklarıyla birlikte fiyatların yükselmesine neden olarak piyasa yapısını bozmaktadır. Bu faaliyetler, her dönemde merkezi otoritenin çözüm üretmeye çalıştığı piyasaya dair önemli sorunların başında gelmiştir.

⁹ Donald Quataert, **The Ottoman Empire: 1700-1922**, Cambridge University Press, Second Edition, 2005, s. 37, Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, İstanbul, Alan Yayınları, 1986, s.251

¹⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, 2007, s. 98, 101

¹¹ Virginia Aksan, "War and Peace", **The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839**, Ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2006, s. 97

Her dönemde imparatorluğun muhtelif bölgelerinde kaçakçılık faaliyetlerinin yaşandığı belgelerde görülmektedir. Örneğin, Halep ve İzmir üzerinden Avrupalı tüccarlara satılmak suretiyle deri kaçakçılığı yapıldığı, bu faaliyetin başta başkent olmak üzere imparatorluğun birçok bölgesinde deri kıtlığı yaratarak deri fiyatlarının yükselmesine neden olduğu 1801 yılında Ankara kadısına gönderilen bir emirde görülmüştür.¹² Öte yandan tahıl kaçaklığına dair de belgelere yansıyan birçok örnek bulunmaktadır. Üretim bölgelerindeki üretim fazlasının öncelikli olarak başkente gönderilmesi zorunluluğu, yurtiçi tahıl kaçakçılığının ortaya çıkmasının en önemli nedeni olmuştur. Böylelikle iktisadın temel prensibine uygun olarak Anadolu'da tahıl talebi artmış bu da fiyatları yükselterek kaçakçılık faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda tahıl satın alımlarında yabancı tüccarların teklif ettikleri yüksek fiyatlar, üreticiler, zahire sahipleri ve yerli tüccarlar için zahirelerini yabancı tüccara satmayı cazip hale getirmiştir. Öte yandan özellikle Mora, Tırhana, Ağrıboz ve İnebahtı bölgelerinde üretilen, başkentin iaşesi kapsamında İstanbul'a gönderilmesi gereken zahirenin bir kısmı Avrupa'ya kaçırılmıştır.¹³

Tahıl kaçakçılığı; kapan naibinden zahire satın almak için tezkire alan bir takım gemi reislerinin, bazı bölgelerde tezkiresiz zahire mübayaası yaparak bunları başka bölgelere kaçırmaları ve orda yüksek fiyattan satış yapmaları; kapan tüccarlarından bazılarının zahire satın almak için tezkire alırken gemilerinin yük taşıma kapasitelerini olduğundan düşük göstererek üretim bölgelerinde usulsüz şekilde fazla tahıl almaları ve bunları yollarda satmaları; devletin görevlendirdiği voyvoda, ayan, mütesellimin başkentin iaşesi kapsamında İstanbul'a temin edilecek zahireleri üretim bölgelerinde çiftçiden zorla satın alarak depolamaları ve yüksek fiyattan satış yapmaları gibi çeşitli biçimlerde gerçekleştirilmiştir.¹⁴

İstanbul'da sadece hububat değil canlı hayvanlar da kaçakçılık faaliyetlerine konu olmuş, bu kapsamda başkentte gayrimüslimlere kaçak yollarla et sattıkları tespit

¹² Öztürk, "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar", **Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı**, Elazığ, 1996, s.232

¹³ Aynural, **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)**, s.41

¹⁴ Aynural, **a.g.e.**, s.42, 43

edilen kasaplar sıkı takibe uğramış, bu şekilde satış yapanların mezbahalarının yıktırılması emirleri çıkarılmıştır.¹⁵

3.1.4. İhtikar

Tedavülden çekmek, tekeline almak gibi anlamlara gelen "hakr" kökünden türetilmiş olan ihtikar, ticari emtianın alınan fiyattan çok daha yüksek bir fiyatla satılması amacıyla istiflenmesi anlamına gelmektedir. İhtikar, salt istifçilik anlamındaki iddihar ve sırf tekelcilik manasına gelen inhisar kelimelerine nispetle daha kapsamlı bir içeriğe sahiptir.¹⁶

Günümüzdeki ifadesiyle karaborsacılıkla aynı anlamı taşıyan ihtikar, imparatorluk ekonomisinde arz ve talep dengelerini bozucu etkisiyle piyasada suni darlıklar oluşturarak fiyat hareketlerinde ani değişimler yaratan unsurlardan biridir. Her dönemde imparatorluğun çeşitli bölgelerinde ihtikar faaliyetleri gözlemlenmiştir. Halep, Şam ve Diyarbakır'dan gelen tüccarlara yüksek fiyattan kumaş satıldığı ve bu yüzden İstanbul'a az kumaş gönderilebildiği bazı kimselerin de fiyatı yükseltmek için kumaşları depolarında sakladıkları 1808 tarihli bir mahkeme kaydında;

*"Bursa ve çevresindeki kumaşların tamamının (...) Halep ve Şam'dan gelen tüccarlara katiyen satılmayıp İstanbul'a sevk edilmesi kararlaştırılmış iken (...) gizlice Halep ve Şam ve Diyarbakır'dan gelen tüccarlara yüksek fiyattan kumaş satıldığı ve bu yüzden İstanbul'a azın azı kumaş gönderilebildiği bazı kimselerin de fiyatı yükseltmek için kumaşları depolarında sakladıkları anlaşılmıştır."*¹⁷ şeklinde ifade bulmuştur.

Bu faaliyetlerin önlenmesi, piyasa düzenlemeleri kapsamında merkezi otoritenin önem verdiği konuların başında gelmiş, ilgili faaliyetlerin önlenmesi yönündeki emirler mahkeme kayıtlarına yansımıştır. 1726 yılında Galata gümrüğündeki balmumu satışlarında karaborsacılık faaliyetlerinin tespit edilmesi üzerine yazılan şu emir, ilgili kayıtlardan tespit edilmiştir:

"Balmumu esnafının kethüda ve ihtiyarları mahkemede; eskiden beri Galata gümrüğünden gelen balmumunu, devlet için gerekenler alındıktan sonra kalanını esnaf arasında kethüda ve ihtiyarlarımız vasıtasıyla belirlenen fiyatı üzerinden alırken karaborsacılar gizlice balmumu alıp satarak bizim zararımıza, aramızda ihtilafa,

¹⁵ Karademir, **a.g.e.**, s.112

¹⁶ Cengiz Kallek, "İhtikar", **TDVİA**, Cilt: 21, 2000, s. 560

¹⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil, 2019, s. 461, 462, 463

devlette sıkıntıya sebep oluyor dediklerinden, karaborsacıların engellenmesi için emir yazılmıştır.”¹⁸

Bir başka hüküm, kahve tüccarının kahve stokladığının tespiti üzerine ilgili faaliyetin engellenmesine dair yazılan şu emirdir:

“İstanbul’daki kahve tüccarının ellerindeki kahveyi ne miktarda alıp ne kadara sattıkları belli iken istenilen vakitte kahve gelmemesinden kaynaklı olarak kahve fiyatlarını yükselttikleri gibi saklamaya da başlamışlardır, bu durum kahve tüketen insanları zor durumda bıraktığından bunların engellenmesi ve denetlenmesi için Mustafa Ağa mübaşir tayin edilmiş ve İstanbul kadısına emir verilmiştir.”¹⁹

İstanbul’da kömür satışında karaborsacılık faaliyetinin bildirildiği ve ilgili faaliyetin engellenmesine dair önlemlerin alınmasının emredildiği bir başka hüküm 1823 tarihli dir:

“İstanbul kadısı Es-Seyyid Ca’fer Fevzi Bey kömürcü kethüdasını ve kömürcü esnafını çağırıp onlara kışın halkın zorluk yaşamaması için kömür tedarik etmelerini ve depolarını doldurmalarını tembih etmiş. Fakat onlardan önce bazı karaborsacı ve sahtekar kimseler İstanbul’a gelen kömürü ucuza alıp halka pahalıya satmaya, kömüre toprak ve kum karıştırarak, kömürü eleyip irisini fazla fiyata, kalan kömürü de içine başka şeyler katarak satmaya başlamışlar. Bu sahtekâr ve karaborsacıların engellenmesi ve icabında cezalandırılması (...) böyle şeylerle tekrar karşılaşılmasını için emniyet güçlerinin kontrolü artırması kararlaştırılmıştır.”²⁰

İstanbul’a gelen peynirin karaborsacılık faaliyetlerine konu olduğunun ve bununla ilgili alınan önlemin ifade edildiği 1805 tarihli bir diğer hüküm;

“Karaborsacıların iskelelerde çoğunu satın alıp gizleyerek istediklerine istedikleri fiyatla sattıkları öğrenildiğinden, İstanbul’a gelen, asli ihtiyaçlardan olan peynirlerin önce kapana alınıp bildirildikten sonra pazarbaşı eliyle dağıtılması (...)”²¹ şeklindedir.

Bir başka hükümde, 1806 yılında İstanbul’da Mustafa isimli kasabın kuzuları gizlice yüksek fiyattan sattığı ve cezalandırıldığı ifade edilmiştir. İlgili hüküm şu şekildedir:

“Sultan Bayezid kasaplarından Kasap Mustafa’nın aç gözlülüğünden dolayı kestiği kuzuları gizleyerek fazla pahaya sattığı işitilip cezası verildiği, bir daha böyle yapan olursa gerekli cezasının verilmesi.”²²

¹⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 272

¹⁹ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 104, 105

²⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 143, 144

²¹ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 202

²² İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 237

3.1.5. Kıtlıklar

Piyasada arz talep dengesinin bozulmasına neden olan unsurlardan bir tanesi de muhtelif sebeplerle ortaya çıkan kıtlıklardır. İmparatorlukta meydana gelen kıtlıklar arz darlığına ve fiyatların yükselmesine neden olarak piyasa faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. İstanbul’da ekmeğin fiyatının, kıtlık nedeniyle artırıldığı 1828 tarihli bir mahkeme hükmüne “*Bu sene zahirenin azlığı sebebiyle İstanbul’da (...) ekmeğin 60 dirhemi 4 para olarak kararlaştırılmıştır. İleride bereket olursa fiyatta ne kadar indirim yapılacağı o vakit belirlenecektir.*”²³ şeklinde yansımıştır.

Kıtlığa neden olan sebeplerin başında imparatorluğun iklim şartlarına bağlı olarak ortaya çıkan kuraklık gelmektedir. Örneğin imparatorluğun önemli iâşe ürünlerinden biri olan tahıl ile ilgili, ağaç halkalarının gelişim oranına bakarak 1580'lerden itibaren ciddi sorunlar yaşandığı bilinmektedir. 1580'e değin ağaç halkalarının gelişimi normal seviyelerdeyken bu oran, 16. yüzyılın son yirmi yılına girildikten sonra normalin %79'unda kalmış ve 1585'e gelindiğinde %55'e kadar gerileyerek 1564-1612 arasındaki dönemin en düşük seviyelerine ulaşmıştır.²⁴ Bu rakamlar, sözü edilen dönemde sulamayla ilgili önemli sorunlar yaşandığına işaret etmektedir. Bu durum zirai üretimi doğrudan etkilerken arzın daralmasına ve fiyatların yükselmesine sebep olacaktır.

Kuraklık kaynaklı kıtlıkların yarattığı sorunlar, kıtlığın yaşandığı bölgeyi aşan bir niteliğe sahiptir. Zira iâşe krizi yaşayan taşradaki bir bölge, İstanbul’un gıda maddesi tedarik ettiği sahalarından birisinde ise bu bölgede baş gösteren kriz başkenti de etkilemektedir. Örneğin Diyarbakır’da 1797 yılında yaşanan kıtlık, bölge halkının hayatını mazı tüketerek sürdürmesine neden olmuş, bu durum İstanbul’da ayakkabı fiyatlarının yükselmesine neden olan sürecin başlamasına sebep olmuştur. Zira mazı, deri sanayiinde kullanılan bir hammadDEDİR, bölgede tüketimin artması, deri işleme

²³ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 383

²⁴ Suraiya Faroqhi, **Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources**, Cambridge University Press, 2004, s. 85

merkezi olan Kayseri'ye mazi, başkente de işlenmiş deri temin edilememesine neden olmuş ve fiyatlar yükselmiştir.²⁵

Tıpkı kuraklık gibi sert kış koşulları da arz talep dengesini bozarak fiyatların yükselmesine neden olmaktadır. Ağır kış şartları nedeniyle, kuzuların telef olması üzerine kuzu eti fiyatına zam yapıldığı 1808 tarihli bir mahkeme kaydında şöyle ifade edilmiştir:

“Her sene Hızır günleri başlangıcında kuzu kesilmesi uygulanan bir iş iken ve fermanınız Büyükçekmece, Küçükçekmece ve havalisindeki mandıracılara bildirildiği vakit onlar, her sene toplam 18.000 baş kuzumuz varken bu sene kış çok çetin geçtiği için kuzu telefatımız fazla olup 800 kuzumuz vardır. Bu sebeple kuzularımızı geçen senenin fiyatından veremeyiz diye arzuhal eylediler. Bunun üzerine yalnızca bu sene için geçerli olmak kaydıyla kuzu etinin satış fiyatına iki para zam yapılmasına müsaade edilmesine izin verildiği (...)”²⁶

3.2. PİYASA DÜZENLEMELERİNİN TEMEL AKTÖRLERİ

3.2.1. Esnaf Birlikleri

Arapça cins, parça, kısım anlamındaki sınıf sözcüğünün çoğulu olan esnaf, bir iş ve meslek faaliyetini yürütenleri kapsayan terim olarak kullanılmaktadır.²⁷ Tarihi kökenleri kendinden önceki Türk-İslam devletlerine dek uzanan, Osmanlı'da ülke içi ticari hayatın gelişiminde önemli role sahip esnaf birlikleri ise genel olarak "ehl-i hırfet" in çoğulu anlamındaki "ehl-i hiref" adıyla anılmakta²⁸ ve kar elde etme saikiyle icra edilen ve kabiliyet gerektiren iş ve mesleği ifade etmek için kullanılan hırfet, başına sınıf anlamına gelecek esnaf, erbab ve benzeri kelimeler eklenerek kullanılmaktadır.²⁹

Esnaf birlikleri, iktisadi yapı itibarıyla Osmanlı'da, "ehl-i hiref-i hasa" adıyla anılan merkezi otoriteye ait işyerlerinde faaliyet gösterenler ve serbest olarak meslek ve sanatını icra edenler olarak iki temel kategoriye ayrılmaktadır. Merkezi otoritenin doğrudan kontrolünde olan ilk gruptaki esnaflar, dirlik ve ulufeye bağlı olmakla birlikte saraydaki ustalarca yetiştirilmektedir. Devşirme ve pençik oğlanları arasından seçilen bu

²⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s. 237

²⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil, 2019, s. 282

²⁷ Ali Temizel, ‘‘Esnaf’’, **EA**, Volume I, 2017, s. 417

²⁸ Selçuk, **a.g.e.**, s. 52

²⁹ Miyase Koyuncu, **18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.49.

esnaf grubu zamanla kalfa ve ustalık statüsüne erişebilmektedir.³⁰ Rekabet ilkesi yerine karşılıklı kontrol esasına göre, hiyerarşik bir yapıda teşkilatlanmış serbest çalışan esnaflar ise, aynı meslek ve sanattan olanların birbirini denetleyeceği bir sistem dahilinde faaliyet göstermektedirler.³¹ Bu esaslara göre teşkilatlanmış esnaf sisteminde görev, yetki ve sorumluluklar nizamnamelere göre düzenlenmekte ve esnaf birlikleri esnaf nizamlarına uymayı taahhüt etmektedir.³² Üsküdar ve İstanbul'daki şirugancı ve bezirci taifesinin aralarındaki nizama uygun davranmaya dair taahhütleri 1662 tarihli bir mahkeme kaydına;

“İstanbul’da bulunan şirugancı ve bezircilerden Mehmed Çelebi b. İsmail (...) ve diğerleri mahkemede, İstanbul’da bulunan şirugancı ve bezircilerin kethüdaları El- Hâc Mahmed Beşe b. Abdullah ve yiğitbaşlıları Bektaş b. Yusuf ve ihtiyarları Kurd Beşe b. Oruc ve (...) diğerleri karşısında dediler ki; eskiden beri kayıklar ile mallarımız olan susam ve bezir İzmir ve Kuşadası ve diğer adalardan İstanbul’a geldiğinde Ayazma kapısı önünde bulunan iskeleye yanaşıp, ücretleri alınıp İstanbul ve Üsküdar ve Kasımpaşa ve Eyüp’te bulunan 150 adet atölyeye eşit şekilde dağıtılır iken, Hacı Mahmud Beşe, Bektaş, Kurd Beşe, Ali Beşe, Hasan, Osman ve İbrahim İstanbul’da olan atölyelere susam ve bezir verdiği halde bize vermedi. Bizde bu duruma üzülen bulduğumuz yerden onların haberi olmadan susam ve bezir alarak eskiden beri olan kuralları çiğnemek zorunda kaldık. Bundan sonra bu susam ve bezirin eşit dağıtılacağına dair aramızda anlaştık.”³³ şeklinde yansımıştır.

Tespit edilen bir diğer hüküm, 1802 yılında Salamon v. İsak’ın attar esnafı nizamına aykırı davranmayacağına yönelik taahhüdünü içermektedir. İlgili hüküm:

“Mısır Çarşısı attarları Kethüdası Ömer Ağa ve esnaftan İsmail Ağa ve Hasan Efendi ve Hacı Hüseyin ve sair esnaf mahkemede İstanbul’a gelen malzemenin kethüdâ ve ustalar tarafından fiyat biçilmedikçe satın alınması yasak olmasına rağmen Attar Salamon v. İsak’ın İstanbul’a gelen neft yağına fiyat biçilmeden satın almasından şikayetçi olmuşlardır. Mahkemede Salamon da fermanın şartlarını itiraf ederek bir daha bu şekilde muamele etmeyeceğini taahhüt etmiştir.”³⁴

Mustafa b. Mehmed adlı kişinin nişastacılar esnafının nizamına uygun davranacağını taahhüt etmesi 1740 tarihli bir mahkeme kaydında şöyle ifade edilmiştir:

“İstanbul’da bulunan Rüstem paşa camii yakınındaki nişastacılar esnafının kethüdaları Kasım Odabaşı b. Osman ve yiğitbaşlıları Hacı İbrahim b. Rüstem ve ihtiyarlarından Mustafa b. Ali (...) ve diğer isimleri kayıtlı olan kişiler mahkemede yine nişastacılarından

³⁰ Engin Çağman, **18. Yüzyılda Osmanlı’da Esnaflık -Gıda Sektörü-**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 21

³¹ Ahmet Kala, ‘Esnaf’, **TDVİA**, Cilt 11, 1995, s. 424

³² Kala, **a.g.e.**, s. 424

³³ İKS İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, 2019, s. 835, 836

³⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil, 2019, s. 314

olan Hacı Mustafa b. Mehmed adlı kişi karşısında dediler ki; eskiden bu ana kadar esnaflarımız nişastacıların malı olan yaş buğdayı kethüdamız bilgisi dahilinde satın alırken Hacı Mustafa Emin bu duruma aykırı hareket ettiğinden kendisinden şikayetçiyiz. Kendisi bu duruma bir daha sebep olmayacağına söz vermiştir.”³⁵

Aşağıda mahkeme kayıtlarından tespiti yapılmış olan nizamnamelere uyma taahhütleri listelenmiştir.

Tablo 3.1. Esnaf Birliklerinin Nizamnamelere Uyma Taahhütleri (1592-1822)

TARİH	ESNAF BİRLİĞİ	TAAHHÜTTE BULUNAN ESNAF
1592	Çıkırkçı Esnafı	Ahmed
1661	Şirugancı ve Bezirci Esnafı	-
1740	Bürüncek Bükücü Esnafı	Avanes
1740	Nişastacılar Esnafı	Mustafa B. Mehmed
1749	Sütçü, Yoğurtçu ve Kaymakçı Esnafı	Poşko v. Nikola ile ortağı Yani v. Dimitri
1766	Nalıncı Esnafı	Hüseyin
1790	Çörekçi ve Simitçi Esnafı	Pehlivan Mustafa
1790	Mumcu Esnafı	Kasap Nikola
1802	Attar Esnafı	Salamon v. İsak
1802	Bakkal Esnafı	Zevi v. Antimos
1802	Cullah Esnafı	Seyyid Osman Ust
1802	Şerbetçi Esnafı	Salutacı Bali v. Yorgi
1806	Berber Esnafı	Hırsto v. Manol
1806	Debbağ Esnafı	Yuda v. Yuda
1822	Sabuncu Esnafı	Molla Hüseyin b. Hasan
1822	Bakırcı Esnafı	Mehmed Kâmil Efendi b. Mehmed Ağa
1822	Ayakkabıcı Esnafı	-
1822	Attar Esnafı	-

Kaynak: İKS Bab Mahkemesi 150/172/197 Numaralı Sicil, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil, İKS İstanbul Mahkemesi 10/25/78/137 Numaralı Sicil, İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicillerinden derlenmiştir.

Bu taahhütlere karşın mahkeme kayıtlarında esnaf nizamlarına aykırı faaliyetlerin olduğu görülmektedir. 1590 yılında Mehmed Yeniçeri'nin bakkallar nizamına aykırı faaliyetlerinin ifade edildiği mahkeme kaydı şöyledir:

“Üsküdar bakkallarından Musli b. Mehmed Çelebi (...) ve diğerleri Üsküdar'da bakkallık yapan Mehmed Yeniçeri'yi mahkemede hazır edip dediler ki; önceden ..)

³⁵ İKS Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil, 2019, s. 534

başımızdaki yetkililer hazır olmadıkça iskelelerdeki gemilerden mal almazdık (...) ancak Mehmed Yeniçeri buna uymayarak Mihrimah Sultan gemisinden dört fiçi bal almıştır.”

36

Seyyid Mustafa Ali isimli kişinin, simitçi ve çörekçi esnafının nizamına aykırı olarak üretim yaptığı 1791 tarihli bir mahkeme kaydında;

“Üsküdar’daki simitçi ve çörekçi esnafının kethüdaları Ahmed b. Mehmed ve yiğitbaşları Hafız Ali b. Süleyman ve ustalarından Es-Seyyid Ahmed b. Mustafa, Abdullah Usta b. Hüseyin, (...) ve diğer kimseler mahkemede dediler ki; Es-Seyyid Mustafa b. Ali; esnafımızdan olup kendi evinde pişirdiği çörek ve poğaçayı çarşı pazarda satan koltukçu tabir olan kişilerden, haffafhane yakınında Hüseyin Usta ile sermayesiz bir şekilde iş yapıp şirket kurup düzenimize ters harekette bulunuyor (...)”³⁷

şeklinde ifade bulmuştur.

Tespiti yapılan bir başka hükümde, 1740’ta Manav Mehmet’in nizama aykırı şekilde dükkanında lokum ve gözleme imalatı yaptığından bahsedilmektedir. İlgili hüküm şu şekildedir:

“Arzuhal sahibi Çörekçiler Kethüdâsı Es-Seyyid El-Hac Mehmed ve Yiğitbaşı El-Hac Mehmed ve isimleri sicilde kayıtlı olan Müslümanlar El-Hac Mehmed karşısında dediler ki; çörek, lokum ve buna benzer dükkan açmak yasaklanmış iken Mehmed bu kuralı çiğnemiştir.”³⁸

1807’de Bozacı Ahmed Beşe’nin nizama aykırı olarak ayaklı tezgahta şerbet sattığına dair bir başka hüküm de mahkeme kayıtlarında şöyle ifade bulmuştur:

“Galata ve çevresinde bulunan hoşafçı, şerbetçi ve kebabçı esnafından Hüseyin Usta, Yakup Usta ve çörekçi esnafının kethüdası Ömer Ağa ve yiğitbaşısı İbrahim Alemdar ve çavuşları İsmail, ihtiyar Müslüman ustalardan İbrahim Usta, Hüseyin Usta (...) ve diğerleri mahkemede Ahmed Beşe karşısında her biri dediler ki; elimizdeki tuğralı fermana dayanarak Galata ve çevresinde 64 adet hoşafçı ve şerbetçi dükkanı bulunmaktadır ve bu insanlara yeterlidir. Ancak bazı Ahmed Beşe gibi kişiler seyyar hoşaf ve şerbet satışı yapmakta ve kanunlarımıza aykırı davranmaktadır.”³⁹

Nizamlara aykırı faaliyetlere engel olunması, merkezi otoritenin piyasa düzenlemeleri kapsamında önem verdiği konuların başında gelmekte, bu durum mahkeme kayıtlarında görülmektedir. 1726 tarihli bir mahkeme kaydında, Seyyid İsmail adlı kişinin nizamlara uymayarak tekneçilik yaptığı belirtilmiş ve ilgili faaliyetlere engel olunması yönünde emir verilmiştir:

³⁶ İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil, 2010, s. 574

³⁷ İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil, 2019, s. 643, 644

³⁸ İKS Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil, 2019, s. 419, 420

³⁹ İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil, 2019, s. 426, 427

“İstanbul’da Zindankapısı yakınında olan tekne ci esnafının kethüdaları Mehmed b. Süleyman ve diğerleri mahkemeye varıp Zindankapısı dışında kimselerin bu işi yapmasının fermana aykırı olduğunu söylediklerinden, Zindankapısı’ndaki dükkânı boşaltıp söylenenleri dinlemeden Ayazmakapı yakınında dükkân açan Es-Seyyid İsmail’in engellenmesi için emir verilmiştir.”⁴⁰

Bununla birlikte 1749’da bakkal esnafına has malları kemerci dükkânında nizamlara aykırı olarak satan Kemerci Osman’ın faaliyetlerine izin verilmemesi⁴¹ ve 1750 yılında Eyüp’te nizamlara aykırı biçimde sebze satanlara engel olunmasına dair⁴² hükümler ilgili mahkeme kayıtlarından izlenmiştir.

Nizama aykırı faaliyetlerin engellenmesi kapsamında bizzat esnaf birliklerinin aktif rolleri de mahkeme kayıtlarında görülmektedir. İlgili faaliyetlerin tespiti sonrasında esnaf birlikleri, idarecileri aracılığıyla mahkemeye başvurarak nizama aykırı işlemlerin cezalandırılmasını talep etmektedir. Galata’da esnaf nizamına aykırı şekilde balmumu satışı yapan balmumu esnafından Sidri isimli kişinin ilgili esnaf idarecileri tarafından cezalandırılma talebi 1726 tarihli bir mahkeme kaydında;

“İstanbul’da balmumu esnafının kethüdası Abdülbaki ve ihtiyarları mahkemede; Galata’da balmumculuk yapan Sidri hakkında onun balmumunun fiyatı ve dağıtımı konusunda esnaf düzenine uymadığını, karaborsacılığa meylettğini bildirmişler ve cezalandırılmasını talep etmişlerdir.”⁴³ şeklinde ifade edilmiştir.

1806 yılında nizama aykırı bir şekilde yeni berber dükkânı açması nedeniyle, mahkeme önünde ilgili esnaf tarafından Berber Mihayil v. Dimitri’nin cezalandırılması talep edilmiştir. İlgili hüküm şöyledir:

“Galata ve çevresinde bulunan berber esnafının kethüdası Seyyid Hacı Mustafa Ağa ve yiğitbaşları Seyyid Osman Çelebi ve çavuşları Molla Ali ve esnaf ustaları mahkemede berber olan Mihayil v. Dimitri karşısında; Galata ve çevresinde 295 adet berber dükkânı olduğunu ve bunun yeterli olduğunu söylediler. Mihayil, Tatavla köyünde bulunan berber dükkânıyla yetinmeyip Galata dışındaki saray-ı sultani karşısında manav dükkânını berber dükkânına dönüştürmüştür. Kendisinin bu yanlışlarından vazgeçene kadar esnafıktan uzaklaştırılması ve uyarılması talebimizdir.”⁴⁴

Aşağıda, konuyla ilgili mahkeme kayıtlarından tespiti yapılan hükümler listelenmiştir.

⁴⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 95

⁴¹ İKS Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil, 2019, s. 535, 536

⁴² İKS Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil, 2019, s. 491

⁴³ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 281, 282

⁴⁴ İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil, 2019, s. 195

Tablo 3.2: Nizamnamelere Aykırı Faaliyetlerin Cezalandırılmasına Yönelik Talepler (1726-1842)

YIL	CEZALANDIRMA TALEBİNDE BULUNAN ESNAF BİRLİĞİ	NİZAMA AYKIRI FAALİYETİ TESPİT EDİLEN ESNAF
1726	Balmumcu Esnafı	Sidri
1730	Nakkaş Esnafı	İbrahim b. Mustafa
1749	Bıçakçı Esnafı	Osman b. Mustafa
1749	Camcı Esnafı	Hüseyin Çelebi b. Ahmed
1749	Şekerci Esnafı	Avram v. İlya
1749	Haffaf Esnafı	Haçador v. Pedros
1749	Keçeciler Esnafı	Yusuf b. Abdullah
1749	Çörekçi Esnafı	Yankula
1750	Hamal Esnafı	Mehmed b. Mehmed ile Hüseyin b. Mehmed
1750	Sandalcı ve Kutnici Esnafı	Hürmüz v. Serkiz
1750	Dikici Esnafı	Ahmed b. Musa
1788	Kazzaz Esnafı	Kör Ahmed
1806	Berber Esnafı	Mihayil v. Dimitri
1842	Kebapçı ve Aşçı Esnafı	Andon v. Lazari

Kaynak: İKS Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil, İKS Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil, İKS İstanbul Mahkemesi 24/56/172 Numaralı Sicillerden derlenmiştir.

Nizama aykırı faaliyeti tespit edilen esnaf, ilgili meslek birliğinden ihraç, alım/satım/üretim faaliyetinin yasaklanması gibi çeşitli cezalara çarptırılmaktadır. Ali b. Ali isimli kişinin sarraç esnafına ait nizamname kurallarına aykırı faaliyetleri nedeniyle esnaflıktan çıkarıldığı 1802 tarihli bir mahkeme hükmünde şöyle ifade edilmiştir:

“İstanbul’daki sarrac esnafının kethüdâsı Salih Efendi ve yiğitbaşı Molla Emin ve esnaf ustalarından Hacı İbrahim ve sairleri mahkemede, Ali bin Ali’nin kurallara uymadığını, esnafın çoğu ile kavgalı olduğunu söylediler ve kendisine defalarca ihtarlar da bulunulmasına rağmen halini düzeltmemesi üzerine Ali bin Ali’nin sarraç esnaflığından ihraç edildiği (...)”⁴⁵

Aşağıda, mahkeme kayıtlarında tespit edilen nizamlara aykırı faaliyetlere verilen cezalar listelenmiştir.

⁴⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil, 2019, s. 344

**Tablo 3.3: Nizamnamelere Aykırı Faaliyetlere Uygulanan Cezai
Yaptırımlar (1726-1825)**

YIL	NİZAMA AYKIRI FAALİYETİ TESPİT EDİLEN ESNAF	CEZA
1726	Balmumcu Esnafından Sidri	Esnaflıktan İhraç
1749	Koğacı Esnafından Hacı Ahmed b. İbrahim	Esnaflıktan İhraç
1749	Kutnici Esnafından Agop ve Avadik	Üretim Faaliyetinin Yasaklanması
1749	Kafesçi Esnafından Hüseyin b. Osman	Esnaflıktan İhraç
1749	İşkembeci Taifesinden Lazari v. Hristo	Satış Faaliyetinin Yasaklanması
1749	Sebzeci Esnafından Tanaş V. Todo	Satış Faaliyetinin Yasaklanması
1750	Dikici Esnafından Ahmed b. Abdülkerim	Satış Faaliyetinin Yasaklanması
1766	Zeytinci Esnafından Hasan	Esnaflıktan İhraç
1788	Ekmekçi Esnafından Bedir oğlu Mustafa	Esnaflıktan İhraç
1802	Sarraç Esnafından Ali b. Ali	Esnaflıktan İhraç
1802	Sandalcı Esnafından Karabet v. Kigork	Esnaflıktan İhraç
1802	Bakkal Esnafından Yanaki v. Diga	Esnaflıktan İhraç
1806	Berber Esnafından Mihayıl v. Dimitri	Yeni Dükkan Açmaktan Men
1821	Fesçi Esnafından Yusuf b. Süleyman	Esnaflıktan İhraç
1822	Kağıtçı Esnafından Hâfız Mehmed Efendi b. Mustafa	Esnaflıktan İhraç
1825	Kazzaz Esnafından Mühtedi Mehmed	Esnaflıktan İhraç

Kaynak: İKS Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil, İKS Mahkemesi Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil, İKS İstanbul Mahkemesi 24/25/56/78/137/147 Numaralı Sicillerden derlenmiştir.

Osmanlı esnaf teşkilatlanma sistemi, hiyerarşik bir örgüt yapısı üzerine temellendirilmiştir. Bu yapı dahilinde işverenin yanında meslek öğrenmeye başlayan her çalışanın özgür girişimci olma hakkına sahip olduğu, kurallara tabi bir düzen tesis edilmiştir.⁴⁶ Buna göre, işverenin yanında yamak⁴⁷ olarak meslek öğrenmeye başlayan çalışanlar, süreç içerisinde ilgili meslek ve zanaati icra etme konusunda yeterli olduğuna kanaat getirildiğinde çıraklık,⁴⁸ kalfalık⁴⁹ ve ustalık⁵⁰ aşamalarına yükselmekte⁵¹ ve

⁴⁶ Deniz T. Kılınçoğlu, **Economics and Capitalism in the Ottoman Empire**, Routledge, 2015, s. 16

⁴⁷ Rıza Kurtuluş, “Yamak”, **EA**, Volume II, 2017, s. 372, 373

⁴⁸ Mehmet Ali Hacıgökmen, “Çırak”, **EA**, Volume I, 2017, s. 373, 374

⁴⁹ Mehmet Ali Hacıgökmen, “Kalfa/Assistant Master”, **EA**, Volume II, 2017, s. 53

⁵⁰ Sadık Göksu, “Ustalık Merasimi/Ceremony for Masterhood” **EA**, Volume II, 2017, s. 352, 353

Çalışanların ustalık aşamasına ulaşıp girişimci olarak yeni iş yeri açması desteklenmektedir. 29 Mart 1802 tarihinde İstanbul'da ubuku esnafından Simyon V. Kaspar ve Artin v. Vartos'un "*Yazıcı Mustafa ve Artin Usta yanında hizmet ederek zanaatlarını tahsil ettikleri (...) ustalarının artık kalfa olabileceklerine dair icazetleri*"⁵² doğrultusunda kalfa olmalarına müsaade edildiği mahkeme kayıtlarından tespit edilmiştir. Ancak ustalık aşamasına erişmeden çalışanların dükkan amaları yasaklanmıştır. Bu kural 1802 tarihli bir mahkeme kaydına;

*"İstanbul'daki nalbant esnafının kethüdası Osman Ağa ve yiğitbaşı Hâfız Mehmed ve ihtiyarlarından mütevellî Veliyüddin ve sair ustalar mahkemede dediler ki, Ali Bin Ahmed henüz kalfa olmasına rağmen kendi başına nalbant dükkanı atığı, dükkanının kapattırıldığı (...) Ali bin Ahmed usta olmadıkça dükkan amaması üzerine tembih olunduğu."*⁵³ şeklinde yansımıştır.

Öte yandan işinde yetkin olmadan dükkan açılmasına müsaade edilmemesi, İstanbul'daki çamaşırcı esnafının nizamlara uymaları gerektiğinin ifade edildiği 1726 tarihli bir mahkeme kaydında "*iş bilmezlere ve üstada hizmet etmeyenlere dükkan açma izni verilmemesi, kurallara uyulması (...)*"⁵⁴ şeklinde ifade bulmuştur.

İşverenin, ustalık aşamasına erişmiş çalışanların özėür girişimci olma hakkına engel olabilme şansları yasalarla önlenmiş, öte yandan meslek birliklerinde girişimci ve çalışanların birlikte yer almalarından kaynaklı ortaya çıkabilecek eşitsizlikler, çalışanların işverene karşı ėüçlendirilmesine yönelik düzenlenen politikalar ile engellenmiştir.

Esnaf birliklerine dair önem arz eden konulardan biri de esnaf gruplarının çeşitli ihtiyaçlarını karşılama motivasyonu ile kurdukları vakıflardır.⁵⁵ Bu vakıflar, esnafın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik oluşturulmuş fonlardır. Bu kapsamda vakfedilen paralar ile birlikte vakıfla ilgili tüm kayıtların bir sandık içerisine konulmasından dolayı bu fonlar, esnaf sandıkları adını almıştır. Faaliyette bulundukları bölgelerde örgütlenerek kendi içlerinde yardımlaşma sandıkları kuran esnaf teşkilatları, nüfus

⁵¹ Salih Aynural, "Production Understanding and Organization of the Ottoman Artisans in XVIII. and XIX. Centuries", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 2000, 128, s. 56

⁵² İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil, 2019, s. 203, 204

⁵³ İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil, 2019, s. 355, 356

⁵⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 195

⁵⁵ Caner ifti, "Osmanlı'da Esnaf Sandıkları: Bursa Örneği (1775-1776)", **1. İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri**, İstanbul:İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2010, s. 433

yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde aynı meslek ve sanat faaliyetini yürüten esnafın farklı yerlerde kümelenmesi sayesinde birden çok sandığa sahip olmuşlardır.⁵⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda muhtesip ve yardımcıları statüsündeki koloğlanları aracılığıyla, esnaf birliklerinden alınan çeşitli vergiler bulunmaktadır. Bu vergilerin bir bölümü zanaatkarların kişilerine, bir bölümü ise mallarına yöneliktir.⁵⁷ Bunların başlıcaları, yevmiye-i dekakin, bac-ı bazar, resm-i bitirme, damga vergisi ve gemi ihtisabiyesi olarak sıralanabilir.

Yevmiye-i Dekakin: Günlük olarak toplanan ve hanlardan ve her gün dükkan açan esnaftan tahsil edilen bir vergi türüdür. Koloğlanları aracılığıyla tahsili gerçekleştirilen yevmiye-i dekakin, kepenk açma vergisi olarak ifade edilebilir. Daha çok gündelik tüketim maddeleri satan esnaftan toplanan vergilerin büyük bölümü hazineye aktarılırken, geriye kalan kısmı, tahsilatı gerçekleştiren koloğlanlarının ücretlerine, muhtesib çardağındaki katip ve hizmetlilerin tazminatlarına ve bu çardağın kirasının ödenmesine gitmektedir.⁵⁸ Bu verginin tahsili için başkent, Tahtakale Kolu, Eksik Kolu, Taraklı Kolu, Ayasofya Kolu, Tavuk Pazarı Kolu, Kadiasker Kolu, Langa Kolu, Yedikule Kolu, Karaman Kolu, Edirne Kapı kolu, Balat Kolu, Un Kapanı Kolu, Râh-ı Cedîd Kolu, Aksaray Kolu, Cibali Kolu olmak üzere 15 kol'a ayrılmıştır.⁵⁹ Ticaret türüne bağlı olarak değişen bu vergi türünde, yüksek talepli ve lüks mal satanlar daha fazla vergi ödemektedir. Öte yandan bir fermanla bu vergiden muaf tutulanlarla birlikte, muhtelif sebeplerle tahrip olan ya da kapanan dükkanlar, yevmiye-i dekakin vergisi ödememektedir.⁶⁰

Bac-ı Bazar: Tarihsel kökleri Selçuklular ve İlhanlılar'a dek uzanan bu vergi türü, şehir pazarlarında satışı yapılan mallardan alınmakla birlikte genellikle şehir dışından pazara gelen mallar üzerinden alınmakta ve satılan malın çeşidine bağlı olarak

⁵⁶ Çiğdem Gürsoy, Osmanlı Etnaf ve Avarız Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı, **Journal of History Studies**, Volume 10, Issue 8, Kasım 2018, s. 127

⁵⁷ Mantran, **a.g.e.**, s.290

⁵⁸ Mantran, **a.g.e.**, s.290, 291

⁵⁹ Koyuncu, **a.g.e.**, s.132

⁶⁰ Mantran, **a.g.e.**, s.291

vergi tutarı farklılık göstermektedir. Öte yandan bazı mallar, bu vergi türünden muaf tutulmuştur. Bunlar, birkaç maddede şöyle özetlenebilir.⁶¹

- Şehir sınırları içerisinde hasadı gerçekleştirilen ürünler.
- Değerli madenler.
- Herhangi bir vergiye konu olmuş ve sonra yeniden satışa çıkarılmış mallar.

Resm-i Bitirme: Peynir, yoğurt, sebze ve meyve, şeker, pasta, pastırma ve saman üreticisi esnaftan yılda iki defa olmak üzere alınan vergi türüdür. Bir anlamda "götürü bir üretim vergisi" olarak nitelendirilebilecek bu verginin yaklaşık %90'lık bölümü hazineye aktarılırken %10'luk bölümü, tahsil etme yetkisine sahip çalışanların ücretleri ve muhtelif servislerin masraflarına ayrılmaktadır.⁶²

Damga Vergisi: Malın kalitesini denetim altına almak amacıyla, kumaş ve madenlerden alınan vergi türüdür.

Gemi İhtisabiyesi: Başkente gıda maddeleriyle birlikte saman, kömür, kereste, taş ve demir gibi muhtelif mallar getiren gemilerden tahsil edilen vergi türüdür. Tahsil edilecek verginin tutarı, geminin büyüklüğüne bağlı olarak değişiklik arz etmektedir. Bu nedenle, gemiler küçük, orta ve büyük olmak üzere üç farklı şekilde kategorize edilmiştir.

Esnaf birlikleri, askeri ihtiyaçların karşılanabilmesi amacıyla orducu esnafı ismiyle de görevlendirilmektedir. İmparatorluk seferleri, çok sayıda askeri personelin dahil olduğu, kapsamlı planlama gerektiren organizasyonlardır. Devletçe tesis edilen bu organizasyonlarda sefere katılan askerlerin, sefer dönemi boyunca ihtiyaçlarının temin edilmesi kapsamında iâşe meselesi, önemli konuların başında gelmektedir. Geniş askeri yığınlar ile birlikte yük ve binek hayvanlarının beslenmesi önemli miktarlarda zahire ihtiyacı yaratmakta ve bu durumun imparatorluk hazinesi üzerinde yarattığı yükü hafifletmek motivasyonu ile zahire temin yöntemleri tesis edilmiştir. Bu yöntemler dahilinde, sefere katılan çok sayıdaki askeri birliklerin ihtiyaç duyabilecekleri mal ve hizmetlerin, gerekli yer ve zamanda sağlanabilmesi kapsamındaki hizmetlerin bir

⁶¹ Mantran, **a.g.e.**, s.292

⁶² Mantran, **a.g.e.**, s.293

bölümü şehirlerde teşkilatlanmış lonca mensuplarınca karşılanmaya çalışılmış, orducu, ordu esnafı, orducu esnafı ve ordu bazar halkı gibi çeşitli isimlerle adlandırılan bu ustalar sefer sırasında orduda yer alarak hizmet ve üretimlerini seferde görev alan askerlere sunmuşlardır. Sefere çıkan ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere ordu ile sefere katılması zorunlu meslek grupları bulunmakta, bunlara kimlerin katılacağını ilgili esnaf örgütleri belirlemektedir.⁶³ Bunlar ekmekçi, berber, kasap, terzi, hamamcı ve buna benzer meslek gruplarıdır. 1695 yılında Sefer-i hümayun için bezzaz, nalbant, attar ve bakkalların da aralarında bulunduğu 27 çeşit ordu esnafının Davutpaşa sahrasında hazır edilmesi emrinin yazılı olduğu hüküm şu şekildedir:

“Anadolu kazaskerliği payesi olan İstanbul kadısına hükiümdür: Bu emir ulaştığı zaman bilinsin ki geçmiş senelerde sefer olduğu zaman ordu esnafının da çıkması eski bir adet olduğundan bu 1695 senesinde kararlaştırılan sefer için vakit yaklaştığından nevruzdan on gün önce Davutpaşa sahrasında toplanması için verilen mühürlü berathlı defterde kayıtlı olduğu üzere İstanbul’daki 27 sanat dalından seksen dört çadır esnaf ordusunun toplanması için bu belge yazılmıştır.”⁶⁴

Şark seferi için İstanbul’dan orduya katılacak ve aralarında bakkal, kasap, berber ve dokumacı gibi pek çok meslek birliğinin bulunduğu esnaf ve çadır miktarları ise 1730 tarihli bir mahkeme kaydına şöyle yansımıştır:

“Hala bu mübarek senede doğu tarafında bulunan padişahın seferine başkent İstanbul’dan çıkması emir buyurulan 28 adet esnafın 85 adet ordu çadırlarının seferde bulunmak üzere kethüda ve yiğitbaşları bilgisi ile görevlendirilen kişiler aşağıda belirtilmiştir.”⁶⁵

Orducu esnafının, bu görev kapsamındaki sorumluluklarını yerine getireceklerine dair taahhütte bulundukları mahkeme hükümlerine yansımıştır. 9 Mart 1771’de İstanbul’daki ekmekçi taifesinin sefere çıkacak ordu için kendilerinden istenen yükümlülükleri yerine getireceklerine dair taahhütleri mahkeme kayıtlarında şöyle ifade bulmuştur:

“Orduyu hümayunun ekmek ihtiyacı için 10 çadırın (...) İslam askerlerinin ihtiyacı olan ekmeği tam olarak hazır edip vazifeli memura teslim edeceklerini beyan ve aralarından birisinin herhangi bir şekilde sözünü yerine getirmemesi halinde onun payına düşen

⁶³ Sadık Müfit Bilge, **Osmanlı İstanbul’unda Esnaf ve Ticaret**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018, 1. Baskı, s. 59

⁶⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil, 2019, s. 638

⁶⁵ İKS Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, 2019, s. 76, 77, 78, 79

miktara kefil olduklarını yine ekmekçibaşı Orhan'ın da hepsine kefil olduğunu bildiren ve beyanları üzerine yazılan belgedir."⁶⁶

28 Mart 1771 tarihinde İstanbul'daki arabacılar esnafının sefere çıkan ordu için kendilerinden istenen yükümlülükleri yerine getireceklerine dair taahhütleri de ilgili kayıtlardan tespit edilmiştir:

*"İstanbul'daki koçu ve sirem arabacıları esnafının kethudaları Musa Ağa b. Mehmed ve yiğitbaşları İsmail b. Mehmed v sair arabacı ustalarının orduda istihdam için talep olunduğu zaman 40 adet sirem arabasını temin edeceklerini ve birbirlerine kefaletlerini taahhüt ettiklerini, talep edilen arabaların içlerinden eminleri olan Küçük Ali Usta b. İbrahim'in arabacıbaşı tayin olunarak kendisine teslim edileceğine Küçük Ali Usta'nın kefil olduğunu bildirir belge."*⁶⁷

Sefer döneminde üretim için gerekli malzemelerin temin edilmesinde kullanılmak üzere orducu esnafına sermaye olarak verilecek nakit, birlik içerisindeki ustalardan ve yamak olan iş kollarından toplanmaktadır.⁶⁸ 13 Temmuz 1731'de şark seferi için aşçı ve yamaklardan toplanan para kayıtlara *"Doğu tarafına yapılan sefer için çıkan ordunun masrafları için aşçı ve yamaklarından alınan 1.486 gurus (...)"*⁶⁹ şeklinde yansımıştır.

Esnaf birlikleri, kendilerini ilgilendiren konularda yetki sahibi yöneticilere sahiptir. Bunlar; ahi baba, şeyh, nakib, kethüda, yiğitbaşı ve ehl-i vukuf'tur.

Ahi Baba: Esnaf teşkilatının başındaki en yetkili görevlidir.⁷⁰ Osmanlı döneminde şehir ve kasabalarda kendine özgü örgütlenme modeliyle yapılan her bir esnafın ayrı birer reisleri bulunmaktadır. Ahi baba, bu reislerin en büyüğüne verilen isimdir.⁷¹

Ahî babaların görev ve yetkileri şunlardır:

- Tüm meslek birliklerinin düzenli bir organizasyonel yapı dahilinde faaliyette bulunmalarını sağlamak.⁷²
- Merkezi otoriteye şikayetleri iletmek.
- Mesleğe yeni dahil olanlara şed bağlatmak.

⁶⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil, 2019, s. 174, 175

⁶⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil, 2019, s. 181, 182

⁶⁸ Şenol Çelik, "Orducu", **TDVİA**, Cilt: 33, 2007, s. 370

⁶⁹ İKS Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil, 2019, s. 321

⁷⁰ FR. Taeschner, "Akhi Baba", **EI**, Volume I, Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi Provençal, J. Schacht, Brill, 1986, s. 323

⁷¹ Suraiya Faroqhi, **Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople Under the Ottomans**, I.B. Tauris, 2009, s. 123

⁷² Amnon Cohen, **Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s.185-6

Osmanlı coğrafyasındaki tüm müslüman zanaatkar ve sanatkarlar, ahi babalardan ve onların yetki verdiği görevlilerden alınabilen izin belgesiyle meslekle ilgili faaliyetlerini yürütebilmektedir. Aynı zamanda ahi babalar, kendilerine bağlı olan yöneticiler aracılığıyla esnaflığa aykırı hareket edenleri tespit etme, denetleme ve cezalandırma yetkisine sahiptir.⁷³

Ahi Baba'nın seçilmesi, belli prosedürler izlenerek gerçekleşmektedir. Meslek birlikleri ileri gelenlerinin fikirleri ve talepleri doğrultusunda bir kişi Ahi Baba adayı olarak seçildikten sonra o bölgedeki yetkili kadıya gidilerek durum tespiti yapılmakta ve kadı, adayın ismini İstanbul'a arz etmektedir.⁷⁴ Ahi babalık, esnaf birliklerinin idaresinde en önemli görevlerden biri olduğu için, seçilecek adayların güvenilir, dürüst ve mesleğinde yetkin olmalarına özen gösterildiği mahkeme hükümlerine yansımıştır. 1726 tarihli bir mahkeme hükmünde bu durum *"Yedikule dışındaki debbağcılarının ahibababalığına (...) ahibababalığa layık, güvenilir bir kimse olan Yeniusta oğlu el-hac Abdullah b. Mustafa'nın tayin edildiği bildirilmiştir."*⁷⁵ biçiminde ifade bulmuştur.

Görevini kötüye kullanan Ahi Babalar, esnafın şikayetlerine konu olmaktadır. Böyle durumlarda esnafın mahkemede sorununu dile getirip yeni ahi baba tayin edilmesi yönünde talepte bulunma hakkı vardır. İstanbul surlarının kapılarından Yedikule kapısı dışındaki debbağ tayfasının ahibabaları olan imam El-Hac Musa, ilgili esnaf birliği tarafından şikayet edilmiş, bu şikayeti takiben debbağ esnafına yeni ahi baba tayin edilmiştir. Bu durum 1726 tarihli bir mahkeme kaydına;

*"Yedikule kapısı dışındaki debbağ tayfasının ahi babaları olan imam El-Hac Musa kendi halinde olmayıp, fesatçılarla hep birlik olup sıkıntılar çıkardığından hakkında mahkemeye şikayet yapılmış, o da kendi isteğiyle görevden el çekmiş yerine de bu iş için uygun olan Yeni Ustaoglu El-Hac Abdullah b. Mustafa ahi baba tayin edilmiş ve eline berat verilmek için de bu belge yazılmıştır."*⁷⁶ şeklinde yansımıştır.

Ahi Baba'nın yaşının ilerlemesi sonucu görevini yerine getiremediği durumlarda, bağlı olduğu esnaf ileri gelenlerince mahkemede yeni ahi baba tayin edilmesi yönündeki talepleri ve bu talep doğrultusunda yeni tayin yapıldığı da mahkeme kayıtlarından

⁷³ Ziya Kazıcı, "Ahi Baba", TDVİA, Cilt: 1, 1988, s. 527

⁷⁴ BOA, İE.DH. 32/2795, H.20.12.1119, [M.13.03.1708]

⁷⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 287

⁷⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 267

izlenebilmektedir. 1709 yılında Seyyid El-Hac Mehmed'in ileri yaşı nedeniyle İstanbul şehrinde Yedikule'de bulunan debbağ esnafının ahi babalık görevini yerine getiremediği ve yerine ilgili esnafın talebiyle Mustafa Ağa b. Hacı Mehmed adlı kişinin tayininin yapıldığı mahkeme kayıtlarından tespit edilmiştir. İlgili kayıt:

“İstanbul şehrinde Yedikule’de bulunan debbağ (Dericiler) taifesinin kethüdaları Mustafa Ağa b. Osman ve Yiğitbaşı Osman Ağa b. Abdülkerim ve ve ihtiyarları (...) mahkemede Debbağ taifesinden Mustafa Ağa Bin El-Hac Mehmed ile ahi babaları Es-Seyyid El Hac Mehmed Bin Receb huzurlarında her biri sorunlarını beyan ederek dediler ki; Seyyid El-Hac Mehmed yaşı olduğundan, görevini yerine getiremediğinden onun yerine Mustafa Ağa’nın cümlemizin muhtarı olmasını ve aramızda ahi baba olmasını kararlaştırdık. Seyyid El-Hac Mehmed Ağa kendi rızasıyla görevini bırakıp Mustafa’nın ahi baba olmasına razı oldu. Bugünden sonra Mustafa ağa debbağ taifesinin ahi babaları olup aralarında uygulandığı üzere kimsenin müdahale etmemesi üzere bu vesika yazılıp eline verildi.”⁷⁷ şeklindedir.

Ahi Baba'nın ölümünün ardından görevini devam ettirebilecek bir oğlu var ise o ahi babalığa gelebilmekte, şayet yoksa meslek birliklerinin ileri gelenleri toplanarak içlerinde güvenilir, dürüst, mesleğinde ehil bir kişiyi Ahi Baba adayı olarak seçmektedir. Bu aşamayı takip eden süreçte Ahi Baba'nın tayin işleminin resmi olarak tamamlanması, padişahın beratıyla gerçekleşmektedir.⁷⁸

Şeyh: Ahi Baba vekili de denen şeyh'ler, esnaf zümresinin başkanı (amiri)⁷⁹ ve dışa karşı temsilcileridir. Esnaf arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar önce şeyh'ler tarafından çözülmeye çalışılmaktadır.⁸⁰ Atamaları mesleki ehliyet ve güvenilir olmak kriterleri esas alınarak kadı tarafından⁸¹ yapılmaktadır. 1822 yılında berber esnafı şeyhliğine Halil Efendi b. Usta'nın istifası üzerine ilgili esnaf arasında güvenilir ve ehil ustalardan olan Musa Usta b. Mustafa'nın tayin edildiği mahkeme kayıtlarından izlenmiştir:

“İstanbul’da bulunan berber esnafının kethüdaları İbrahim Ağa ve Duacı Abdullah Efendi, Yiğitbaşı Es-Seyyid Mehmed Nuri Ağa ve isimleri yazılmış diğer bazı kişiler El-Hac Musa Usta Bin Mustafa’nın başkanlığında gelerek eş-Şeyh Halil Efendi Bin Mustafa’nın berber esnafının şeyh tarafında görülmesi gereken işlerini görmekten aciz

⁷⁷ İKS Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil, 2019, s. 185

⁷⁸ Yusuf Küçükdağ, “Ahi Baba”, EA, Volume II, 2017, s. 47, BOA, C.BLD. 90/4495, H.09.04.1141, [M.12.11.1728]

⁷⁹ Salih Aynural, “19.Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarsik Yapısı”, Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul: 37-38. Kitaplar, 1992, s. 127

⁸⁰ Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, s. 469, BOA, A.DVNSMHM.d. 95/447, H.20.11.1075, [M.04.06.1665]

⁸¹ Gabriel Baer, “Guilds in Middle Eastern History”, Studies in The Economic History of The Middle East From The Rise of Islam of The Present Day, Ed. M. A. Cook, Routledge, 2014, s. 20

olduğunu, onun azledilip yerine şeyhliğe pek uygun olan El-Hâc Musa Usta'nın tayin edilmesini talep etmişlerdir ve bunun üzerine ismi geçen zât berberler şeyhi olarak tayin edilmiştir.”⁸²

Tıpkı Ahi babalığa tayin işleminde olduğu gibi şeyhin vefat etmesinin ardından görev, varsa oğluna verilirken, şayet ilgili şeyhin oğlu yoksa mesleğinde yetkin bir kişi göreve tayin edilmektedir. 1832 yılında Amid kazasındaki kuyumcu esnafının şeyhi olan Seyyid Ahmed'in vefat etmesi ve çocuğunun da olmamasının tespiti üzerine, yerine Seyyid Ali b., Seyyid Mehmed Said ve Seyyid Ahmed b. Yakub'un şeyhlik talepleri mahkeme kayıtlarına;

“Amid kazasında kuyumcu esnafının berat ile şeyhi olan Seyyid Ahmen çocuksuz olarak vefat edince yerine Seyyid Ali b., Es Seyyid Mehmed Said ve Es Seyyid Ahmed b. Yakub'a kendi dilekçelerine binaen berat verilmiştir.”⁸³ şeklinde yansımıştır.

Şeyhlerin başlıca görevleri:

- Esnafı temsil etmek.⁸⁴
- Üreticiye hammadde temin etmek.⁸⁵
- Ustalığa geçiş gibi törenlerin idaresini sağlamak.

Görevini kötüye kullanan ya da sorumluluğunu yerine getirmeyen şeyhin tespit edilmesi durumunda görevden alınması mümkündür. 1834 yılında Ankara haffaf ve dikici esnaf şeyhi olan Seyyid Hafız Osman'ın esnaf geleneklerine aykırı davranışlarının tespit edilmesi üzerine göreve Seyyid Mehmed Habib'in getirildiği kayıtlardan tespit edilmiştir:

“Ankara şehri naibi Seyyid Hasan Tahir efendinin temsilcilerinin bildirdiklerine göre Ankara'da bulunan ayakkabıcı ve dikici esnafının eski geleneklerinin aleyhine hareket etmesinden dolayı ayakkabıcı ve dikici esnafı şeyhi olan Es Seyyid Hafız Osman'dan bu görev alınıp Es Seyyid Habib Mehmed'e verilmiştir.”⁸⁶

Nakib: Şeyhin esnaf yanındaki temsilcisine verilen isimdir.⁸⁷ Nakibin ticari anlamda ortaya çıkışı 10. Yüzyılda Abbasiler dönemine kadar uzanmaktadır.⁸⁸ Nakibler, Anadolu

⁸² İKS İstanbul Mahkemesi 138 Numaralı Sicil, 2019, s. 110

⁸³ İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 2019, s. 51

⁸⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi Cilt: 2**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 627

⁸⁵ Enjeong Yi, “Rich Artisans and Poor Merchants?: A Critical Look at the Supposed Egalitarianism in Ottoman Guilds”, **Bread From the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities**, Ed. Suraiya Faroqhi, Berghahn Books, 2015, s. 199

⁸⁶ İKS Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 2019, s. 138

⁸⁷ Aynural, **a.g.e.**, s. 127

Selçukluları döneminde meslek birliklerinin amirleri arasındadır. Osmanlı Devleti'nde de esnaf idarecilerinden olan bu görevliler şeyhin yardımcısı statüsündedir.⁸⁹ Başlıca görevlerini birkaç maddede şöyle özetlemek mümkündür:

- Esnaf üyelerini denetlemek.
- Şeyhi temsil etmek.
- Esnaf üyelerinin isteklerini bir üst idareciye iletmek.
- Gerekli durumlarda esnafa kefil olmak.
- Çıraklık ve kalfalık törenlerini yönetmek.

Bir meslek sahibi olması şart olan nakibler, aynı zamanda esnaf teşkilatında icra organının en yetkili görevlisi olan kethüdanın yardımcılarında biridir.

Kethüda: Esnaf teşkilatınca, ticaretten anlayanlar arasından seçilen ve esnafı ilgilendiren konularda, esnafın başvuracağı, esnaf teşkilat sisteminde esnafın devletin önündeki en önde gelen temsilcisi olmakla birlikte, esnaf ile kamu otoritesi arasında iletişimi sağlayan yarı resmi memur statüsündeki görevlilerdir.⁹⁰ Ahi Baba'nın ardından esnaf teşkilatında yetkili ikinci görevlidir.⁹¹ Kethüdaların esnaf arasında güven duyulanlar arasından seçildiği ve bunun mahkeme kayıtlarına yansıdığı görülmektedir. 1831 yılında İstanbul düğmeci esnafı kethüdalığına esnafın güven duyduğu El-Hac Osman Ağa'nın tayini 1831 tarihli bir mahkeme kaydına "*İstanbul'da düğmeci esnafının kethüdaları olan Mustafa Ağa bin Feyzullah azlolunması üzerine, esnafın güven duyduğu El-Hac Osman Ağa kethüda tayin olunmuştur.*"⁹² şeklinde yansımıştır. İstanbul'da takkeci esnafının kethüdalığına ilgili meslek birliğinin itimat ettiği Mehmed Emin Efendi'nin tayini ile ilgili bir başka kayıt 1831 tarihli bir mahkeme hükmünde "*İstanbul'da takkeci esnafının kethüdaları bulunan Es-Seyyid Mehmed Ağa*

⁸⁸ C. E. Bosworth, "Nakib", **EI**, Volume VII, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch. Pellat, Brill, 1993, s. 926

⁸⁹ Rıza Kurtuluş, "Nakib/Guild Warden", **EA**, Volume II, 2017, s. 168, Faroqhi, **Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople Under the Ottomans**, s. 73

⁹⁰ Suraiya Faroqhi, "Ottoman Craftsmen: Problematic and Sources with Special Emphasis on the Eighteenth Century", **Crafts and Craftsmen of the Middle East**, Ed. Suraiya Faroqhi, Randi Daguilhem, I.B Tauris, 2005, s. 105, Selçuk Akşin Somel, **Historical Dictionary of the Ottoman Empire**, Scarecrow Press, 2003, s. 153

⁹¹ Cengiz Orhonlu, "Kethüda", **EI**, Volume IV, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis, CH. Pellat, Brill, 1997, s. 893

⁹² İKS İstanbul Mahkemesi 156 Numaralı Sicil, 2019, s. 194

kethüdalıktan kendi isteğiyle ayrıldığı için esnafın itimat ettiği Es-Seyyid El-Hâc Mehmed Emin Efendi kethüda tayin edilmiştir.”⁹³ biçiminde ifade edilmiştir.

Bununla birlikte İstanbul bakır kazancı esnafı kethüdalığına esnafın güven duyduğu El-Hâc Ahmed Ağa Bin Ali’nin,⁹⁴ sepetçi esnafı kethüdalığına esnaf arasında güven duyulan Mehmed b. Mehmed’in,⁹⁵ saraçhane esnafı kethüdalığına ilgili meslek birliğinin güvendiği Saraç Halil Ağa’nın,⁹⁶ İstanbul ve Bilad-ı Selase semerci esnafı kethüdalığına esnafın itimat ettiği Atpazarlı Hasan Ağa bin Abdullah’ın⁹⁷ ve İstanbul bozacı esnafı kethüdalığına esnaf arasında güvenilir olan Antakyalı El-Hac Mehmed Ağa’nın⁹⁸ tayin edildiği ilgili kayıtlardan tespit edilmiştir.

Kethüdalığın Türk devlet teşkilatına girişi 12. yüzyıl, ahilikte görülmesi ise 16. yüzyıl sonları itibariyledir. Bu dönemden sonra kethüdalık Ahi Baba’dan sonra ikinci yetkili görevli olarak kabul edilmiştir. Ancak bu durum kethüdalığın, Ahi Babalık statüsünün farklı bir isimle varlığını sürdürmesi şeklinde yorumlanmamalıdır. Ahi Babalık, Ahi geleneklerinden doğmuş özerk bir kurumun siyasi ve dini liderliği niteliği taşırken, kethüdalık yarı resmî statüde bir memuriyettir. Aynı zamanda kethüdalık görev ve sorumluluklarını siyasi otoriteden alırken, Ahi Babalıkla ilgili görevler gelenek üzere belirlenmektedir.⁹⁹

Başlıca görevleri şunlardır:

- Esnaf birliğini merkezi otoriteye karşı temsil etmek.¹⁰⁰
- Devletin emirlerini meslek birliği mensuplara iletmek ve bunların uygulanmasını sağlamak.¹⁰¹
- Esnaf arasındaki anlaşmazlıkları müzakere etmek, yönetim kuruluna başkanlık etmek, esnaflığa girişte ve esnaf teşkilatlanma sistemi içerisinde yükselişte gerçekleştirilen törenlerin organizasyonunu sağlamak.

⁹³ İKS İstanbul Mahkemesi 156 Numaralı Sicil, 2019, s. 197

⁹⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 156 Numaralı Sicil, 2019, s. 197, 198

⁹⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 156 Numaralı Sicil, 2019, s. 250

⁹⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 156 Numaralı Sicil, 2019, s. 297

⁹⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 156 Numaralı Sicil, 2019, s. 362

⁹⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 156 Numaralı Sicil, 2019, s. 409

⁹⁹ Mehmet Ali Hacıgökmen, “Kethüda/Chamberlain”, EA, Volume II, 2017, s. 69

¹⁰⁰ Kia, a.g.e., s. 87

¹⁰¹ Uzunçarşılı, s. 627

- Perakende piyasada narh fiyatlarının tespit edileceği komisyon toplantılarına katılarak belirlenen fiyatlar üzerinden satış yapılmasını sağlamak, narh ihlallerini önlemek ve bunun için tedbir almak.¹⁰²
- Devletin talep ettiği hizmet ve iş gücü ile meslek birliklerinin ihtiyaç duyduğu hammaddeyi temin etmek ve bunların dağıtımını gerçekleştirmek.¹⁰³

Kethüdaların seçimi, esnafın işinde yetkin olanları ve önde gelenleri arasından gerçekleştirilmektedir.¹⁰⁴ Bu durum mahkeme kayıtlarına yansımıştır. 1670 yılında Hacı Hüseyin adlı kişinin İstanbul Sandalcı ve Kuşakçı Esnafı kethüdalık sorumluluğunun üstesinden gelebilecek biri olduğunun ilgili esnaf birliğince ifade edilmesi üzerine gerçekleştirilen tayin işlemi mahkeme kayıtlarına;

*“İstanbul’da yüce sadrazam vekaleti, büyük vekil kaymakamım olan vezirim İbrahim Paşa, İstanbul kadısı emr-i hümayunum size geldiğinde bilinsin ki, İstanbul’da sandalcı ve kuşakçı taifesi bana başvurup hala kendi mesleğinde olun sanayi ehlerinden Hacı Hüseyin adlı kişi kethüdalık sorumluluğunun üzerinden gelebilecek biridir dedi. (...) Hacı Hüseyin kethüdalık hizmetinde istihdam edilmiştir. (...) Kimsenin ona müdahale etmemesi konusunda gereken yapılsın.”*¹⁰⁵ şeklinde yansımıştır.

1676 tarihinde İstanbul kasaplığı kethüdalığına ilgili esnafın emektarlarından Mehmed Beşe’nin tayin edildiğine dair bir başka hüküm kayıtlara *“Adı geçen kasaplar kethüdalığının emektarlardan (...) Mehmed Beşe’ye verildiği emredildi.”*¹⁰⁶ şeklinde yansımıştır.

Meslek birliklerini ilgilendiren pek çok konuda, önemli sorumluluklar alıyor olmalarından dolayı kethüdaların seçiminin, esnaf ustalarının ve esnaf ileri gelenlerinin fikirleri ve talebi dikkate alınarak yapıldığı görülmektedir. Bu durum mahkeme kayıtlarından izlenebilmektedir. 1586’da Rıdvan b. Abdullah’ın Eyüp çömlekçiler esnafının ileri gelenlerinden Mustafa b. Şaban, Hüseyin b. Abdullah, Ali b. Abdullah, Mehmed b. Abdullah, Osman b. Abdullah, Ali b. Haydar, Pervâne b. Yahya adlı

¹⁰² BOA, AE.SAMD.III. 89/8901, H.11.07.1138, [M.05.03.1726]

¹⁰³ BOA, HAT. 1419/58021, H.29.12.1250, [M.28.04.1835], Mehmet Canatar, ‘‘Kethüda’’, TDVİA, Cilt: 25, 2002, s.333

¹⁰⁴ Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2010, s. 78

¹⁰⁵ İKS Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil, 2019, s. 506

¹⁰⁶ İKS Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil, 2011, s. 66, 67

kişilerin,¹⁰⁷ 1666 yılında Seyyid Receb Çelebi b. Hasan'ın boyacı esnafının ileri gelenlerinden Ahmed Bin Hüseyin, Zülfikar Bin Mehmed, Halil Bin Receb, İbrahim Bin Mustafa, Ahmed Bin Abdullah, Mehmed Çavuş Bin Abdullah adlı kimselerin,¹⁰⁸ 1670'de Receb b. Halil'in kalaycı esnafının önde gelenlerinden Ahmed Bin Abdullah, Ahmed Bin Abdülkerim, Hüseyin Bin Muharrem, Hüseyin Bin Hasan, Mustafa Bin Musave, Şaban Bin Mehmed, Ebubekir Bin Süleyman, Mustafa Bin Hasan, Ahmed Bin Mustafa, Receb Bin Mehmed, Hüseyin Bin İbrahim, Yahya Bin İbrahim, Nasuh Bin Ivaz, Şaban Bin Abdülkerim, Hüseyin Bin İbrahim, Yahya Bin Durmuş, Hamza Bin Mehmed, Veli Bin Abdurrahim, Receb Bin Ali, Osman Bin Hanefi ve Mustafa Bin Yahya adlı kişilerin¹⁰⁹ talebiyle kethüda tayin edilmeleri mahkeme kayıtlarından tespit edilmiştir. Aşağıda konuyla ilgili mahkeme hükümlerinden tespit edilen tayin kayıtları listelenmiştir.

**Tablo 3.4: Esnaf İleri Gelenlerinin Kethüda Tayinine Yönelik Talepleri
(1586-1825)**

YIL	ESNAF BİRLİĞİ	TAYİNİ TALEP EDEN ESNAF İLERİ GELENLERİ	TAYİNİ TALEP EDİLEN ESNAF
1586	Çömlekçiler Esnafı	Mustafa b. Şaban, Hüseyin b. Abdullah, Ali b. Abdullah, Mehmed b. Abdullah, Osman b. Abdullah, Ali b. Haydar, Pervâne b. Yahya	Rıdvan b. Abdullah
1666	Boyacı Esnafı	Ahmed Bin Hüseyin, Zülfikar Bin Mehmed, Halil bin Receb, İbrahim Bin Mustafa, Ahmed bin Abdullah, Mehmed Çavuş bin Abdullah	Seyyid Receb Çelebi b. Hasan
1670	Kalaycı Esnafı	Ahmed Bin Abdullah, Ahmed Bin Abdülkerim, Hüseyin Bin Muharrem, Hüseyin Bin Hasan, Mustafa Bin Musave, Şaban Bin Mehmed, Ebubekir Bin Süleyman, Mustafa Bin Hasan, Ahmed Bin Mustafa, Receb Bin Mehmed, Hüseyin Bin İbrahim, Yahya Bin İbrahim, Nasuh Bin Ivaz, Şaban Bin Abdülkerim, Hüseyin Bin İbrahim, Yahya Bin Durmuş, Hamza Bin Mehmed, Veli Bin Abdurrahim, Receb Bin Ali, Osman Bin Hanefi, Mustafa Bin Yahya	Receb b. Halil
1676	Koyuncu Esnafı	Mustafa Bin Hüseyin, Kasbar v. Bağdasar v. Kalok, Mısır v. Ağya, Todor v. Mardiros, Hokaz v. Bedros, Mıgırdiç v. Ohan, Arakil, Mağsor, Agop v. Yorgi	Bogos v. Mircan
1688	Sandalcı Esnafı	Yusuf b. Abdülkâdir, İbrahim b. Mahmud, El-Hâc Mehmed b. El-Hâc Ramazan, İbrahim b. Halil, Ebûbekir b. Ali, Usta Ömer b. Ramazan, Mustafa b. Mehmed	El-Hac Mansur b. Ali
1691	Kayıkçı ve	Yenikapılı Sâlih b. Hüseyin, Hüseyin b. Mustafa, Samatyalı	Ahmed Beşe

¹⁰⁷ İKS Eyüb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 2011, s. 143, 144

¹⁰⁸ İKS Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 2011, s. 543, 544

¹⁰⁹ İKS Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil, 2019, s. 215

	Peremeci Esnafı	Mustafa b. Süleyman, Mehmed b. İbrahim, Kumkapılı es-Seyyid Halil b. Mehmed, Ali b. Mehmed, Beşiktaşlı Mustafa b. Mehmed, Tophâneli Derviş b. Süleyman, Kasımpaşalı Mehmed b. Ali, Galatalı Sâlih [b.] İdris, Mehmed b. Mustafa, Hasköylü Mustafa b. Ali, Mehmed b. Abdurrahman, Mehmed b. Şaban, Eyüblü Hızır b. Yusuf, İvaz b. Ali, Halil b. İbrahim, İbrahim b. Receb, Balat'dan Abdurrahman Beşe b. Hüseyin, Hasan Beşe b. Hüseyin, Mehmed b. Ali, Fenerkapısı'ndan Yusuf b. Abdülmennân, Mehmed b. Ali, Cebe Ali Kapısı'ndan Ahmed b. Musli, El-Hâc Şaban b. Eyüb, Mehmed b. Hüseyin, Bahçekapılı Hasan b. Mehmed, Ali b. Yusuf, Ahırkapılı Hasan b. Abdülcebbar, Mehmed b. Hüseyin	b. Mehmed
1709	Kağıtçı Esnafı	İbrahim Çelebi Bin Mehmed, Mehmed Çelebi Bin Abdülfettah, Mehmed Çelebi Bin Ahmed, İbrahim Çelebi b. Mehmed, İlyas Çelebi b. Mustafa, Mustafa Çelebi b. Hızır, Ahmed Çelebi b. Murad, El-Hâc Mustafa b. Abdullah, Mustafa b. Süleyman, Musa b. Mahmud, Abdullah b. Mustafa, Ali b. İbrahim, Mehmed b. Hüseyin, El-Hâc Muslu b. Mustafa, İbrahim Çelebi b. Seyfullah, Mustafa Çelebi b. Ahmed, Ahmed Çelebi b. Mahmud, Nuri Çelebi b. İbrahim	İdris Çelebi b. İsmail
1709	Fesçi Esnafı	El-Hâc Mehmed b. Ahmed, Merzuk b. Mes'ûd, El-Hâc Mes'ûd b. El-Hâc Abdullah, El-Hâc Yusuf b. Mes'ûd, Ahmed b. Şa'ban, Yusuf b. Şa'ban, El-Hâc Said b. Ahmed, Ömer b. Mes'ûd, El-Hâc Ali b. Ebûzeyd, Musa b. El-Hâc Ahmed, El-Hâc Süleyman b., El-Hâc Mansur, El-Hâc Ömer b. Salih, El-Hâc Mehmed b. Abdullah, Abdullah b. Abdullah, Ramazan b. Kasım, Yusuf b. Said, El-Hâc İbrahim b., El-Hâc Mehmed, El-Hâc Süleyman b., El-Hâc Mehmed, El-Hâc Mehmed b., El-Hâc Ali, Abdullah b., El-Hâc Yusuf, Süleyman b. Ahmed, Es-Seyyid Ömer b. Mehmed, Abdülaziz b. Ahmed, el-Hâc Abdurrahman b. İsa, Hüseyin b. Ahmed, İbrahim b. Mes'ûd, Ebusselâm b. Ahmed, El-Hâc Ali b. İsa, Mehmed b. Ahmed, Ali b. El-Hâc Abdullah, Ca'fer b. Mübarek, El-Hâc Ahmed b. İbrahim, İbrahim Çelebi b. Ali, Osman Çelebi b. Abdullah, El-Hâc Mustafa b. Mehmed	Hacı Abdurrahman b. Selim
1725	Sandıkçı Esnafı	Ömer Beşe b. Hüseyin, İbrahim Beşe b. Ahmed, Ömer Beşe b. Osman, Mustafa Beşe b. Ahmed, Ömer Beşe b. Mehmed, Ömer Beşe b. Murteza	El-Hâc Hasan b. Fazlı
1730	Mürekkepçi Esnafı	Hüseyin Halife b. Abdullah, Halil b. Abdullah, Derviş Mehmed b. Abdullah	İbrahim b. Hasan
1770	Hurdacı Esnafı	Hüseyin b. Halil, Ali b. Musa, Mustafa b. Ömer, Bogos v. Kokas, Arıton v. Kokas	Hacı Süleyman
1825	Sucu Esnafı	Göbektaşlı İbrahim Ağa, Yenikapılı Abdurrahman Ağa, Hasır İskeleyli Es-Seyyid Mustafa Ağa, Okçularbaşı Es-Seyyid Salih Ağa, Hocaşalı Hüseyin, Ketencilerli Osman, Sultan Bâyezidli El-Hâc Mahmud Ağa, Pazarlı İsmail Ağa	Es-Seyyid Mehmed Ağa

Kaynak: İKS Bab Mahkemesi 3/11/46/54/92/150 Numaralı Sicil, İKS Eyüb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, İKS Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil, İKS İstanbul Mahkemesi 20/33/147 Numaralı Sicillerden derlenmiştir.

Tayin işlemi kadı tarafından sicile kaydedilirken daha sonraları bu görev için merkezi otoriteden “berat-ı şerif” alınmaya başlandığı mahkeme kayıtlarına yansımıştır. 1655 yılında Eyüp'teki bahçe bostancılarına kethüda tayin edildiğine dair Hüseyin adlı

kişiyse,¹¹⁰ 1709'da İstanbul'daki elekçi ve değirmencilere kethüda tayin edilen Hacı Mehmed b. Nasıruddin'e¹¹¹ ve 1737'de kayıkçılar kethüdalığına tayin edilen Mustafa b. Mehmed'e¹¹² verilen "berat-ı şerif"ler ilgili kayıtlardan tespit edilmiştir.

Görevini kötüye kullanan ya da sorumluluğunu yerine getirmeyen kethüdaların, esnafın şikayetine konu oldukları mahkeme kayıtlarından görülmektedir. Kavukçu esnafının kethüdası olan El-Hac Mehmed isimli kişinin ilgili esnaf ustalarınca şikayet edildiği 1726 tarihli bir mahkeme kaydına "*Kavukçu esnafının aralarında seçtikleri El-Hac Mehmed isimli kişi kethüda olduğu günden beri işleri görmediği gibi esnafına da sıkıntı çıkardığı (...)*"¹¹³ şeklinde, Balat kayıkçılarının kendilerine zulmettiklerini söyledikleri kethüdaları olan Mehmet adlı kişi hakkındaki şikayetleri 1766 tarihli bir mahkeme kaydına "*Balat kayıkçılarından (...) bazı kimseler verdikleri arzuhalde ismi yazılı olan Mehmed'in öteden beri Tersâne-i âmire'ye kürek akçesi için verageldikleri hisselerini haddinden fazla almak ve kendilerine ihsan olunan surre akçelerini vermemek gibi zulümlerde bulunduğu dair şikayette bulundukları...*"¹¹⁴ şeklinde, İstanbul'da sebzeçi esnafı ustalarının kethüdaları olan Bostani Mehmed Efendi hakkındaki şikayetleri ise 1788 tarihli bir mahkeme kaydına "*İstanbul'da sebzeçi esnafından (...) ustalar, kethüdaları olan Bostani Mehmed Efendi'den (...) sebzeçi esnafının zarara uğramasına sebebiyet verdiğiinden şikayetçi oldukları...*"¹¹⁵ şeklinde yansımıştır.

Bununla birlikte şikayete muhatap olan kethüdanın hakkındaki şikayetlerle ilgili yanlışlarını düzeltmesiyle esnafın şikayetlerini geri aldığı da görülmektedir. Bu durum, fırıncıların şikayet ettikleri kethüdaları hakkında daha sonra şikayetlerini geri almalarını konu edinen 1771 tarihli bir mahkeme kaydında;

"İstanbul'daki uncu esnafının yiğitbaşları Süleyman b. Abdullah ve Hasan ihtiyâr ustalarından İbrahim b. Ömer isimli kimseler ile Mihal v. Yani ve Praşkova v. Anaştas ve sair esnaf, kethüdaları olan Mustafa b. Ahmed'i evvelce şikayet ettiklerini fakat sonradan kendisinden şikayetçi oldukları hususlardaki halini tashih edip kendisinden

¹¹⁰ İKS Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Sicil, 2011, s. 294

¹¹¹ İKS Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil, 2019, s. 497, 498

¹¹² İKS Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil, 2019, s. 244

¹¹³ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 116, 117.

¹¹⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 215.

¹¹⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, 2019, s. 81, 82.

memnun olduklarını, vazifesinde devam etmesini talepleri etmeleri üzerine Mustafa b. Ahmed Efendi'nin kethüdâlık vazifesine devam ettiğini bildirir belge.”¹¹⁶ şeklinde ifade bulmuştur.

Esnafın şikayetleri sonucunda kethüdaların görevden uzaklaştırılması mümkündür.¹¹⁷ 1822 yılında İstanbul'da bulunan paçacı esnafının kethüdalığını yapan El-Hâc Abdullah isimli kişinin bağlı olduğu esnafın şikayeti sonucu görevden alınması bir mahkeme kaydına;

“Paçacı esnafının kethüdalığını yapan El-Hâc Abdullah adlı kişinin paçacı esnafının örf ve adetlerine uygun olmayan davranışlar sergilediği ve esnafın işlerini görmediği haber alınmış ve El-Abdullah'ın kethüdalıktan azlolunarak yerine paçacı esnafının örf ve adetlerine vakıf, kethüdalık vazifesine uygun ve esnafın güveneceği birinin tayin edilmesinin gerektiği anlaşılmıştır.”¹¹⁸ şeklinde yansımıştır.

Aşağıda mahkeme kayıtlarında tespit edilen, görevini kötüye kullandıkları için görevden alınan kethüdalar ve yapılan yeni tayinler gösterilmiştir.

Tablo 3.5: Görevini Kötüye Kullanan Kethüdaların Görevden Alınması ve Yeni Tayinler (1695-1826)

YIL	ESNAF	GÖREVDEN ALINAN KETHÜDA	TAYİNİ YAPILAN YENİ KETHÜDA
1695	Kalaycı Esnafı	Seyyid Ahmed	Mehmed Beşe
1709	Kağıtçı Esnafı	Hacı İsmail	İdris Çelebi b. İsmail
1730	Doğramacı Esnafı	Marat v. Yasef	Karabet v. Ağya
1740	Usturacılar Esnafı	Hasan Odabaşı b. İbrahim	Hacı Mehmed Emin
1741	Sütçü Esnafı	Ali Beşe b. İbrahim	Osman b. Sadi
1749	Tülbentçi Esnafı	Hacı Mustafa b. Ömer	Hacı Hüseyin b. Abdullah
1749	Helvacı Esnafı	Süleyman b. Ali	Ahmed Odabaşı b. Mehmed
1779	Hallaçlar Esnafı	Hafız Mehmed Usta	Mehmed Usta b. Ali
1779	Paçacılar Esnafı	Mustafa Usta	Hüseyin Usta b. İsmail
1779	Kemhacılar Esnafı	Ebubekir Usta	Ali Usta b. Osman
1779	Paçacılar Esnafı	Hüseyin b. Usta İsmail	Mustafa Usta b. Süleyman
1779	Kundakçılar Esnafı	Lütfullah Usta b. Ahmed	Ahmed Usta bin Veliyüddin
1779	Turşucular Esnafı	İbrahim Usta b. Musa	Ali Usta b. Hüseyin
1779	Kilciler Esnafı	Seyyid Nebi b. Hüseyin	Seyyid Mustafa b. Abdullah
1780	Camcılar Esnafı	Mehmed Usta	Ali Usta b. İbrahim
1780	Nalçacılar Esnafı	Mustafa Usta	Mehmed Usta b. Mustafa

¹¹⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil, 2019, s. 284

¹¹⁷ BOA, C.BLD. 117/5836, H.29.08.1119, [M.25.11.1707], BOA, C.BLD. 68/3373, H.29.02.1202, [M.10.12.1787]

¹¹⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 138 Numaralı Sicil, 2019, s. 262

1788	Tulumba Şeritçi Esnafı	Mustafa b. Yusuf	Mustafa b. Ali
1788	Simkeş Esnafı	El-Hâc es-Seyyid İbrahim	el-Hâc Süleyman Ağa
1802	Kileciler Esnafı	Ebubekir	Seyyid Davud Beşe b. Mehmed
1822	Paçacı Esnafı	El-Hac Abdullah	İsmail Usta b. İbrahim
1822	Nalçacılar Esnafı	Seyyid Halil Usta b. Mustafa	İbrahim İbiş Usta b. Hüseyin
1826	Fesçi Esnafı	Said Ağa b. Sasî	Salih Ağa b. Hammûde

Kaynak: İKS Bab Mahkemesi 92/150/172/197 Numaralı Sicil, İKS İstanbul Mahkemesi 22/44/56/78/138/148 Numaralı Sicil, İKS Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicillerden derlenmiştir.

Bununla birlikte vefat, istifa, görev bölgesi değişikliği gibi sebeplerle yeni kethüda tayini yapıldığına dair hükümler de mahkeme kayıtlarından tespit edilmiştir. Yovan v. Ustumani adlı kişinin yaşlanıp sorumluluklarını yerine getirememesinden dolayı, boyacı esnafı kethüdalığına İbrahim b. Mustafa'nın tayin edildiği 1725 tarihli bir mahkeme kaydında;

*“Galata ve ona bağlı yerlerde boyacılara (...) mahkemeden hüccet belgesi ile kethüda olarak atanan Yovan v. Ustumani adlı kişi yaşlı ve güçten düşmüş olduğu için kethüdalık işlerine bakamamaktadır. Bu sebepten kendi rızasıyla kethüdalıktan el çekip İbrahim b. Mustafa adlı kişi mahkemeden boyacılara kethüda olarak atanmıştır.”*¹¹⁹ şeklinde ifade bulmuştur.

Aşağıda yukarıda ifade edilen nedenlerle yapılan tayinler listelenmiştir.

Tablo 3.6: Çeşitli Nedenlerle Görevinden Ayrılan Kethüdaların Yerine Yapılan Yeni Tayinler (1676-1831)

YIL	MESLEK BİRLİĞİ	TAYİN NEDENİ	GÖREVE TAYİNİ YAPILAN YENİ KETHÜDA
1676	Sirkeci Esnafı	İstifa	Ali Bey b. Mehmed
1695	Kapan Uncuları	Vefat	Mustafa Çelebi b. Mehmed
1695	Kömürcü Esnafı	Vefat	İbrahim b. Ahmed
1725	Balıkçı Esnafı	Görev Yeri Değişikliği	Pandazi v. Atnaş
1725	Sandıkçı Esnafı	İstifa	El-Hâc Hasan b. Fazlı
1725	Boyacı Esnafı	Vefat	İbrahim b. Mustafa
1749	Balmumu Dökücü Esnafı	İstifa	Yusuf Çelebi b. Abdullah
1765	Peştemalciler Esnafı	İstifa	İbrahim b. Hüseyin
1766	Abacılar Esnafı	Vefat	Yakub b. el-Hâc Osman
1766	Kazzazlar Esnafı	İstifa	Ömer b. Abdülbaki
1766	Fesçiler Esnafı	İstifa	El-Hâc Abdüsselam

¹¹⁹ İKS Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil, 2019, s. 271

1802	Kasap Esnafı	İstifa	Halil Ağa
1802	Kasap Esnafı	İstifa	İsmail Ağa
1822	Eskici Esnafı	Vefat	Seyyid İbrahim Ağa b. Abdullah
1822	Takyeci Esnafı	Vefat	Seyyid Mehmed Efendi b. Seyyid Halil
1822	Fesçi Esnafı	Vefat	Hacı Salih b. Yunus b. Hamûda
1822	Hallaç Esnafı	Vefat	Yüzbir Mustafa Ağa b. Hüseyin
1822	Kafesçi Esnafı	İstifa	Sarı Ömer oğlu Süleyman Usta b. Ömer
1831	Pirinççi Esnafı	İstifa	Ömer Ağa
1831	İmameci Esnafı	İstifa	Süleyman Ağa
1831	Fesçiler Esnafı	İstifa	Mahmud Ağa
1831	Yufkacı Esnafı	Vefat	Mustafa bin Osman
1831	Ulayıcı Esnafı	İstifa	Mehmed Salih Ağa bin Veliyyüddin
1831	Destgahçı Esnafı	Vefat	Ali Ağa b. Ali

Kaynak: İKS Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil, İKS Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil, İKS İstanbul Mahkemesi 18/22/25/78/138/156 Numaralı Sicillerden derlenmiştir.

Mahkeme kayıtlarından tespiti yapılan bir başka konu görevini başarıyla yürüten kethüdalarla ilgili, bağlı oldukları esnafın memnuniyetlerini dile getirdikleri hükümlerdir. Kayıkçı ve peremecilerin Ahmed Beşe b. Mehmed'in kethüdalığından memnun olduklarını ifade ettikleri hüküm mahkeme kayıtlarına şöyle yansımıştır:

“İstanbul şehri ve etrafında olan kayıkçı ve peremeci taifesinden Beşiktaşlı Mustafa Beşe b. Mehmed, Mustafa b. İbrahim ve (...) sair isimleri bilinen şahıslar mahkemede; (...) Haziran 1685'ten beri başımızda kethüda olan Ahmed Beşe'nin tavırlarından ve sözlerinden hoşnut olduklarını söylediler.”¹²⁰

Çilingir esnafının, 1740 yılında mahkemede kethüdaları Seyyid Abulkadir'den razı olduklarını ifade ettikleri hüküm şu şekildedir:

“İstanbul'da bulunan çilingir esnafından Usta Hüseyin, Usta Mehmed (...) ve Usta İsmail adlı kişiler (...) Bab Mahkemesi'nde hala kethüdaları olan Seyyid Abdulkadir karşısında hepsi kethüdalarından razı ve memnun olduklarını bildirdiler.”¹²¹

Eyüp'teki çömlekçi esnafının, kethüdaları Çömlekcizade İbrahim'den memnuniyetleri 1748 tarihli bir mahkeme kaydına;

¹²⁰ İKS Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil, 2011, s. 90, 91

¹²¹ İKS Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil, 2019, s. 561

“Eyüp’te bulunan 42 adet çömlekçi imalathanesi olup bu esnaflardan 35 imalathanenin ustaları Ali, Ahmet, Yusuf, İsmail, İbrahim, Saka Ali ve Mehmed adlı kişiler ile zımmi imalathane ustalarından sicile kayıtlı olan 27 yedi kişi, mahkemede kethüdaları Çömlekçizade İbrahim Ağa’nın her halinden memnun olduklarını söylediler.”¹²² şeklinde yansımıştır.

Konuyla ilgili bir başka hüküm ise 1726 yılında çamaşırcı esnafının, kethüdaları Mustafa b. Mehmed’den memnun olduklarını ifade ettikleri mahkeme kayıdır. İlgili kayıt;

“İstanbul şehrinde ve Üsküdar ve Galata ve dış kalede bulunan çamaşırcı ve kilim örtüsü ve kilim yıkayıcılarından (...) kimseler konuşarak dediler ki, adı geçen Mustafa 6 seneden beri kethüdamızdır. Aramızda olan durumları düzelttiği, asla kimseye zulmetmediği için hepimiz kendisinden memnunuz.”¹²³ şeklindedir.

1821’de berber esnafının mahkemede, uzun süredir kethüdaları olan Mustafa Ağa b. Hacı Ahmed’ten memnun olduklarını ifade ettikleri bir diğer hüküm şöyledir:

“Galata ve çevresinde bulunan berberlerden El-Hac Ali Ağa ve Fındıklı Köşe Ustası İbrahim ve bazıları (...) 32 senedir kethüdalık hizmetinde kimseyi rencide etmeyip daima fakir ve garipleri gözettiğine, iyi hâline, yaşının ihtiyar olmasından tamamının Mustafa Ağa b. Hacı Ahmed’ten razı olduklarına (...)”¹²⁴

Kethüdaların görev süresi genelde 1 yıl ile sınırlandırılmakla birlikte süresi dolan ancak yukarıda ifade edildiği gibi görevini layıkıyla yerine getiren kethüdaların görevine devam etmesinin mümkün olduğu mahkeme kayıtlarından izlenebilmektedir. Sandalcı ve kuşakçı esnafının, kethüdaları Abdullah’tan memnun oldukları ve göreve devam etmesini talep ettikleri 1730 tarihli bir mahkeme kaydına yansımıştır. İlgili hüküm şöyledir:

“İstanbul’da bulunan sandalcı ve kuşakçı esnafları (...) mahkemede kethüdaları olan Abdullah huzurunda dediler ki; Abdullah hepimizin muhtarıdır. Bundan önce bize kethüda olarak tayin olunup seçilmişti. Hala kendisinden memnunuz bu sebepten tekrar kethüdalığın kendisine verilmesi talebimizdir.”¹²⁵

1730’da Galata’daki miri alat bükücülerinin kethüdası olarak görevlendirilmiş olan Abdullah b. Abdülkerim’in¹²⁶ ve aynı yıl aşçı, kebabçı ve şerbetçi esnafının kethüdası

¹²² İKS Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil, 2019, s. 633

¹²³ İKS Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, 2019, s. 164

¹²⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil, 2019, s. 65

¹²⁵ İKS Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, 2019, s. 457

¹²⁶ İKS Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, 2019, s. 190, 191

olan Molla Osman'ın¹²⁷ esnafın yürüttüğü görevden memnun olmalarını belirtmeleri üzerine görevine devam etme talepleri ilgili kayıtlardan tespit edilmiştir.

Ayrıca kazancılar esnafı ileri gelenlerinin memnun olduklarını söyledikleri Süleyman Ağa b. Abdüllatif adlı kişinin görevine devam etmesi kararı 1780 yılına ait bir mahkeme kaydında;

“Süleymaniye Camii avlusundaki kazancı esnafı yiğitbaşı Abdullah Usta ve mütevellî Hacı Hüseyin ve Yazıcı Molla Feyzullah ve sair esnaf (...) mahkemede kethüdalarından memnun olduklarını bildirerek vazifesine devam etmesini talep etmeleri üzerine hakim efendinin kethüda efendiyi vazifesinde bıraktığı (...)”¹²⁸ şeklinde ifade edilmiştir.

1749 yılında İstanbul'daki ipekçi esnafı ustalarının, yürüttüğü kethüdalık görevinden memnun olduklarını dile getirmeleri üzerine Hacı Ali b. Hasan'ın¹²⁹ ve 1771'de İstanbul'daki bezzaz ve abacılar taifesi ustalarının mahkeme önünde memnuniyetlerini söylemeleri üzerine İsmail Çelebi'nin¹³⁰ kethüdalık görevini sürdürmesine karar verildiği de kayıtlardan izlenmiştir.

Aşağıda konuyla ilgili mahkeme kayıtlarından tespit edilmiş hükümler listelenmiştir.

Tablo 3.7: Görev Süresi Dolmasına Rağmen Görevine Devam Eden Kethüdalar (1670-1808)

YIL	ESNAF	GÖREVE DEVAM EDEN KETHÜDA
1670	Bostancı Esnafı	Hüseyin
1730	Alat Bükücü Esnafı	Abdullah b. Abdülkerim
1730	Aşçı, Kebabçı ve Şerbetçi Esnafı	Molla Osman
1762	İpekçi Esnafı	Hacı Ali b. Hasan
1771	Bezzaz ve Abacı Esnafı	İsmail Çelebi
1780	Kazancılar Esnafı	Süleyman Ağa b. Abdüllatif
1807	Dikici Esnafı	Süleyman Ağa
1808	Çubukçu Esnafı	Halil Ağa

Kaynak: İKS Bab Mahkemesi 150/197 Numaralı Sicil, İKS Eyüb Mahkemesi 82 Numaralı Sicil, İKS İstanbul Mahkemesi 33/44/94 Numaralı Sicillerden derlenmiştir.

¹²⁷ İKS Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, 2019, s. 560

¹²⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Sicil, 2019, s. 265

¹²⁹ İKS Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil, 2019, s. 99

¹³⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil, 2019, s. 265, 266

Görev tanımlarının genişliğine bağlı olarak işlerinin fazla olması dolayısıyla kethüdaların yiğitbaşı, sancaktar, bekçi ve duacı gibi yardımcıları bulunmaktadır.¹³¹

Yiğitbaşı: Kethüdanın yardımcısı statüsünde,¹³² esnafın iç işlerinden sorumlu görevli amirlerdir.¹³³ Yiğitbaşılık, bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olan çalışanların oluşturduğu meslekî bir teşkilattır.¹³⁴ Her meslek birliğinin, kendi ileri gelenlerinden ve ustalarından oluşan bir idare heyeti bulunmaktadır. Başkanlığını kethüdanın yaptığı bu heyet üyelerinden biri de yiğitbaşısıdır.

Esnaf arasındaki anlaşmazlıklarda ilk merci statüsünde olan yiğitbaşının en temel görevleri şunlardır: ¹³⁵

- Esnaf ile kethüda arasındaki iletişimi sağlamak.
- Hammaddeyi paylaşmak.¹³⁶
- Ustalar arasındaki anlaşmazlıklara çözüm üretmeye çalışmak.

Yiğitbaşı seçimi için ilk aşamada aday belirlenmekte, ardından ilgili bölgenin kadısına belirlenen adayın tayini için talepte bulunmaktadır.¹³⁷ Tıpkı kethüdalarda olduğu gibi yiğitbaşı da esnaf ile ilgili önemli karar aşamalarında görev aldığı ve önemli sorumlulukları bulunduğu için, aday kişinin seçilmesi, ilgili esnaf ustaları ve ileri gelenlerinin talebi dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir. Zira 1618 yılında Mehmed b. Hacı Bahşi'nin cullah esnafı ileri gelenlerinden Ali b. Mehmed, El- Hâc Ali b. Hasan, El-Hac Mahmud b. Yusuf, Lütü b. Hasan, Mehmed b. Ali, İbrahim b. Veli, Ömer b. Kasım, Süleyman b. Abdullah, Abdullah b. Ali ve Hamza b. Hasan adlı kişilerin,¹³⁸ 1663'te Ahmed b. Halil'in İstanbul berber esnafı ustalarından Mehmed b. Mustafa ve üstad Hasan b. Eyüb ve üstad Mehmed b. Hızır ve Abdullah Çelebi b. Nurullah ve

¹³¹ Hacıgökmen, **a.g.e.**, s. 69

¹³² Yi, **a.g.e.**, s. 70

¹³³ Yavuz Cezar, "The Role of Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", **Library of Ottoman Studies 5: Frontiers of Ottoman Studies States, Province and the West Volume I**, Ed. Colin Imber, Keiko Kiyotaki, I.B. Tauris, 2005

¹³⁴ İlhan Şahin, "Yiğitbaşı", **EA**, Volume II, 2017, s. 380

¹³⁵ Aslan Eren, "Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler", **Osmanlı 3: İktisat**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 238

¹³⁶ **BOA**, C.ML. 421/17121, H.29.12.1206, [M.18.07.1792]

¹³⁷ **BOA**, C.BLD. 146/7267, H.22.10.1208, [M.23.05.1794], **BOA**, C.BLD. 146/7299, H.11.03.1252, [26.06.1836]

¹³⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 2010, s. 100

Hasan Çelebi b. Mustafa ve El-Hac Mehmed b. Abdullah ve üstad Mehmed b. Ahmed adlı kimselerin¹³⁹ talepleri doğrultusunda yiğitbaşılığa tayin edildiği mahkeme kayıtlarından izlenmiştir. Aşağıda esnaf ustaları ve ileri gelenlerinin yiğitbaşı seçimi için tayin taleplerine dair tespiti yapılan mahkeme kayıtları listelenmiştir.

Tablo 3.8: Esnaf İleri Gelenlerinin Yiğitbaşı Tayinine Yönelik Talepleri (1618-1780)

TARİH	ESNAF BİRLİĞİ	TAYİNİ TALEP EDEN ESNAF İLERİ GELENLERİ	TAYİNİ TALEP EDİLEN ESNAF
1618	Cullah Esnafı	Ali b. Mehmed, El- Hac Ali b. Hasan, El-Hac Mahmud b. Yusuf, Lütü b. Hasan, Mehmed b. Ali, İbrahim b. Veli, Ömer b. Kasım, Süleyman b. Abdullah, Abdullah b. Ali, Hamza b. Hasan	Mehmed b. Hacı Bahşi
1618	Sucu Esnafı	Derviş b. Kemal, Kulu b. Hızır, Ramazan b. Abdullah, Veli b. Mustafa, Durmuş b. Habib	Şükür b. Abdi
1662	Bıçakçı Esnafı	Hacı Davud b. Mehmed, Osman Bey b. Piyale, Ömer Bey b. Piyale, Abdüllatif Beşe b. Mahmud, Veli Beşe b. İbrahim, Nasuh Bey b. Mehmed, Mehmed Çelebi b. Muslu, Ahmed Beşe b. Abdullah	Ahmed Beşe b. Mehmed
1662	Pabuç, Mes ve Çizme Dikicileri Esnafı	Mustafa b. Mehmed, Receb b. Mehmed, Mustafa b. Şaban, Receb b. Ahmed, İbrahim b. Hüseyin, Mehmed b. Ahmed	Osman b. Mustafa
1663	Berber Esnafı	Mehmed b. Mustafa, Üstâd Hasan b. Eyüb, Üstad Mehmed b. Hızır, Abdullah Çelebi b. Nurullah, Hasan Çelebi b. Mustafa, El-Hâc Mehmed b. Abdullah, Üstad Mehmed b. Ahmed	Ahmed b. Halil
1670	Sucu Esnafı	Ali Dede Bin Mehmed, Mehmed Bin Ali, Ahmed Bin Abdullah, Mehmed Bin İsmail, Sadık Dede Bin Hızır, Ömer Bin Ali, Mustafa Bin Mehmed Abdullah, Mehmed b. İsmail, Sadık Dede b. Hızır, Ömer b. Ali, Mustafa b. Mehmed, Hüseyin b. Osman, Oruç b. Şa‘ban, Mehmed b. Veli, Süleyman b. Abdullah, Hüseyin b. Kâmil, Ali Bin Hacı	Ramazan b. Hanefi
1739	Mumcu Esnafı	Molla Halil b. Ömer, Ahmed b. Ali, Es-Seyyid Mehmed b. Ali, Kasım b. Ali, Yusuf b. Osman, İbrahim b. Hüseyin, Süleyman b. Ahmed, Yakub Beşe b. Hüseyin, Mustafa b. İbrahim, Yakub b. Hüseyin, Usta İsmail b. Derviş Ali, Uzun Mehmed b.	Bektaş Beşe

¹³⁹ İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, 2010, s. 498

		Halil	
1780	Esvap ve Kapamacılar Esnafları	Haçador v. Avanes, Bedros v. David, Bağdasar v. Donik, Agop v. Serope, Anderyas v. Sahak, Sekyas v. Maroke, Kapril v. Avanes, Haçador v. Avanes, Kigork v. Panayos	Avanes v. Ohan

Kaynak: İKS Bab Mahkemesi 11/172 Numaralı Sicil, İKS İstanbul Mahkemesi 3/10/12/44 Numaralı Sicillerden derlenmiştir.

Aynı zamanda yiğitbaşının mesleğinde yetkin ve ilgili görevi yürütebilmeye uygun kişiler arasından seçildiği de mahkeme kayıtlarından izlenebilmektedir. 1669’da bostancılar yiğitbaşısı olması için tayini talep edilen Ömer Beşe b. Eyüp’ün ilgili görevi yürütmekteki yetkinliği hakkında ilgili esnafın kethüdasının beyanı kayıtlarda “*Bu konuda Ömer Beşe b. Eyüb adlı kişi bu görevi yapmaya layıktır.*”¹⁴⁰ şeklinde, 1663 yılında Hacı Beşir isimli kişinin İstanbul çardak yiğitbaşılığına tayini kayıtlarda “*Çardak yiğitbaşılığı, Hacı Beşir layık olduğundan kendisine verildi.*”¹⁴¹ şeklinde ifade bulmuştur.

Seçilen yiğitbaşılarının görevlerini sürdürürken sorumluluklarını yerine getirmedikleri ya da görevlerini kötüye kullandıkları tespit edildiğinde, esnafın şikayeti üzerine uyarılmaları ve görevden alınabilmeleri mümkündür. Bu durum mahkeme kayıtlarına yansımıştır. 1667 yılında mumcu taifesinin şikayeti üzerine ilgili esnafın yiğitbaşısı olan Toros v. Anton’un uyarıldığı hüküm şöyledir:

*“İstanbul’da koltukçu tabir olunur mumculardan Poliro v. Kirko, Yorgi v. Dimo, Apostol v. Yani, Polizo v. Ohro ve Apostol v. Şadri adlı kişiler mahkemede adı geçen mumcuların yiğitbaşısı olan Toroş v. Anton adlı zımmi karşısında her biri sorunlarını ifade edip, biz Sultan Beyazıd yakınında Mustafa ağa sarayında mum işleyip piyasanın değerinde satış edip her sene ordu ve çeşitli yerlere diğer mumcularla birlikte verirken, Toroş adlı kişi kazancımıza mani oluyorsunuz diyerek mum işlememize mani oluyor, bu konuda Toroşun bize mani olmaması talebimizdir, dediklerinden dolayı bu vaka yazıldı.”*¹⁴²

Tespit edilen bir başka hüküm, esnafın şikayeti sonucu sucu taifesinin yiğitbaşısı olan Receb Bin Dilaver’in görevden alınmasıyla ilgilidir. 1670 tarihli hükme göre, şikayet sonrasında Receb Bin Dilaver görevden alınmış ve yeni bir yiğitbaşısı tayini yapılmıştır.

¹⁴⁰ İKS Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Sicil, 2011, s. 533

¹⁴¹ İKS İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, 2010, s. 959

¹⁴² İKS Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 2011, s. 725

“İstanbul şehrinde Arka sakası (evlere su taşıyan sucular) taifesinin duacıları Osman Dede Bin Hacı İbrahim ve ihtiyarlarından Ali Dede Bin Mehmed, Mehmed Bin Ali, Ahmed bin Abdullah (...) ve Hüseyin b. Kâmil ve Ali bin Hacı adlı kişiler aralarında ittifakla mahkemeye beyanlarında bundan önce yiğitbaşımız olan Receb Bin Dilaver’in vaziyetinden ve tavırlarından memnun olmadığımızdan dolayı Recep’in yiğitbaşılığını fes edip yerine Ramazan bin Hanefî adlı kişiyi yiğitbaşılığa seçtik. Ramazan bin Hanefîye hüccet verilmesi talebimizdir dediklerine istinaden Recep yiğitbaşılıktan azil edilmiş yerine Ramazan tayin edilmiştir.”¹⁴³

Öte yandan 1749’da kalemtırışçı ve bıçakçı esnafının yiğitbaşısı olan Salih b. Mustafa’nın¹⁴⁴ ve aynı yıl esnafın şikayeti üzerine ipekçi esnafının yiğitbaşısı Mustafa Odabaşı’nın¹⁴⁵ görevinden uzaklaştırıldığı ilgili kayıtlarından tespit edilmiştir.

İstifa, mevcut yiğitbaşının yaşlanması gibi sebeplerle de yeni tayinlerin yapıldığı görülmektedir. 1766’da berberler esnafı yiğitbaşısı Mustafa isimli kişinin kendi isteğiyle görevini İbrahim b. Mehmed’e bırakmasına dair kayıt şöyledir:

“İstanbul’da bulunan berberler esnafının berat ile yiğitbaşısı olan Seyyid Mustafa b. Mehmed’in, yiğitbaşılığı babasından henüz bülüğa ermeden önce üzerine almış olduğunu, bülüğa erdikten sonra da istifa ettiğini, onun yerine de İbrahim b. Mehmed’e verildiğini (...) bildiren i’lâm.”¹⁴⁶

İstanbul’daki mumcu esnafının yiğitbaşısı olan Uzun Mehmed adlı kişinin yaşlanması sonucu ilgili esnafın yeni yiğitbaşısı talebi ise 1770 tarihli bir mahkeme kaydına;

“İstanbul’da ve tabi semtlerdeki mumcu tâifesinin yiğitbaşısı olan Uzun Mehmed yaşlanıp yiğitbaşılık yapamadığı beyanını, esnafın kethudaları Derviş İbrahim b. Kasım ve ortağı Çelebi b. El-Hâc Mustafa ve sair ustaların haber vermesi ile Uzun Mehmed azledilip yerine Hüseyin Usta b. Mehmed’in tayin olunduğunu bildirir belge.”¹⁴⁷ şeklinde yansımıştır.

İşçibaşı: Daha çok teknik konulardan sorumlu, yiğitbaşının yardımcısı olan görevli. Başlıca görevleri şunlardır:¹⁴⁸

- Bağlı bulunduğu meslek kolunda üretilen malların kalitesini denetlemek.
- Standartlara uygun üretilmemiş olan malların piyasaya girmesini engellemek.

¹⁴³ İKS Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil, 2019, s. 215, 216

¹⁴⁴ İKS Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil, 2019, s. 155, 156

¹⁴⁵ İKS Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil, 2019, s. 99, 100

¹⁴⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 278, 279

¹⁴⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil, 2019, s. 177, 178

¹⁴⁸ Ahmet Kala, “Esnaf”, TDVİA, Cilt: 11, 1995, s. 424

Ehl-i Hibre: Terim olarak, hukuki uyumsuzluk ve ispat meselesinin özel ve uzmanlık gerektiren bilgiyi gerektirdiği durumlarda uzmanlığından yararlanan üçüncü kişi ya da kişiler anlamına gelmektedir.¹⁴⁹ Osmanlı hukuk literatüründe ise bilirkişi kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır.¹⁵⁰ Aynı anlama gelecek şekilde ehlü'l-ilm, ehlü'l-basar ve'l-ma'rife, ehlü'l-basîre, ehlü'l-vukuf tabirleri de kullanılmaktadır.¹⁵¹ Ehl-i vukuf görevini yürütmek üzere bir ya da birden fazla kişinin görevlendirilmesi mümkündür. Bu görev için esnaf arasından tayin edilmesi talep edilen kişi ya da kişilerin görevi, merkezden alınan beratla ve merkezi otoritenin resmi atamasıyla başlamaktadır. Bilirkişilerde aranan nitelikler, tarafsız ve görüşüne başvurulana özel bilgi ve uzmanlık sahibi olmasıdır. Osmanlı'da esnafların bazılarında bulunan bu görevlilerin başlıca görevleri şunlardır:

- Fiyat tespitinde bulunmak.
- Malların ve tartıların damgalarını yapmak.
- Yiğitbaşı ve kethüdadın sonra esnaf arasındaki ihtilafları incelemek.
- Esnafla ilgili, ürünlerin kalite kontrol ve denetimi meselelerinde kadı ve muhtesibe danışmanlık yapmak ve yardımcı olmak.

3.2.2. Tüccar

İmparatorluktaki tüketim merkezlerinin beslenmesi kapsamında, üretim birliklerinin hammadde ihtiyacını sağlamaları itibariyle tüccarlar, piyasa düzenlemeleriyle ilgili politikalarda merkezi bir role sahiptir.¹⁵² Piyasa düzenlemelerindeki rolleri itibariyle tüccarlar kendi içinde iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar serbest ticaret yapan tüccarlar ve tezkireli tüccarlardır. Tedarik edecekleri

¹⁴⁹ Ali Şafak, "Ehl-i Vukuf", **TDVİA**, Cilt: 10, 1994, s. 531

¹⁵⁰ **BOA**. İE.ML. 14/1346, H.08.02.1091, [M.10.03.1680], **BOA**. İE.ADL. 3/183, H.13.06.1106, [M.29.01.1685], **BOA**. İE.BH. 15/1336, H.13.06.1125, [M.07.07.1713], **BOA**. D..BŞM.MHF.d. 13066/-, H.23.11.1213, [M.28.04.1799]

¹⁵¹ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ehl-i Hibre", **EA**, Volume I, 2017, s. 407

¹⁵² Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, 2018, s. 29, Coşkun Çakır, "Merchants", **EOE**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009, s. 376

hammaddeyi-emtiayı ve miktarını belirten bir tezkire verilen tezkireli tüccarlar,¹⁵³ hammaddeyi-emtiayı serbest ticaret yapan tüccarlara göre öncelikli satın alma hakkına sahip olmaları itibarıyla imtiyazlı bir statüye sahiptirler.¹⁵⁴ Diğer tüccarların hammadde satın alabilmesi, ancak tezkireli tüccarın ihtiyacı oranında hammaddeyi satın almasıyla mümkün olabilmektedir.¹⁵⁵ Bu öncelik 1764 tarihli bir mahkeme hükmüne “*ellerinde tezkire olanlardan başka buğdayı toplayan hapsedilsin ve bunu yapan kişilerin isimleri devlet-i aliyeye bildirilsin.*”¹⁵⁶ şeklinde yansımıştır.

Zamanla tezkireli tüccar grubu içinde, toptan alım satımın gerçekleştiği kapanlarda, kentlerin ihtiyacını karşılayan tezkireli kapan tüccar grubu ortaya çıkmıştır.¹⁵⁷ Tıpkı tezkireli tüccar grubuna verildiği gibi, kapan tüccarlarına da kapana tedarik edeceği ürün ve ürünün miktarını ifade eden bir tezkire verilmekte, bu nedenle bu tüccar grubu tezkireli kapan tüccarı ismini almaktadır. Kapan tüccarları, tedarik edecekleri ürünü ilgili kapana getireceklerini taahhüt etmektedir. 1806 yılında bal kapanı tüccarlarından 24 kişinin, Eflak bölgesinden belirtilen miktarda yağı tedarik edip İstanbul’a getireceklerine dair taahhütleri mahkeme kayıtlarına;

*“İstanbul Yağ Kapanı tüccarlarından 24 zatın verdikleri taahhütnamelerinde 1806 senesinde Eflak ve Silistre’de elde edilen yağları eksiksiz olarak İstanbul’a getirerek kapana teslim edeceklerini, içlerinden bu taahhüde muhalif hareket olursa cezalarının verilmesine razı olduklarını bildirmeleri üzerine taahhütlerinin Divan-ı Hümayun’a kaydolunduğu.”*¹⁵⁸ şeklinde yansımıştır.

Konuyla ilgili tespiti yapılan bir başka kayıt, Galata yağ kapanı ve bal kapanı tüccarlarının belirtilen cins ve miktarlarda yağı Tuna sahil bölgeleri ile Eflak ve Boğdan’dan getirme taahhütlerine ilişkin 1805 tarihli şu hükmüdür:

“Galata Yağ Kapanı tüccarlarından Ahmed Koszade, Mustafa Koszade, Seyyid Mehmed Çarşılı gibi 30 kimse ile Bal Kapanı tüccarlarından Hacı İsmail, Hacı

¹⁵³ Faroqhi, *Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople Under the Ottomans*, s. 111

¹⁵⁴ Ahmet Kala, *Ahi Kümelenme Modeline Göre Anadolu Sanayi Devrimi*, Kuveyt Türk Katılım Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 279

¹⁵⁵ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1 Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 27. Baskı, 2009, s. 259, Lütfi Güçer, “XV-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nun Ticaret Politikası”, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı İstanbul Üniversitesi Türk İktisat ve İktisaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayını*, Sayı 1, 1988, s. 48

¹⁵⁶ İKS Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 2019, s. 62, 63

¹⁵⁷ Kala, *a.g.e.*, s. 279

¹⁵⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 300, 301

Salih'in, Üsküdarlı Seyyid Salih ve diğer bazı zatların Tuna, Eflâk ve Boğdan'dan toplam 1.775 yedek don yağ ve hayvansal yağ satın alıp Galata yağ kapanına nakletmek üzere taahhüt ettikleri."¹⁵⁹

Galata yağ kapanı tüccarlarının Boğdan bölgesinden belirtilen cins ve miktarda yağı tedarik edip İstanbul'a getireceklerine dair taahhütları 1806 tarihli bir mahkeme kaydında şöyle ifade edilmiştir:

"Galata yağ kapanı tüccarlarından bir kısmının 1806 senesinde Boğdan ve İbrail İskeleyi'nden satın alarak 2.000 yedek yağ getirmeyi taahhüt ettikleri, bu hususa dikkat ederek bir zerresinin zayı edilmeden tamamının İstanbul'a getirilmesine ihtimam gösterilmesi ve taahhütlerinin Divan-ı Hümayun kalemine kaydedilmesi."¹⁶⁰

Piyasadaki mal akışında aksamalar yaşanmaması ve arz talep dengesinin uzun vadede bozulmaması amacıyla, taahhütlerini yerine getirmemiş olan tüccarlara, taahhütlerini yerine getirebilmeleri için ek süreler verildiği de görülmektedir. İstanbul'a yağ getirme taahhüdünde bulunup da getirmemiş olan bal kapanı tüccarlarına, talepleri üzerine ek süre verildiği, 1805 tarihli bir mahkeme hükmüne şöyle yansımıştır:

"Bal kapanı tüccarlarından bazıları bu sene İstanbul'a yüzer yedek yağ çeşidi getirmeyi taahhüt ettikleri, bazılarının tehirle de olsa söz verdikleri kadar yağı temin ettikleri, bundan sonra bu hususta tembellik eden olursa cezalarının verilmesi ve bu taahhütlerin Divan-ı Hümayun kalemine kaydedilmesi."¹⁶¹

Bu tüccarların kim oldukları belirlenmiş ve bu durum mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Aşağıda farklı bölgelerden İstanbul'a mal getiren tüccarlardan bir kısmının isimlerinin bulunduğu tabloya yer verilmiştir.

Tablo 3.9: İstanbul'a Çeşitli Bölgelerden Mal Getiren Tüccarlar (1726-1805)

1726	1766	1803	1805
Mısır'dan İstanbul'a Keten Getiren Tüccarlar	Tuna Bölgesi'nden İstanbul'a Buğday Getiren Tüccarlar	Galata Yağ Kapanına Mal Getiren Tüccarlar	Tuna Bölgesi ve Eflak ve Boğdan'dan İstanbul'a Yağ Getiren Tüccarlar
Edirneli El-Hac Ali	Hacı Kasımoğlu es-Seyyid El-Hac Ali	Araboğlu El-Hac Ahmed'in Ortağı İbrâilî Topal Hüseyin	Ahmed Koszade
El-Hac Mehmed	El-Hac Abdurrahman	Hacı Abdurrahman'ın Ortağı Müftüzâde	Mustafa Koszâde

¹⁵⁹ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 194, 195

¹⁶⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 302, 303

¹⁶¹ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 203

Sarı Hacı Abdullah	Nalkıran El-Hac Mustafa	Yeğeni Yakub Akkirmanî El-Hâc Mustafa'nın Ortağı Molla Ahmed	Es- Seyyid Mehmed Çarşılı
Abadi Hacı Süleyman	Esircioğlu El-Hâc Mehmed	Hacı Ömer Oğlu Osman'ın Ortağı Şatıroğlu Mehmed Emin Yazıcı	Es-Seyyid Mehmed Tuzcuzâde
Hacı Aşur	Tığlıoğlu Salih	Es-Seyyid Kadri'nin Ortağı Karakollukçu Mehmed	Es-Seyyid Mehmed Kadri
Limonsucu Hacı Ali	El-Hâc Mahmud	Kettânî Hasan'ın Ortağı Hacı Mehmed	El-Hac İsmail Karasulu
Hacı Mehmed	El-Hâc Kasımoğlu	Karahacı Salih'in Ortağı Keleş Mustafa	El-Hac Abdurrahman
Keresteci Hacı İsmail	El-Hâc Mehmed	Kavsoğlu Mustafa'nın Ortağı Mahmud	Kırımî El-Hac Ömer
İzmirli El-Hac İsmail	Sipâhîoğlu El-Hâc Mustafa	Abdülazîz'in Oğlu Memiş'in Ortakları Metriszâde Salih ve Ali	Kettanî Hasan
Sarı Hacı Hasan	Zeyreklioğlu Agob	Yalvacoğlu Memiş'in Ortağı Ayasoğlu Ali	Arabzâde El-Hac Ahmed

Kaynak: İKS İstanbul Mahkemesi 24/25/78/97 Numaralı Sicillerden derlenmiştir.

Söz konusu tüccarlara, üretim bölgelerinden mal satın alabilmeleri için bir ferman ya da bölgenin voyvodasına verilmek üzere mektup verilmektedir. Ancak bu ferman ve mektup kapan tüccarı olduğunu belgeleme niteliğinde olsa da mübayaa için yeterli olmamaktadır. Kapan tüccarının üretim bölgesinden zahire satın alabilmesi, o bölgenin voyvodası veya yetkili amirince verilen tezkireye bağlıdır.¹⁶²

3.3. TOPTAN VE PERAKENDE PİYASA DÜZENLEMELERİ

3.3.1. Teorik Çerçeve: Ahilik ve Kümelenme Modeli

Ahilik ve kümelenme modeli, Osmanlı'da tesis edilen piyasa düzenlemelerinin teorik altyapısını oluşturmaktadır. Bu nedenle bu başlık altında ahilik ve kümelenme modeli incelenmiştir.

¹⁶² Salih Aynural, **İstanbul'da İktisadi Hayat 1789-1807**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1989, s.11

Anadolu'da faaliyet göstermiş olan esnaf birliklerine ahi birlikleri, bu birliklerin idarecilere ahi, bu birliklerde tesis edilmiş düşünce sistemine de ahilik denmektedir.¹⁶³ Kurumsal temelleri 13. yüzyıldan itibaren atılmaya başlanan ahi teşkilatı mevcudiyetini farklı biçimlerde 20. yüzyıla değin sürdürmüştür.

Ahiliğin ortaya çıkışı, fütüvvet geleneğinin Türkler'de Orta Asya'dan bu yana görülen "cömertlik" anlayışıyla entegrasyonu sonucu gerçekleşmiştir.

"Gençlik", "kahramanlık", "cömertlik" gibi sözlük anlamlarına sahip fütüvvet,¹⁶⁴ Arap İslam mutasavvıflarınca "ideal müslüman insan" anlamına gelen bir terim olarak da kullanılmıştır.¹⁶⁵ Türkçe'de ise bu kelimenin karşılığı olarak alp, er, alper, ahı, yiğit, efe, dadaş, kabadayı, gürbüz, babayiğit, batur, yavuz, koçu, levent, toyca, toy, atıcı, binici gibi kelimeler kullanılmıştır.¹⁶⁶ Sözlük olarak bu şekillerde tanımlanan fütüvvet, ideolojik anlamda, İslâmiyet'le birlikte göçebe aşiret yapısından yerleşik hayata ve millet yapısına doğru gelişen Arap toplumunda aşiret değerlerinin yeni hayat modelindeki yansıması olarak tanımlanır.

İslam tarihinin erken dönemlerinde, devlet kontrolünün zayıfladığı zamanlarda, "feta, ayyar, şatır, karmat" gibi isimlerle anılan¹⁶⁷ ve şehirlerin düzenini tehdit eden bir "lumpen proleteriat" grubu ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla büyük şehirlerde daha az beceri gerektiren sanat kollarında çalışan bu işçi grubu, yağma ve kitale gibi faaliyetlerle bir kargaşa unsuru oluşturmuştur. Devlet ve sivil toplum iradesi, bu durumla mücadeleyi yalnızca zor kullanarak değil, pratik fütüvvet eğitimi aracılığıyla yürütmeye çalışmıştır. Bu durumla mücadele kapsamında fütüvvet, işsizliği, başıboşluğu reddeden; ustaya mutlak itaat, iş disiplini ve kanaatkarlığı öğütleyen prensipleriyle işçilerin ahlaki-sosyal disiplininin sağlanmasında ve belirli bir üretim yapısının ve şehir esnaf sisteminin bir

¹⁶³ Mehmet Arı, "Ahiliğin Siyasal Boyutları ve Günümüzde Yeniden Yorumlanması", **Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 16, 2008, s.40

¹⁶⁴ Reeve Spector Simon, "Futuwwa", **EIMW**, Ed. Richard C. Martin, Macmillian, 2004, s. 263

¹⁶⁵ Yi, **a.g.e.**, s. 60

¹⁶⁶ CL. Cahen, "Futuwwa", **EI**, Volume II, Ed. B. Lewis, CH: Pellat, J. Schacht, Brill, 1991, s. 961

¹⁶⁷ Simon, **a.g.e.**, s 263

düzen içerisinde işleminde önemli bir rol oynamıştır.¹⁶⁸ Bu anlamda fütüvvet, bir davranış kuralları sistemi olarak tanımlanabilir.¹⁶⁹

Bu islami fütüvvet geleneğinin, Türkler'de Orta Asya'dan bu yana görülen "cömertlik" anlayışıyla entegrasyonu sonucu ortaya çıkan ahilik; Anadolu'nun şehir, kasaba ve köylerindeki meslek birliklerine eleman yetiştiren, işleyişlerini düzenleyip kontrollerini yapan, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikli örgütsel yapıya verilen isimdir.

Bir teşkilat olarak Ahilik, Selçuklu Anadolu'sunda Ahi Evran tarafından kurulmuştur. Ahi teşkilatının kurulmasından önce, Orta Asya'da fütüvvet fikrini benimsemiş ahi isimli Türk derviş ve şeyhlerin oldukları bilinse de bu Türk Sufi'lerin fütüvvet teşkilatı modeline uygun olarak tesis edilmiş merkezi, bürokratik ve hiyerarşik bir teşkilat oluşturmaları, Ahi Evran'ın¹⁷⁰ faaliyetleri sonucu gerçekleşmiştir.¹⁷¹ İlk ahilik teşkilatı, Kayseri'de kurulmuştur.¹⁷² Ahi Evran, bu şehirde bir debbağhane açmıştır. Günümüzdeki sanayi sitelerine benzer şekilde diğer meslek erbabının da şehrin farklı bölgelerine konumlanmasıyla sanayi çarşıları oluşturulmuştur. Kayseri'de ilgili dönemde faaliyetini sürdüren meslek sayısı 32'ye kadar yükselmiştir. Ahi Evran, Kayseri'de kaldıktan sonra, önce Konya'ya¹⁷³ oradan da Kırşehir'e¹⁷⁴ yerleşmiş; Anadolu'da en güçlü ahi teşkilatının bu yörelerde oluşmasını sağlamıştır. Anadolu'da kurulan diğer güçlü ahi teşkilatları, Erzurum, Sivas, Akara, Niğde, Bursa, Aksaray, Erzincan, Bolu, Manisa, Sinop ve Kastamonu'dur.¹⁷⁵

Ahilik, Osmanlı döneminde de gelişimini sürdürmüştür. Bu dönemde ahiliğin en önemli kazanımı 15. yüzyılın sonlarına doğru, askeri, siyasi ve idari işlevlerinden

¹⁶⁸ Halil İnalcık, **Osmanlı ve Modern Türkiye**, Timaş Yayınları, 1. Baskı, 2013, s. 76

¹⁶⁹ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, 2005, s. 14

¹⁷⁰ İlhan Şahin, "Ahi Evran", **TDVİA**, Cilt: 1, 1998, s. 529-530

¹⁷¹ Ahmet Kal'a, **İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri: İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1998, s.27

¹⁷² Yusuf Turan Günaydın, "Ahi Evran", **Kayseri Ansiklopedisi**, Cilt: 1, 2015, s. 43

¹⁷³ Mikail Bayram, "Ahilik/Ahiism", **EA**, Volume I, 2017, s. 238

¹⁷⁴ İlhan Şahin, "Kırşehir", **TDVİA**, Cilt: 25, 2002 s. 483

¹⁷⁵ Adnan Mahiroğulları, "Selçuklu/Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyoekonomik İşlevleri", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 2008, s. 143

arındırılarak, sosyal ve ekonomik işlevlerinin belirginleşmesi; 18. yüzyıldan itibaren isim değiştirerek "esnaf birliği" biçiminde kurumsallaşmasıdır.

Debbağ esnafınca Pir kabul edilen Ahi Evran,¹⁷⁶ devlet yöneticilerine hitaben yazdığı Letaif-i Hikmet adını taşıyan eserinde, iktisadi faaliyetlerin düzenlenmesinin toplum ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gerekli olduğunu yazmıştır.¹⁷⁷ Bu doğrultuda Ahi teşkilatı, iktisadi faaliyetlerin, fütüvvet teşkilatını model alarak belirli prensipler ve belirli bir organizasyonel yapı içerisinde işlemesi amacıyla, iktisadi faaliyetin tüm kollarına ve devlet bürokrasisinin de dahil olduğu mesleklere kadar nüfuz etmiş bir teşkilat olacak şekilde tesis edilmiştir.¹⁷⁸ Ahilik anlayışının en temel ilkelerini birkaç maddede özetlemek mümkündür:¹⁷⁹

- Ahiler mutlaka bir meslek sahibi olmalıdır.
- Ahiler, sürekli olarak dayanışma düşüncesi ve uygulaması içinde olmalıdır.
- Ahilik zihniyetinin önemli unsurlarından biri istikrardır. Buna göre, toplumdaki bireyler, becerilerine uygun bir sanatla meşgul olmalı, sanat erbabı icra ettiği meslekte kalıcı olma hedefinde olmalı ve sık sık meslek değiştirmemelidir. Aksi durumda toplumdaki istikrar bozulabilir ve ekonomik hayat da bundan olumsuz olarak etkilenebilecektir.

Ahi Evran'ın iktisadi faaliyetlerin düzenlenmesi gerekliliğine dair fikrinin teorik arka planını, geliştirdiği kümelenme modeli teorisi oluşturmaktadır. Bu modelin temelini, ekonomide özgür girişim tarafından mesleki üretim birlikleri kurularak ihtiyacı karşılayacak üretimin yapılabildiği; farklı sektörler arasındaki ilişkilerin bir düzen çerçevesinde tesis edilerek üretimin ve üretim verimliliğinin artırılabilirdiği; alt-mesleki birlikler halinde kümelenmiş üretim bölgeleri oluşturup rekabet üstünlüğü sağlanarak iktisadi gelişme sağlanabilirdiği ve merkezi otoritenin hukuki denetimi bir iktisat hukuku geliştirerek sağladığı ve iktisadi gelişime katkıda bulunabilirdiği bir ekonomik yapı oluşturmaktadır.

¹⁷⁶ FR. Taeschner, "Akhi Ewran", **EI**, Volume I, Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi-Provençal, J. Schacht, Brill, 1986, s. 324

¹⁷⁷ Kala, **a.g.e.**, s. 29

¹⁷⁸ Ahmet Kala, **Debbağlıktan Dericiliğe: İstanbul Merkezli Deri Sektörünün Doğuşu ve Gelişimi**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2012, s.49

¹⁷⁹ Çağman, **a.g.e.**, s.7

Ahi Evran, teorisini şöyle tanımlamaktadır:

*"(...)Bazıları sanayi ve tarımla uğraşsın. Bazıları da sanayi ve tarım aletlerini yapsınlar (iş bölümü yapsınlar). Bu aletleri başkaları yapsın ki (işbölümü olsun ki) insanlara gerekli olan bütün aletler yapılabilsin... Demek oluyor ki çeşitli sanat kollarında çalışan insanlara ihtiyaç vardır. O halde insanlar bir meslek edinmeli, bir işte birleşmeli (aynı işte çalışanlar mesleki guruplar oluşturmali) ve çalışmalı ki insanların ihtiyaçları görülmüş olsun. İnsanlar (çalışanlar) gruplaştığı zaman (meslekî birlikler kurduklarında) bu durum guruplar arasında düşmanlık ve çatışmalara (yıkıcı rekabete) sebep olur. Çünkü her bir gurup kendi ihtiyacını talep eder. Birinin elinde olan şeye bir başkasının ihtiyacı olabilir. Ve herkes kendi talebine göre, elinde olan da, olan şeye karşılık ister. Bu talepler karşılanabilir. Bazen de buna imkan olmaz. Bu yüzden insanlar arasında bir kanun olması gerekir ki bu kanunun sanların çatışmalarını önlesin. Bu kanun şer'i olmalıdır. Bu olumsuzluklarla karşılaşmamaları için insanların bu kanuna uymaları gerekir. Böylece çatışmalar guruplar arasında ortadan kalkar. Ta ki her biri istediğini elde edebilsin. Aralarında bir çatışma çıktığı zaman bu kanuna başvurulup çatışma ortadan kalksın."*¹⁸⁰

Kümelenme modeli kapsamında tesis edilen iktisadi gelişim modelinin en önemli unsurlarından biri; piyasa ilişkilerinde menfaat gurupları arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların önlenmesi amacıyla bu modele uygun düzenleyici bir iktisat hukukunun geliştirilmesi olmuştur. Ahi Evran konuyla ilgili düşüncelerini Letaif-i Hikmet adlı eserinde şöyle ifade etmiştir.

*"İnsanlar (çalışanlar) gruplaştığı zaman (meslekî birlikleri kurduklarında) bu durum guruplar arasında (meslek birlikleri arasında/sektörler arasında) düşmanlık ve çatışmalara (yıkıcı rekabete) sebep olur. Çünkü her bir gurup kendi ihtiyacını talep eder. Birinin elinde olan şeye bir başkasının ihtiyacı olabilir. Ve herkes kendi talebine göre, elinde olan da olan şeye karşılık ister. Bu talepler karşılanabilir. Bazen de buna imkan olmaz. Bu yüzden insanlar arasında bir kanun olması gerekir ki bu kanun insanların çatışmalarını önlesin. Bu kanun şeri olmalıdır. Bu olumsuzluklarla karşılaşmamaları için insanların bu kanuna uymaları gerekir. Böylece çatışmalar guruplar arasında ortadan kalkar. Ta ki her biri istediğini elde edebilsin. Aralarında bir çatışma çıktığı zaman bu kanuna başvurulup çatışma ortadan kalksın."*¹⁸¹

¹⁸⁰ Kala, a.g.e., s. 21

¹⁸¹ Kala, a.g.e., s. 33

3.3.2. Toptan Piyasa Düzenlemeleri

3.3.2.1. Alıcı ve Satıcıların Belirlenmesi

3.3.2.1.1. Öncelikli Satma- Satın Alma Hakkına Sahip Olanlar

Toptan piyasada, piyasa düzenlemeleri kapsamında satma ve satın alma konularında bazı gruplara öncelik tanınmıştır. Piyasada toptan tüccar satıcı konumundayken, öncelikli satın alma hakkı üretim birliklerine tanınmıştır. Bu birliklerin ihtiyacı karşılanmadan diğer alıcı grupların mal alabilmesinin yasaklanması mahkeme kayıtlarında görülebilmektedir. 1825 yılında İstanbul debbağ esnafının ihtiyacı olan palamudu temin etmeden kimseye palamudun satılmaması emri 1825 tarihli bir mahkeme kaydına “*Kösederesi ve çevresinde üretilen palamudun başka tüccarlara ve özellikle yabancı tüccara satılmayıp doğrudan İstanbul’a gönderilmesi önceden emredilmiş...*”¹⁸² şeklinde yansımıştır. Öte yandan 1826’da İstanbul’daki Beşocak debbağ taifesinin palamud ihtiyacındaki öncelik hakkı¹⁸³ ilgili kayıtlardan tespit edilmiştir.

Üretim birliklerinin satın alma önceliğine sahip olma konusunda önemli bir unsur, piyasanın ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin en küçük mal ve hizmet birimine kadar karşılanmasında önemli bir yere sahip olan, birliğin belirli bir alt iş kolunda faaliyette bulunabilmesidir. Birlikler, tüm iş kolunu kapsayacak biçimde teşkilatlanmaya gitmeyip, faaliyette bulundukları işkolunun alt birimlerinde mal ve hizmetin niteliğine göre farklı gruplar halinde teşkilatlanmışlardır. Birliklerin alt birimler halinde teşkilatlanmasının temel nedeni, üretilen mal ve hizmetin niteliğindeki farklılıktır. Nitelik farkını ortaya çıkaran unsur ise, belirli bir mal ve hizmetin üretim aşamalarındaki farklılaşmadır. Bu farklılaşma dolayısıyla, bir malın hammadde biçiminde temin edilmesinden nihai tüketim malı biçimine gelene kadarki her safhada ayrı birlikler faaliyet göstermektedir.¹⁸⁴ Dericilik işkolunda derinin, hammadde olarak hayvancılıktan başlayıp nihai mal formuna gelinceye değin geçirdiği her safhada farklı

¹⁸² İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 210, 211, 212

¹⁸³ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 270, 271

¹⁸⁴ Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Esnaf Nizamları 1*, s. 84

birliklerin faaliyet göstermesi bu duruma örnek verilebilir.¹⁸⁵ Bir işkolu olarak dericilikte ürünün hammadde halinden nihai mal formuna gelinceye dek farklı birlikler faaliyet göstermektedir. Deri hammaddesinin temin edilebilmesi için gerekli olan canlı hayvan temininde celepler,¹⁸⁶ salhanelerde canlı hayvanların kesimini yapıp derisini debbağlara veren kasaplar,¹⁸⁷ hammadde olarak derinin işlenmesi sürecinde debbağlar,¹⁸⁸ derinin mamul hale gelmesi safhasında ise kavaflar ve saraçlar¹⁸⁹ farklı birlikler oluşturmuşlardır. Üretim aşamaları itibariyle farklı birliklerin varlığı, hizmet üretimi için de söz konusudur. Örneğin esnafa ait hammadde, mamul ve yarı mamul malı tüccarın temin ettiği iskelelerden esnaf birliklerine taşıyanlar denizde kayıkçılar, karada ise hamallar¹⁹⁰ olarak teşkilatlanmışlardır.¹⁹¹

Meslek birliklerinin bu örgütlenme modelinin geçerliliği, mekansal sınırlamalara tabidir. Birliğin ayrıcalığa sahip olduğu bölgenin sınırları, meslek faaliyetinin yürütüldüğü mahallin dahil olduğu kadılığın idari sınırına bağlı olarak belirlenmektedir. Belirli bir alanda aynı nitelikteki mal ve hizmetler için ayrı esnaf örgütlenmeleri oluşturulmazken, kadılığın sınırına bağlı olarak belirlenmiş mekanın sınırları dışına çıkıldığında, mekan farklılığı nedeniyle, aynı niteliğe sahip üretim faaliyeti yürütmesine rağmen esnaf, farklı birlikler oluşturma yoluna gitmektedir. İstanbul'daki debbağ esnafı bu duruma örnek teşkil etmektedir. İstanbul'da aynı nitelikte mal üreten ilgili esnaf aynı zamanda kadılık olan İstanbul, Eyüp¹⁹² ve Üsküdar'da¹⁹³ birbirlerinden bağımsız olacak şekilde birlik oluşturarak faaliyet göstermiştir.¹⁹⁴

Öte yandan bazı özel durumların oluşması, birlik oluşturabilme mekanının sınırları konusunda istisnalar ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin, kadılığın idari sınırlarının büyük bir coğrafi bölgeyi içine alması, bu bölgenin geniş bir nüfusa sahip semtlerden oluşması ve üretimi yapılacak mal ve hizmet talebinin o bölgede yüksek bir

¹⁸⁵ Genç, **a.g.e.**, s.289

¹⁸⁶ M. Sait Türkhan, "Celep", **TDVİA**, Cilt: Ek 1, 2016, s. 253

¹⁸⁷ M. Murat Öntüğü, "Kasap/Butcher", **EA**, Volume II, 2017, s. 59

¹⁸⁸ Zeki Tekin, "Deri", **TDVİA**, Cilt: 9, 1994, s. 177

¹⁸⁹ Zeki Tekin, "Saraç/Saddler", **EA**, Volume II, 2017, s. 234

¹⁹⁰ M. Murat Öntüğü, "Hamal/Porter", **EA**, Volume I, 2017, s. 493

¹⁹¹ Kala, **a.g.e.**, s. 85

¹⁹² Tülay Artan, "Eyüp", **TDVİA**, Cilt: 12, 1995, s. 2

¹⁹³ M. Hanefi Bostan, "Üsküdar", **TDVİA**, Cilt: 42, 2012, s. 367

¹⁹⁴ Kala, **a.g.e.**, s. 86

seviyede olması sonucunda, o mal ve hizmeti üreten esnafın çoğalmasına neden olması gibi durumlarda birlik oluşturabilmenin sınırları, aynı kadılığa bağlı farklı semtlere bağlı olarak belirlenmektedir.¹⁹⁵

Özetlemek gerekirse toptan piyasa düzenlemeleri kapsamında, piyasada satma önceliği toptan tüccara, satın alma önceliği ise, belirli bir alt iş kolunda faaliyet gösteren ve sınırları birliğin faaliyette bulunduğu mahallin dahil olduğu kadılığa bağlı olarak belirlenmiş olan coğrafi bölgede teşkilatlanmış üretim birliklerine tanınmıştır. İlgili üretim birliklerinin talebi karşılanmadan diğer alıcı grupların toptan piyasada mal almaları mümkün değildir.

3.3.2.1.2. Sonraki Satma- Satın Alma Hakkına Sahip Olanlar

Toptan tüccarın satıcı rolünde olduğu toptan piyasada üretim birliklerinin ardından piyasada satın alma hakkı sırasıyla tezkireli tüccar ve yabancı tüccara tanınmıştır.

Üretim birliklerinden sonra toptan piyasada satın alma hakkına sahip olan ilk grup tedarik edecekleri malı ve miktarını belirten bir tezkire verilen tezkireli tüccarlardır.¹⁹⁶ Diğer tüccarların mal satın alabilmesi, ancak tezkireli tüccarın ihtiyacı oranında malı satın almasıyla mümkün olabilmektedir.

“... umur-ı mühimme-i devlet-i aliyyenin ta’tilden ve debbağ esnafının dahî palamud hususunda müzâyakadan vikâyeleri mühim ve elzem olduğu misülli fukarâ ve zuafânun dahî gadr ve zarardan himâyeleri matlub-ı âli olduğuna mebni şu hususda tarafeyn müntefî ve mütemetti’ ve zımında kimesneye gadr ve hasar olmamak garazıyla bu maddeye taraf-ı devlet-i aliyyeden hâcegân-ı dîvân-ı humâyundan Ömer Lütfî Efendi ... ta’yin ve me’mur mumâileyhin herbir mahalle semt olan İzmirde ikâmet ve sâir kaza ve iskelelere tafindan iktizâsına göre mücerreb ve mu’temed ademler ik’adıyla evveleminde dersaadete luzumu olan palamudu gâyed a’lasından olarak vakt ve zamânıyla tamamen sevk ile cümle debbağ esnafına lâzım olan palamud bâligan-mâ-belağ vurud itdikden sonra mahallerinde fazla kalan palamud sâir mahallere ve rumeli yakasına ve müste’men tâifesine me’mur mumâileyh ma’rifetiyle bey’ ettirmek dersaadetde palamudun miktar-ı luzum keyfiyeti me’mur mumâileyhin ma’lumu olacağına mebnî onun izn ve tezkiresi olmadıkca bir dirhem palamud imrârına ruhsat virilmemek üzere bâ irade-i seniyye tanzim ve ol babda emr-i celil-i âlişan sudur itmekle ...”¹⁹⁷

¹⁹⁵ Kala, **a.g.e.**, s. 86, 87

¹⁹⁶ Faroqhi, **Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople Under the Ottomans**, s. 111

¹⁹⁷ Kala, **Debbağlıktan Dericiliğe: İstanbul Merkezli Deri Sektörünün Doğuşu ve Gelişimi**, s. 237

Tezkireli tüccarın sahip olduğu öncelik kapsamında mal satın almasından sonra diğerk tüccar grubunu oluşturan yabancı tüccar, toptan piyasadan mal alma hakkına sahip olabilmektedir.

3.3.2.2. Fiyatların Oluşumu

Osmanlı Devleti'nde, perakende ticaretten önceki aşamayı toptan ticaret oluşturmaktadır. Toptan piyasalar, piyasa düzenlemeleri kapsamında meslek birliklerinin üretim ve satış faaliyeti için ihtiyaç duydukları hammadde ve emtianın uygun fiyatla temin edilebilmesi ve meslek birlikleri arasında dağıtımı için oluşturulmuştur.

Toptan piyasada alım satım işlemi kapan, han, iskele, mizan, pazar yerleri vb. ticari mekanlarda yapılmaktadır.¹⁹⁸ Alım satım faaliyeti gerçekleştiğinde, ilgili bölgede hazır bulunan vergi tahsil görevlileri tarafından vergi tahsil edilirken¹⁹⁹ tekrar vergi alınmasının önlenmesi amacıyla verginin ödendiğine dair ilgili memurlarca eda tezkiresi isimli bir belge verildiğı mahkeme kayıtlarına “*ticaretle meşgul tüccarlar (...) mallarının vergilerini usulünce ödemeli ve belgesini alıp tekrarda vergi alınmasının ya da fazla talep edilmesinin önüne geçilmeli (...)*”²⁰⁰ şeklinde yansımıştır.

Toptan piyasada hammadde ve emtia, alıcılara açık artırma yöntemiyle satılmaktadır.²⁰¹ Fiyatların arz ve talebe göre serbest olarak belirlendiğı toptan piyasada perakende satış yapılmamaktadır.²⁰²

Meslek birliklerinin ihtiyaç duyduğu hammadde ve emtia, tezkireli tüccarlar tarafından toptan pazarlardan tedarik edilmekte, şeyhler ve kethüdaların en temel sorumluluğı, meslek birliklerinin ihtiyaç duyduğu hammadde ve emtiayı tedarik ederek

¹⁹⁸ Kala, **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Esnaf Nizamları 1**, s. 136

¹⁹⁹ BOA, İE.ML. 90/8470, H.25.11.1133, [M.17.10.1721], BOA, C.TZ. 155/7702, H.29.07.1131, [M.17.06.1719]

²⁰⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil, 2019, s. 70, 71

²⁰¹ Kala, **Ahi Kümelenme Modeline Göre Anadolu Sanayi Devrimi**, s. 286

²⁰² Tevfik Güran, “İstanbul’un İaşesi”, **İstanbul: Şehir ve Medeniyet**, Ed. Şevket Kamil Akar, Klasik Yayınları, 1. Baskı, 2004, s. 322

birlik üyelerine dağıtmalarıdır.²⁰³ Ürünlerin meslek birliklerine dağıtımını ise, birlik üyelerinin hisseleri oranında gerçekleşmektedir.²⁰⁴ Arpanın pahalılaşmasına engel olmak amacıyla İstanbul'a gelen arpaların arpacıların hisselerine göre dağıtım yapılması emrini ifade eden 1766 tarihli bir mahkeme hükmü,²⁰⁵ meslek birliklerinin hisseleri oranında dağıtım uygulamasının temel amacının, ilgili ürünlerin fiyatlarındaki ani yükselmeleri önlemek olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3.3. Perakende Piyasa Düzenlemeleri

3.3.3.1. Narh Uygulaması

Osmanlı İmparatorluğu'nda perakende piyasada fiyat politikasının esasını, tarihi kökleri İslami geleneklere dayanan narh uygulaması oluşturmaktadır.²⁰⁶ İktisat teorisinde narh uygulaması, mal ve hizmet fiyatlarında belirlenmiş olan üst limit anlamına gelmektedir.²⁰⁷ Osmanlı'da narh olağan ve olağanüstü hallerde verilen narhlar şeklinde uygulanmıştır.

Osmanlı'da ilk kuzu kesimi ruz-ı hızırda yapılmaktadır. Ete konulan narh, her yıl ilk kuzu kesiminin yapıldığı bu dönemden birkaç gün önce belirlenmektedir.²⁰⁸ Süt ürünlerinin fiyatları ise bahar aylarında tespit edilmektedir.²⁰⁹

Meyve ve sebzenin narh fiyatları mevsimlere göre ayarlanmaktadır. Turfanda iken, her gün veya birkaç gün ara ile narh verilmektedir. 28 Haziran 1662'de armutun narh fiyatı 8 akçe olarak belirlenirken, 2 Temmuz 1662'de bu fiyat 6 akçe olarak yeniden belirlenmiştir. Benzer şekilde 28 Haziran 1662'de kabağın fiyatı 4 akçe iken, 8

²⁰³ Halil İncılık, "Capital Formation in Ottoman Empire", **The Journal of Economic History**, Vol: 29, No: 1, 1969, s. 105

²⁰⁴ Eunjeong Yi, "Guild Membership in Seventeenth Century Istanbul: Fluidity in Organisation", **Crafts and Craftsmen of the Middle East**, Ed. Suraiya Faroqhi, Randi Daguilhem, I.B Tauris, 2005, s.65, Eren, s. 238

²⁰⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 93, 94

²⁰⁶ Şevket Pamuk, "Ottoman Interventionism in Economic and Monetary Affairs", **Revue d'Histoire Maghrebine**, 25/91-92, 1998, s. 366

²⁰⁷ Karl E. Case; Ray C. Fair; Sharon E. Oster, **Principles of Economics**, Pearson, Twelfth Edition, 2017, s. 109

²⁰⁸ BOA, HAT, 605/29643, H. 24.08.1240, [M.13.04.1825], BOA, HAT, 606/29667, H. 29.12.1249, [M.09.05.1834]

²⁰⁹ Mübahat S.Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Enderun Kitabevi, 1983, s.9

Temmuz 1662’de fiyat güncellenmiş ve 3 akçe olarak belirlenmiştir.²¹⁰ Ürün bollaştıktan sonra son turfanda mevsimine kadar fazla bir değişme olmamakta, son turfandaya gelindiğinde ise yeniden narh verilmektedir.²¹¹

Şaban ayı, imparatorluk çapında narh fiyatlarının belirlendiği aylardan bir diğeridir. Talebin normalin üstünde yükseldiği Ramazan ayı öncesinde, halkın ramazan ayını refah içinde geçirebilmesi amacıyla genellikle şaban ayında narh fiyatları tespit edilmektedir.

Olağan narhlarla birlikte, imparatorlukta siyasi, idari ve mali nedenlerden kaynaklı baş gösteren savaş, kuraklık, paranın ayarının bozulması sonucu değerinin düşmesi gibi olağanüstü şartlarda da narha başvurulmakta ve narha tabi ürünlerin narh fiyatları belirlenmektedir.

3.3.3.1.1. Narhın Tespiti

Narhın tespit ve tanzimi adli merciler tarafından yürütülmekte, tüm bu işler kadının sorumluluk alanındadır.²¹² Bu durum mahkeme kayıtlarından izlenebilmektedir. 1808 yılında kumaşın narh fiyatı tespit edilirken İstanbul kadısının fiyat tespitindeki önemli rolü mahkeme kayıtlarında;

*“Kumaş fiyatları için İstanbul Kadısına Emir; İstanbul’da imal olunan çeşitli kumaşları, manifaturacıların pahalı fiyatla halka sattıkları ve bunun önüne geçilmediği için kumaş fiyatlarının her gün arttığı, fesçi, ayakkabıcı vesair esnafların da kumaşa nispetle fiyat arttırdıkları haberi alındığından bu esnafların mal ve eşyaları alım-satım fiyatlarının bir nizama konulması hususunda kethüdaların huzura davet edilmesi hakkında.”*²¹³ şeklinde ifade bulmuştur.

Ancak narh, toplumun sosyal hayatında önemli yer tutan bir uygulama olduğundan fiyat tespiti, kadı başkanlığında bir komisyon tarafından detaylı incelemeler sonucunda belirlenmektedir. Fiyat belirleme hususundaki bu önem mahkeme kayıtlarına yansımıştır. 1809 yılında esnafın ölçü ve tartı ayarlarının daima kontrol altında

²¹⁰ İKS Eyüb Mahkemesi 74 Numaralı Sicil, 2011, s. 76,77

²¹¹ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.9

²¹² Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 1, 1967, s. 38

²¹³ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 412

tutulmasına ve fiyatların iyice araştırıldıktan sonra en uygun olan şekilde belirlenmesine yönelik bir ferman ilgili kayıtlara “*her türlü eşyanın fiyatlarının gözetilmesi ve hepsine başka başka uygun fiyatlar belirlenmesi (...)*”²¹⁴ şeklinde yansımıştır.

İlgili esnafın kethüda, yiğitbaşı gibi yönetici ve ustaları²¹⁵ bir malın fiyat tespit komitesini oluşturmaktadır.²¹⁶ Bu durum 1726 tarihli bir mahkeme kaydında “*Defter gereğince belirlenen fiyatlarla işlem yapılması için emir verildi. Tekneci esnafının kethüdası, yiğitbaşuları eliyle belirtilen fiyat listesidir ki (...)*”²¹⁷ şeklinde ifade bulmuştur. Aynı zamanda narh verilecek malın cinsine göre de bazı kimseler komisyona davet edilmektedir. Et, süt ve mamullerinin fiyatları, yeniçeri ağası veya sekbanbaşı, hassa kasap başının bulunduğu bir toplantıda çiftlik sahipleri ve kasaplar kethüdası ile belirlendiği gibi ekmek için çarşı tutulurken hububat nazırı, habbazlar kethüdası, nizam ustaları, gümrüğe konu olan mallarda ise gümrük emini hazır bulunmaktadır.²¹⁸ Fiyat tespit komisyonunun, fiyatı tespit edilecek ürüne bağlı olarak çeşitlenmesi mahkeme kayıtlarından izlenebilmektedir. 1620’de İstanbul’da iç yağı ve mumun,²¹⁹ 1696’da İstanbul’da koyun iç yağının,²²⁰ 1731 yılında pastırmalık etin,²²¹ 1826’da Karaman koyunu ve keçi etinin,²²² aynı sene Eflak koyununun,²²³ Boğdan koyununun²²⁴ ve Rumeli’den İstanbul’a gelen sığır etinin,²²⁵ 1842’de İstanbul’da satılacak sığır etinin²²⁶ fiyatı belirlenirken kasaplar kethüdasının; 1766’da İstanbul’da kahve fiyatı tespit edilirken gümrük eminin,²²⁷ 1807 yılında deri fiyatı belirlenirken sekbanbaşının,²²⁸

²¹⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 502, 503

²¹⁵ Suraiya Faroqi, “Guildsmen and Handicraft Producers”, **The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839**, Ed. Suraiya Faroqi, Cambridge University Press, 2006, s. 344

²¹⁶ Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 484

²¹⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 94

²¹⁸ Kütükoğlu, “Narh”, **TDVİA**, Cilt: 32, 2006, s. 152

²¹⁹ İKS Eyüb Mahkemesi 19 Numaralı Sicil, 2011, s. 282

²²⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil, 2019, s. 587, 588

²²¹ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 397, 398

²²² İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil, 2019, s. 116

²²³ İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil, 2019, s. 324

²²⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil, 2019, s. 324, 325

²²⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil, 2019, s. 501

²²⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil, 2019, s. 547

²²⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 223

²²⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil, 2019, s. 157, 158

1766'da kuzu etinin,²²⁹ 1810'da koyun etinin,²³⁰ 1825'te koyun etinin,²³¹ 1826'da koyun etinin²³² ve aynı yıl İstanbul'da satılacak kuzu etinin²³³ fiyatı belirlenirken kasapbaşının; 1730 yılında kurban bayramı sonrasında koyun etinin,²³⁴ 1765 yılında kuzu etinin narhı belirlenirken kasapbaşı ile birlikte yeniçeri ağasının²³⁵ ve 1801'de İstanbul'da ekmekçilerin ihtiyacı olan tuzun fiyatı yeniden belirlenirken hububat nazırının²³⁶ fiyat tespit komisyonuna davet edildiği mahkeme hükümlerinden tespit edilmiştir.

Ancak piyasada alım satım konu olan mal çeşitleri oldukça fazla olduğundan özellikle sikke tahsislerinden sonra yapılan düzenlemelerde hepsi için narh fiyatı belirlenmesi mümkün değildir. Bu sebeple belli başlı malların fiyatları belirlendikten sonra diğerleri ilgili esnafın idarecilerine bırakılmıştır.²³⁷ 1640 tarihinde yeni akçe çıkarılması sebebiyle yeni paraya göre pirinç, mercimek, nohut, şeker ve kahvenin narh fiyatı sırasıyla 45, 56, 70, 60, 70 akçe olarak belirlenmiştir.²³⁸

Narh fiyatının tespiti; toptan piyasada oluşan fiyat, ulaştırma maliyeti, üretim aşamasında kullanılan ürün ya da ürünlerin maliyete etkileri, dükkan kirası, kalfa ve çırakların maaşları gibi masraflar ve ortalama kar²³⁹ dikkate alınarak belirlenmektedir.²⁴⁰ 1726'da hallaç esnafının sattığı pamuğun fiyatının, maliyet kalemleri ve ortalama kar oranı dikkate alınarak belirlendiğine dair hüküm şöyledir:

*"Hallaç esnafı tüccardan aldıkları pamuğun kantarını on dört kuruş ve bir rub' kuruşa aldıkları gibi taşıma, kantar ve kapan hammalı gibi farklı kalemlere verdikleri ücretler ve kendi karlarıyla birlikte hesap toplam elli dört akçeye ulaştığından bu şekilde fiyat verilmiş ve esnaf da bu fiyattan satış yapmayı taahhüt etmiştir."*²⁴¹

²²⁹ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 279

²³⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 544

²³¹ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 219

²³² İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil, 2019, s. 103

²³³ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 290

²³⁴ İKS Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil, 2019, s. 298, 299

²³⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 434

²³⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 298, 299, 300

²³⁷ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 152

²³⁸ İKS Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, 2011, s. 315, 316, 317, 318

²³⁹ Ortamala kar oranları için bkz. "Kar Oranları"

²⁴⁰ Koyuncu, **a.g.e.**, s. 149

²⁴¹ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 89

1826'da kereste fiyatlarının nasıl tespit edildiği mahkeme kayıtlarına “Kereste fiyatlarının iskele kiracıları ve idarecileri, tüccar ve esnaf elindeki fiyatlarının, masraf ve kar ilavesiyle ne miktar olması gerektiği kararlaştırılmış.”²⁴² şeklinde yansımıştır.

1828 tarihli bir diğer hükümde kösele fiyatının tespitinin, debbağ esnafının giderleri ve ortalama karı dikkate alınarak belirlendiği görülmektedir:

*“Halkın ihtiyacı olan ayakkabı fiyatlarının uygun bir şekilde düzenlenmesi için İhtisab Ağası ve Debbâğhâne Nâzırı Azmi Efendi ve Nâzır-ı Sâbık Ragıb Efendi ve diğer ehil kimseler çağırılarak debbağ esnafının gider ve kârları hesaplanıp uygun fiyatların belirlenmesi ve deftere kaydı emredilmiştir.”*²⁴³

Tespit edilen fiyata uyulması, merkezi otoritenin piyasa düzenleyici politikalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum, mahkeme kayıtlarında ilgili meslek gruplarına ve meslek birliğinin idarecilerine tespit edilen fiyatlara uyulması yönünde yapılan uyarılardan izlenebilmektedir.

1826'da İstanbul'da satılacak kuzu etinin narhı belirlendikten sonra, belirlenen fiyattan fazlaya satış yapılmamasına yönelik uyarının yer aldığı hüküm şöyle ifade edilmiştir:

*“İstanbul'a, Anadolu ve Rumeli'den ve bazı çiftlik ve mandıralardan getirilecek kuzuların Yedikule'ye sevk olunması, kasapların etin okkasını 33 paraya alıp 2 para kâr ile halka 35 paraya satmaları kararlaştırılmış, kasapların kuzu etini belirlenen fiyattan fazlasına satmaları (...) yasaklanmıştır.”*²⁴⁴

Kömürcü esnafı kethüdasına kömürün tespit edilen fiyattan fazlaya satılmamasına yönelik yapılan uyarı 1726 tarihli bir mahkeme hükmüne;

*“Kömürün (...) temiz olması ve Hızır gününden Kasım gününe kadar her yüz vukiyyesi yüzer akçeye ve Kasım gününden Hızır gününe kadar her yüz vukiyyesi için yüz yirmişer akçeye satılması ve fazla satılmaması için kömürcüler kethüdası Eyyüb'e yazılmıştır.”*²⁴⁵ şeklinde yansımıştır.

1765'te İstanbul'daki yumurtacı esnafına yumurtanın,²⁴⁶ 1789'da süpürgeci esnafı kethüdasına Edirne'de imal edilen süpürgecinin,²⁴⁷ 1801'de fundacı esnafına fundanın,²⁴⁸

²⁴² İKS İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil, 2019, s. 77, 78, 79, 80

²⁴³ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 370, 371

²⁴⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 290

²⁴⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 154, 155

²⁴⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 80, 81

1809 yılında İstanbul'daki ekmekçilere ekmeğin²⁴⁹ ve 1825 yılında kasap esnafına kuzu etinin²⁵⁰ belirlenen narh fiyatları ile satılması yönündeki uyarılar mahkeme kayıtlarından tespit edilmiştir. Ayrıca 1808 yılında kahve ve koyun etinin²⁵¹ ve 1810'da peynir ve balın²⁵² tespit edilen fiyatların dışında bir fiyatlama ile satılmamasına dair uyarılar da kayıtlardan izlenmiştir.

Fiyat tespitiyle birlikte esnaf, belirlenen narha göre satış yapmayı taahhüt etmektedir.²⁵³ İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve Galata'da bulunan hallaçların pamuğu belirlenen fiyatlar üzerinden satmayı taahhüt ettikleri 1726 tarihli bir mahkeme kaydına;

*“İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar'daki hallaç esnafı sattıkları ve bal kapanından İstanbul kethüdası vasıtasıyla belirlenen fiyat üzere toplanan pamukları acizlere ve fakirlere belirlenen fiyat üzerine satmayı taahhüt ettiklerini (...) bildiren defter ve kayıttır.”*²⁵⁴ şeklinde yansımıştır.

Esnafın un kapanından alınan ekmeğin 60 dirhemini 1 akçeye satması yönündeki taahhüt 1738 tarihli bir mahkeme kaydına *“adı geçen esnaf da buna razı olduğundan yukarıdaki bildirildiği üzere hareket edeceklerine söz vermişlerdir.”*²⁵⁵ şeklinde yansımıştır.

1765'te sofçuların sof şalını belirlenen fiyat üzerinden satma taahhüdü verdiği mahkeme kayıtlarından tespit edilmiştir:

*“Ankara'dan Âsitâne-i Aliyye'ye sof şalı getirenler ile Sofçular Hanı'nda sâkin kadîm sofçular arasında satış yeri ve a'lâ şalın satış fiyatı hususunda verilen taahhütlerin tescil olunması için ferman üzerine tescil olunup İstanbul Kâdısı Mehmed Hamid efendiye verilen i'lâm.”*²⁵⁶

²⁴⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, 2019, s. 257

²⁴⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil, 2019, s. 163, 164

²⁴⁹ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 485, 486

²⁵⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 210

²⁵¹ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 424

²⁵² İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 565

²⁵³ BOA, C.BLD. 92/4590, H.29.04.1163, [M.07.04.1750]

²⁵⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 86

²⁵⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 517

²⁵⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 428, 429

Değirmencilerin unu belirlenen fiyattan satmaya yönelik taahhütleri 1770 tarihli bir mahkeme kaydında “Değirmenciler (...) unun her keylini toplam 228 akçe olmak üzere satmayı taahhüt etmişlerdir.”²⁵⁷ şeklinde ifade bulmuştur.

Ancak mahkeme kayıtlarında, pek çok malda belirlenen narh fiyatından yüksek fiyata satış yapıldığına dair hükümler de yer almaktadır. Örneğin 1519 yılında Nalbant Nasuh b. Abdullah adlı kişinin bir katırı narhtan bir akçe fazlaya nalladığı kayıtlarda “Nalbant Nasuh b. Abdullah’ın bir katırı fiyatından bir akçe fazlaya nalladığı ortaya çıktığından muhtesibin talebi üzerine kaydedilmiştir.”²⁵⁸ şeklinde ifade bulmuştur.

Aşağıda, tespit edilen narh ihlallerine dair kadı sicillerinde yer alan hükümler gösterilmektedir.

Tablo 3.10: Çeşitli Tarihlerde Gerçekleşen Narh İhlalleri (1519-1791)

YIL	NARH İHLALİNİN GERÇEKLEŞTİĞİ SATIŞ	NARH İHLALİNİ GERÇEKLEŞTİREN ESNAF
1519	Nal Satışı	Nalband Nasuh b. Abdullah
1520	Yağ Satışı	Ali
1535	Tuz Satışı	Yusuf
1583	Kaymak Satışı	Şem’î Hoca
1591	Arpa Satışı	Mustafa b. Abdullah
1660	Karpuz Satışı	Bostan Reis
1674	Peynir Satışı	-
1737	Don Yağı Satışı	Çağanos Vasil
1765	Yağ Satışı	Arnavud Mustafa
1766	Üzüm Satışı	Hasan Yazıcı ve İmam Mustafa
1790	Nar Satışı	Manav Mehmed
1791	Kiraz Satışı	Kantarcı Mehmed Emin Efendi

Kaynak: İKS Eyüb Mahkemesi 61 Numaralı Sicil, İKS Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, İKS İstanbul Mahkemesi 24/25 Numaralı Sicil, İKS Üsküdar Mahkemesi 1/9/56/84/531 Numaralı Sicillerden derlenmiştir.

Yukarda örnekleri sunulduğu üzere belirlenen fiyatın üzerinde satış yapıldığının tespit edilmesi sonrası, bu ihlali gerçekleştirenlerin cezalandırılacağı duyulmuştur. 1790

²⁵⁷ İKS Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 2019, s. 140

²⁵⁸ İKS Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 2008 s. 347

tarihli bir mahkeme kaydında, nar satışında belirlenen fiyattan fazlaya satış yaparak narh ihlali yaptığı tespit edilen manav Mehmed adlı kişinin cezalandırılmasına dair bir emir tespit edilmiştir. İlgili hüküm şöyle ifade edilmiştir:

*“Üsküdar şehrinde Büyükhramam yakınlarında Manav Mehmed b. Mustafa isimli kimse dükkanında sattığı tatlı narı, vukıyyesinin 25 akçeye satılması için padişah fermanı çıkmış olmasına rağmen 10 akçe fazlasına satıp fermana ters hareket ettiğinden ve bu durumu mahkemede de kabul ettiğinden Mehmed’in cezalandırılması için emir talep edilmiştir.”*²⁵⁹

1809 yılında halkın ihtiyacı olan erzak ve eşyanın belirlenen fiyatlarına uymayanların cezalandırılacağını ifade edildiği bir başka ise hüküm şu şekildedir:

*“Halkın zaruri ihtiyaçlarından olan yiyecek, kumaş ve diğer maddelerin fiyat defterleri arz olduğunda alınıp satılmaları ve fazla fiyata satılmamaları hususunda dikkat edilmesinin bildirildiği, nizamın devam ettirilmesi ve verilen taahhütlerin hilafına hareket edenlerin cezalarının verilmesi.”*²⁶⁰

1826 yılında İstanbul’da satılacak olan kerestenin narhı belirlenmiş ve bu fiyata uymayanların cezalandırılacağı şu emir ile ilan edilmiştir:

*“Halkı ve devleti zarardan korumak için kereste fiyatları kararlaştırılarak deftere kaydedilmiş ve defterde kayıtlı fiyatlardan fazlasına kereste satanlar olursa cezalandırılmaları İstanbul Kadısı ve Şehreminine emredilmiştir.”*²⁶¹

Öte yandan 1804’te kömürü belirlenen fiyattan fazlaya satanların cezalandırılacağı “Kömürcülerin, kömürü bu sene her vakiyyesini beşer akçeden satmaya taahhüt ettiklerine ve bu taahhüte muhalif hareket edenler olursa küreğe ve kaleye konularak cezalarının verileceğine (...)”²⁶² şeklinde ve 1806 yılında ipek, kumaş ve ayakkabı satışında narha uymayanların cezalandırılacağı “İpek, kumaş ve ayakkabı fiyatları bir nizama konulduğu hâlde bu nizama uymayarak fazla fiyata satarak halka zarar verenlerin olduğu anlaşılıp, bu şekilde hareket edenlerin şiddetle cezalandırılacakları (...)”²⁶³ biçiminde duyurulmuştur.

²⁵⁹ İKS Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil, 2019, s. 186

²⁶⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 503

²⁶¹ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 233, 234, 235, 236, 237, 238

²⁶² İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 170

²⁶³ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 293

Amasya üzümlünü ve yerli üzümlü narhtan fazlaya satarak fiyat ihlali yapan Hasan Yazıcı ve İmam Mustafa'nın kalebend cezası aldıkları 1766 tarihli bir mahkeme hükmünde;

*“Hasan Yazıcı ve İmam Mustafa isimli kimselerin Amasya üzümlünü ve yerli üzümlü pahalıya sattıklarından uyarıldıkları halde ısrar ettiklerini ve gelen askerlere itaat etmeyerek kötü söz söylediklerinden Boğazkesen Kalesi'ne hapsedilmelerine (...)”*²⁶⁴ şeklinde ifade bulmuştur.

Bununla birlikte 1737 yılında belirlenen narh fiyatından fazlaya satış yapan mumcu dükkanlarının başkasına verilmesi,²⁶⁵ 1765'te belirlenen fiyat üzerinde yağ satan Arnavut Mustafa'nın²⁶⁶ ve üzümlü fahiş fiyatlardan satması nedeniyle manav Hasan'ın Boğazkesen kalesine hapsedilmesi²⁶⁷ gibi cezai uygulamalar da kayıtlardan izlenmiştir.

Mahkeme kayıtlarında, belirlenen narh fiyatlarının dolaylı yollardan ihlal edildiğine dair de çeşitli kayıtlar tespit edilmiştir. Bu durum, malların eksik üretimi ve tartılmasıyla ortaya çıkmıştır. Dolaylı narh ihlallerinin daha çok temel tüketime konu olan ürünlerde yapıldığı görülmektedir. 1534'te Abdullah adlı kişinin yoğurt satışında eksik tartmak suretiyle narh fiyatını ihlal ettiği 1534 tarihli mahkeme kaydına *“Şile merkezden Abdullah isimli kişinin, getirtip yoğurt satarken on beş ölçek eksik satış yaptığı tespit edildiği (...)”*²⁶⁸ şeklinde, ekmek satışında Yorgi b. Konstandin adlı kişinin dolaylı narh ihlali yaptığı aynı seneye ait başka bir mahkeme kaydında *“Üsküdar emini Mustafa'nın adamı Pervane mahkemeye, Yorgi b. Konstandin'in sattığı ekmekte kırk dirhem buğdayın eksik olduğunu tespit ettiğini (...)”*²⁶⁹ şeklinde ifade bulmuştur. Öte yandan 1514 yılında Karaca b. Abdullah isimli bir fırıncının ürettiği ekmeğin 125 dirhem eksik geldiği,²⁷⁰ ve Eskici adlı kişinin üzüm satışında 180 dirhem eksik üzüm satışı yaptığı²⁷¹ ilgili kayıtlardan izlenmiştir. Dolaylı yollardan narh ihlali yapıldığına dair kadı sicillerinde tespit edilmiş hükümler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

²⁶⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 346

²⁶⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 465

²⁶⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 346

²⁶⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 377

²⁶⁸ İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil, 2010, s. 122

²⁶⁹ İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil, 2010, s. 317

²⁷⁰ İKS Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 2008, s. 154

²⁷¹ İKS Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil, 2010, s. 350

Tablo 3.11: Çeşitli Tarihlerde Gerçekleşen Dolaylı Narh İhlalleri (1514-1669)

YIL	EKSİK GRAMAJLI SATIŞLAR	EKSİK GRAMAJLI SATIŞI TESPİT EDİLEN ESNAF
1514	Ekmek Satışı	Pazarcı Mihal
1514	Ekmek Satışı	Karaca Abdullah
1514	Karpuz Satışı	Musa b. Yakub
1519	Karpuz Satışı	Kasım b. Abdullah
1524	Kiraz Satışı	Süleyman b. Dizdar
1534	Yoğurt Satışı	Abdullah
1535	Ekmek Satışı	Yorgi b. Kosdandin
1535	Üzüm Satışı	Eskici
1546	Ekmek Satışı	Habbaz Hasan b. Hani Bey
1546	Et Satışı	Andriye
1549	Et satışı	-
1549	Ekmek Satışı	Fırıncı Yani
1551	Pirinç ve Börülce Satışı	Yorgi b. Andriya
1551	Ekmek Satışı	-
1551	Armut Satışı	Pazarcı Karaca
1559	Ekmek Satışı	Nikite b. Yorgi
1559	Sığır eti Satışı	Yani b. Manol
1559	Et Satışı	Murad b. Abdullah
1559	Ekmek Satışı	Nikola v. Yani
1559	Çörek Satışı	Kasım Baba b. Mehmed
1559	Ekmek Satışı	Hüsrev b. Abdullah
1560	Mum satışı	Mumcu Yani
1560	Et Satışı	Kasap İskerlet
1560	Odun Satışı	Mihal Reis v. Vasil
1560	Yoğurt Satışı	Pazarcı Yani
1560	Armut Satışı	Arnavud Şirmu b. Kevin
1560	Balık Yağı Satışı	Nikola b. Yani
1560	Ekmek Satışı	Dimitri b.
1563	Ekmek Satışı	Hüsrev b. Abdullah
1563	Ekmek Satışı	Argiri v. Tesenbro
1564	Ekmek Satışı	Dimo v. Minas
1564	Nişasta Satışı	Hacı Hasan b. Durmuş
1564	Et Satışı	Kasap Hayreddin
1564	Keçi eti Satışı	Hasan b. Karagöz
1564	Ekmek Satışı	Ekmekçi Todor
1564	Ekmek Satışı	Yani v. Nikola
1564	Peynir Satışı	Yorgi

1583	Demir Satışı	Risi
1583	İncir Satışı	Osman b. Ahmed
1590	Ekmek Satışı	-
1592	Ekmek Satışı	Mehmet
1592	Ekmek Satışı	Simon
1592	Ekmek Satışı	Mehmed Yeniçeri
1669	Et Satışı	Paskal v. Yorgi

Kaynak: İKS Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, İKS Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, İKS Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, İKS Üsküdar Mahkemesi 1/5/9/14/17/26/56/84 Numaralı Sicillerden derlenmiştir.

Belirlenen narh fiyatlarının malların eksik tartılması yoluyla dolaylı olarak ihlali tespit edildiğinde, ilgili faaliyetlerin cezalandırılacağı yönünde kayıtlar da mahkeme hükümlerine yansımıştır. 1730 yılında kasap ve bakkal ve diğer terazi kullanan esnafların çoğunluğunun damgalı dirhem kullanmayıp demirden ve taştan istedikleri gibi dirhemler yapıp insanlara sattıkları ve bunlar sebebiyle çeşitli zahirelerin yüksek şekilde eksik olduğunun tespiti sonrası bahsedilen taifeden hiçbir kimsenin damgasız dirhem kullanmaması ve kullanan olursa cezalandırılmasına yönelik emre yer verilmiştir. İlgili hüküm şöyledir:

“Başkente kasap ve bakkal ve diğer terazi kullanan esnafların çoğunluğu damgalı dirhem kullanmayıp demirden ve taştan istedikleri gibi dirhemler yapıp insanlara sattıkları ve bunlar sebebiyle çeşitli zahirelerin yüksek şekilde eksik olduğu ortada olduğundan bundan sonra bahsedilen taifeden hiçbir kimsenin damgasız dirhem kullanmaması tembih edilsin, kullananlar cezalandırılsın diye emir verildi.”²⁷²

Mahkeme kayıtlarında eksik tartmak suretiyle dolaylı olarak narh ihlali yaptığı tespit edilenlerin çeşitli cezalara çarptırıldığına dair de çeşitli hükümlere rastlanılmıştır. 1766 yılında Kadirga Limanı’nda ekmekçi olan Bekir isimli kişinin ekmekleri noksan imal ettiğinden kalebend cezasına çarptırılması 1766 tarihli bir mahkeme kaydında;

“Altmış Cemâ’atin yoldaşlarından Bekir Kadirga Limanı’nda ekmekçi olup noksan işlemesinden dolayı daha önce iki defa hapsolunup artık noksan iş işlemeyeceğine dair taahhüt etmesine rağmen yine noksan ekmek yapmakla tekrar hapsolunduğu.”²⁷³ şeklinde ifade bulmuştur.

Dolaylı narh ihlali sonucu verilen cezalara dair tespit edilen mahkeme hükümleri aşağıda listelenmiştir.

²⁷² İKS Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, 2019, s. 75, 76

²⁷³ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 172, 173

Tablo 3.12: Dolaylı Narh İhlallerine Uygulanan Cezai Yaptırımlar (1765-1808)

YIL	SATIŞ	DOLAYLI NARH İHLALİ TESPİT EDİLEN ESNAF	CEZA TÜRÜ
1765	Ekmek Satışı	Bayram	Kalebend cezası
1765	Ekmek Satışı	Mıgırdıç	Kürek Cezası
1765	Ekmek Satışı	İsmail Sultan Selim	Kalebend cezası
1766	Ekmek Satışı	Bekir	Kalebend cezası
1766	Ekmek Satışı	Hasan	Kalebend cezası
1766	Odun Satışı	Deli Mustafa	Kalebend cezası
1808	Sabun Satışı	Ali	Kalebend cezası
1808	Ekmek Satışı	Kirkor	Kürek cezası

Kaynak: İKS İstanbul Mahkemesi 25/94 Numaralı Sicillerden derlenmiştir.

3.3.3.1.2. Narh Fiyatlarının Yeniden Düzenlenmesi ve Narh Denetimi

Narh, kadı ve zanaatkar temsilcileri arasında periyodik olarak müzakere edilen bir anlaşma şeklinde uygulanmaktadır.²⁷⁴ Esnaf, maliyetlerde yaşanan artışlar nedeniyle belirlenen narhın üzerinde satış yapmak zorunda kaldığında narhı da ihlal etmektedir. İmparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren esnafın haddinden yüksek fiyatla satış yapması, kamuya verilen bir zarar olarak algılanmış ve bu amaçla narh tayini ile kamuya verilen zarar arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Mecburi narh ihlalleri tespit edildiğinde kamuya verilen zararı tanzim etmek amacıyla yeniden narh tespiti zarureti ortaya çıkmaktadır. Bu durumda zararın ortaya çıktığı bölgenin kadısına ferman yazılmakta söz konusu mal ve hizmetin fiyatı yeniden belirlenmektedir.²⁷⁵

²⁷⁴ Engin Deniz Akarlı, “Punishment, Repression and Violence in the Marketplace: İstanbul, 1730-1840”, **Bread From the Lion’s Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities**, Ed. Suraiya Faroqhi, Berghahn Books, 2015, s. 240

²⁷⁵ Kala, **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Esnaf Nizamları 1**, s.75

Örneğin Ekim 1518'de Gebze'de arpacıların belirlenen narh fiyatıyla satış yapmaları durumunda zarar edeceklerini mahkemeye bildirmeleri üzerine, yeniden narh fiyatı belirlenmiştir:

*"Gebze merkezindeki arpacılar İstanbul kilesiyle beşer akçeye satıp zarar ederiz deyip şikayet ettiklerinde neden biliniyor diye sorulunca Ahmed b. Körpe ve Fahreddin b. İmam Mustafa mahkemede hazır bulunup şahitlik yaptılar ve beşer akçeye satılırsa zarar ederler dediler ve şahitlikleri kabul edilip beşer buçuk akçeye satılması noktasında fiyat belirlendi."*²⁷⁶

1828 tarihinde İstanbul'da yaşanan kıtlık nedeniyle ekmek fiyatına zam yapılmasına karar verilmiştir. Bu durum mahkeme kayıtlarına:

*"Bu sene zahîrenin azlığı sebebiyle İstanbul'da halkın ekmek almakta zorluk yaşamaması için Mısır ve Akka'dan zahire getirilmiş fakat onun da beklenmeyen yol ve taşıma ücretleri olmuştur. Devlet bütçesini de zarara sokmamak ve halkı da ihtiyaç halinde bırakmamak için ekmeğin 60 dirhemi 4 para olarak kararlaştırılmıştır. İleride bereket olursa fiyatta ne kadar indirim yapılacağı o vakit belirlenecektir."*²⁷⁷ şeklinde yansımıştır.

Burada dikkat çeken husus; ekmek, arpa ve benzeri ürünler için, bu ürünlerin kıtlık ve bolluğuna, maliyet fiyatlarındaki artış ve azalışa göre narhların yeniden belirlenmesidir. Yani yeniden fiyat tespiti, daha çok fiyat esnekliği yüksek olan ürünler için söz konusudur.

Belirlenen narh fiyatının üzerinde yeniden fiyat tespiti yapılmasına ek olarak, arz artışı nedeniyle bu fiyatların altında satışlar yapıldığı ve bunun kayıt altına alındığı da görülmektedir. 1823'te İstanbul'a gelen koyunların arzındaki artış sonucunda koyun etinin tespit edilen fiyattan düşük fiyata satılmasına dair şu hüküm tespit edilmiştir:

*"İstanbul'a Rumeli ve Anadolu'dan satılmak üzere getirilen koyunların fazlalığı sebebiyle hem koyun tüccarlarını mağdur etmemek için hem de halkın uygun fiyattan et alabilmesi için et satış fiyatlarında bir miktar indirime gidilmiş olup bu vesileyle, kasapların koyun satıcılarından 28 paraya alacakları eti 30 paraya satmaları kararlaştırılmıştır."*²⁷⁸

1828'de yaz mevsiminde artan arz sebebiyle koyun eti fiyatında indirime gidildiğinin ifade edildiği hüküm mahkeme kayıtlarına;

²⁷⁶ İKS Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, 2010, s. 79

²⁷⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 383

²⁷⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 162

“Koyun etinin 38 paraya satılmasına izin verilmişti. Şu an yaz mevsiminde olunduğu ve koyun sayılarında artış olduğu için zikredilen fiyatta 3 para indirim yapılması ve kasapların koyun tüccarlarından 32 paraya alıp kâr ile 35 paraya satmaları emredilmiştir.”²⁷⁹ şeklinde yansımıştır.

1841’de koyun eti arzındaki artış sonucunda koyun etinin fiyatının indirilmesini konu edinen bir başka hüküm şöyledir:

“Kurban Bayramı için celeplerin getirdiği ve kasapların elinde bulunan kurbanlık koyundan fazlası henüz sarf edilmediği gibi etinin fiyatlarının düşürülmesi de talep edildiğinden (...) esnaf ustalarından El-Hâc Hasan Ağa (...) ve diğerleri fiyatları görüşmüşler ve sonuç itibarıyla ayın yirmisi Salı gününden başlayıp Hızır gününe kadar geçerli olmak üzere etin her kıyyesinin 90 paraya satılmasında anlaşmışlar, dükkanlarında yeteri kadar et bulunduracaklarını, yüksek fiyata et satmayacaklarını taahhüt etmişler ve bu durum da mahkemeden ilam olunmuştur.”²⁸⁰

Belirlenen narh fiyatları doğrultusunda satış yapılması ve satılan malların kalitesinin kontrolünü sağlamak amacıyla bir denetim mekanizması oluşturulmuştur. Tespit edilen fiyatların denetimlerinde pazarların kontrolleri merkezde bizzat sadrazam tarafından “kola çıkmak” suretiyle yapılmaktadır. Taşradaki pazar teftişleri, genelde kadının başkanlığında yapılmakla birlikte, kadının yokluğunda denetim esnafla iç içe olan ve dolayısıyla piyasayı en iyi bilen muhtesiplerin yetkisindedir. Muhtesip olan kişi, meslek birliklerinden narh fiyatlarını ihlal eden ya da kötü mal üreten olursa, o zanaatkarın ceza almasını sağlamaktadır.²⁸¹ Muhtesibin söz konusu görevleri 1826 tarihli bir mahkeme kaydına;

“Halkın alışverişlerinde güvenliği sağlamak, karaborsacılara karşı tedbir almak ve ölçü ve tartılardaki usulsüzlüğü engellemek adına pazar ve çarşılarda denetim yapmak

²⁷⁹ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 364

²⁸⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil, 2019, s. 221, 222

²⁸¹ Mantran, **XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, s. 16, **BOA**, C.BLD. 147/7301, H.29.09.1207, [M.10.05.1793], **BOA**, C.BLD. 60/2951, H.22.08.1231, [M.16.07.1816], **BOA**, C.BLD. 39/1936, H.15.07.1144, [M.13.11.1732], **BOA**, C.BLD. 97/4762, H.06.07.1174, [M.11.02.1761], **BOA**, C.BLD. 40/1995, H.23.07.1207, [M.06.03.1793], **BOA**, C.BLD. 39/1906, H.23.07.1207, [M.06.03.1793], **BOA**, C.BLD. 30/1458, H.03.01.1233, [M.13.11.1817], **BOA**, C.BLD. 31/1545, H.10.08.1234, [M.04.06.1819], **BOA**, C.BLD. 31/1533, H.29.03.1246, [M.17.09.1830], **BOA**, AE.SMHD.I. 41/2447, H.12.03.1148, [M.02.08.1735], **BOA**, AE.SMHD.II. 27/1700, H.30.05.1230, [M.10.05.1815], **BOA**, A.DVNSMHM.d 39/78 H.23.10.987, [M.02.12.1579], **BOA**, A.DVNSMHM.d 29/305 H.12.11.984, [M.31.01.1577], **BOA**, A.DVNSMHM.d 42/1005, H.21.10.988, [M.29.11.1580], **BOA**, A.DVNSMHM.d 48/393, H.25.09.990, [M.23.10.1582]

ve asayışı sağlamak, fiyatların narha uygunluğunu kontrol etmek için bir İhtisab Ağası tayini hususuna dair sicil."²⁸² şeklinde yansımıştır.

Öte yandan muhtesibin, narh ihlallerine göz yumması durumunda kendisinin de cezalandırılması söz konusudur.²⁸³

Muhtesip, esnafı ve pazarı denetlerken yanında beratla görev yapan bir tezkireci bulundurmaktadır. Ahi teşkilatı içinden kırk yılını doldurmuş ustalar arasından seçilen bilirkişiler de ihtiyaç halinde mahkemece yetkilendirilip birçok meselede uyuşmazlıkların çözülmesini sağlamada muhtesibe yardımcı olmaktadır. Esnafın üzerine düşen ihtisap resmini kuloğlan/koloğlan isimli görevliler toplamakla birlikte bu görevlilerin üretim faaliyetinin standartlara uygunluğunun tespit edilmesi, fiyatların denetlenmesi, çarşı ve pazarların asayişinin sağlanması ve kanunları ihlal eden meslek birliklerinin mahkemeye çıkarılması gibi sorumlulukları da bulunmaktadır.²⁸⁴

Narh denetimi kapsamında malların kalite kontrolünün sağlanması, merkezi otoritenin piyasa düzenleyici politikalarında önemli bir yer tutmaktadır. Mahkeme kayıtlarında bu durumu izlemek mümkündür. 1731 yılında İstanbul'a Kili ve İsmail'den kalitesiz sade yağ gönderilmemesi emrinin ifade edildiği hüküm;

*"Kili ve İsmail taraflarından gelen saf sade yağın her 100 vakıyyesinde 3 vakıyye tuz olması eskiden beri adet olmakla fazla tuz ilavesi ya da başka bir şey karıştırılmadan getirilmesi, insanların zarar görmemesi için emir yazılmıştır."*²⁸⁵ şeklindedir.

Kayıtlardan tespit edilen bir diğer hüküm, 1830 ramazan ayında ekmeğin kalitesinin bozulmamasına özen gösterilmesi dairdir. İlgili hüküm şöyledir:

*"Ramazan ayında halkın tüketeceği ekmeği kalitesinin düşürülmemesi için cins buğdaydan yapılan ekmek padişaha arz olunmuş ve padişah hazretleri ramazan ayı sonuna kadar kalitesinde bir bozulma veya azalma olmamasını emretmiştir."*²⁸⁶

1805'te İstanbul'daki ekmekçilerin temiz, pişkin, beyaz ve kaliteli ekmek üretmeleri mahkeme kayıtlarında;²⁸⁷

²⁸² İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 231

²⁸³ M. Murat Öntüğ, "Muhtesib", EA, Volume II, 2017, s. 148

²⁸⁴ Öntüğ, a.g.e., s.129

²⁸⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, 2010, s. 393, 394

²⁸⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 464

²⁸⁷ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 200, 201

*“Halkın en mühim yiyeceği olan ekmeğin temiz ve beyaz olması için gece ve gündüz zahire ve hububat tedarikine büyük ehemmiyet verildiğinden ekmekçilerin ve sair satıcıların bu hususa sadece Ramazan-ı Şerif ayında değil sair günlerde de dikkat etmeleri, bunun için ekmeğe 10 dirhem tenzilat yapıldığı, buna rağmen temiz ve beyaz ekmek yapmayanların veya fahiş fiyata satanların cezalarının verileceği.”*²⁸⁸ şeklinde ifade bulmuştur.

Tespiti yapılan bir başka hüküm, 1823 yılında İstanbul ve çevresinde üretim faaliyetinde bulunan ekmek fırınlarının belirlenen ölçüler içerisinde ekmek yapmaları konusunda alınan kararlar ile ilgilidir. Söz konusu kayıt şöyledir:

*“İstanbul’da, ekmekçiler tarafında üretilen ekmeklerin fiyatının, buğday fiyatlarıyla orantılı olarak artırılması gerekeceği için ambardan satılacak buğdayın en fazla sekiz para zamlı satılması ve ekmeğin ağırlığının da 72 dirhemden 74 dirheme çıkarılması ve buna uygun olarak halka satılması kararlaştırılmış.”*²⁸⁹

Fırınların ekmek üretiminde belirlenen kalite standartları kapsamında ekmeklerin ağırlığına, has ve pişkin olmasına özen göstermelerine dair uyarı da 1827 tarihli bir mahkeme kaydına;²⁹⁰

*“Daha evvel ikaz edilmelerine rağmen ekmekçilerin ağırlığa uymayan ve yeterince pişirilmeyen ekmekler ürettiği zikredilerek başkalarına da ibret ve ikaz olması için David ve Beşiktaşlı Aleksan zimmiler ile Sırmakeşhâne fırını ustası Haçok ve Mercan fırını ustası ve Sultanmehmed’de Karaman fırını ustası ve Çarşambapazarı’nda Mehmed Ağa Cami fırını ustası cezalandırılmış olduğu beyan edilmiş ve ekmeğin uygun şekilde üretilmesine dikkat edilmesi emredilmiştir.”*²⁹¹ şeklinde yansımıştır.

Öte yandan 1662’de hileli üretim yapan İstanbul çörekçi esnafının kalite standartlarına uygun üretim yapmaları,²⁹² 1740’ta ayakkabı satışı için piyasada dikici esnafının ürettiği kaliteli ayakkabıların satılması,²⁹³ 1823 yılında İstanbul’da kalitesiz kömür satılmaması²⁹⁴ ve 1829’da ramazan ayında fırınlarda iyi cins ekmek üretimi yapılmasına²⁹⁵ dair uyarılar konuyla ilgili mahkeme kayıtlarından tespit edilen diğer hükümleri oluşturmaktadır.

²⁸⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 200, 201

²⁸⁹ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 149

²⁹⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 326

²⁹¹ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 326

²⁹² İKS İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, 2019, s. 176, 177

²⁹³ İKS Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil, 2019, s. 519, 520

²⁹⁴ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 143, 144, 145

²⁹⁵ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 409, 410

Tüm bu uyarılar karşısında meslek birlikleri ve üreticilerin, uygun standartlarda üretim ve satış yapacaklarına dair taahhütleri de kadı sicillerinde izlenmektedir. 1766'da kötü deri satan Kayseri debbağ esnafının sattıkları deriyi geri alacakları ve kaliteli mal satacaklarına dair hüküm mahkeme kayıtlarında;

*"Kötü deri satanlardan olup mahkemeye çağrılan Hocaoglu Ali ve Es-Seyyid Ali gibi birkaç kimsenin çizmeciler, dikici ve mestçiler nizamına aykırı hareket ederek halka zarar vermiş olduklarından bundan böyle nizama aykırı hareket etmemek üzere taahhüt alınmasına dair ferman talebi."*²⁹⁶ şeklinde ifade bulmuştur.

Bununla birlikte 1679 yılında Eyüp'te bulunan peynircilerin dil peyniri ve lor peynirini taze işleyecekleri,²⁹⁷ 1802'de İstanbul'daki ekmekçilerin ürettiklerin ekmeğin pişkin olmasına dikkat edecekleri²⁹⁸ yönündeki taahhütler de ilgili kayıtlardan tespit edilmiştir.

Üretimde kullanılan hammaddenin kalitesinin denetlenmesine dair ihtisap kanunnamelerinde çeşitli hükümler bulunmaktadır. Örneğin Yavuz Sultan Selim'in Umumi Kanunnamesi'nde şu hükümler yer almaktadır.

*"Ve yoğurtçuların yoğurdu gözlene ... ve turşucuların turşuları gözlene, eksük vermiyeler ve çürümişin eyüsüne katub satmayalar."*²⁹⁹

*"Ve küfeyle gelen yemişler kavun ve karpuz gibi üzüm ve enar ve turunç gibi, gözlene, yozlanmış olmaya."*³⁰⁰

*"Ekmekçiler, örnek aldıkları ekmeği narh üzere pak işeyeler, eksik ve çiğ olmaya. Ekmek içinde kara bulunursa ve çiğ olursa, tabanına dayak atalar; eksik olursa tahta külâh vuralar veyahud para cezası alalar."*³⁰¹

*"Etmekçilerin etmeği ve kirdecilerin kirdesi ve çörekçilerin çöreği gözlene, çiği ve karası olmaya ve ekşi olmaya."*³⁰²

*"Ve sabuncular ve mumcular gözlene, gayet eyü ola, mumları çürük olmaya ve kokar yağdan olmaya ve berk ola, kalb olmaya."*³⁰³

²⁹⁶ İKS İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, 2019, s. 367

²⁹⁷ İKS Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Sicil, 2011, s. 356, 357

²⁹⁸ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 92

²⁹⁹ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri III.Kitap: Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri**, s.112

³⁰⁰ Akgündüz, s.111

³⁰¹ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II.Kitap: II. Bayezid Devri Kanunnameleri** s.292

³⁰² Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri III.Kitap: Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri**, s.110

³⁰³ Akgündüz, s. 115

Kanuni'nin Umumi Kanunnamesi'nde de benzer hükümler yer almaktadır.

*"Ve şerbetçiler de gözlene, kuru üzüm ... miski ve gülabi ola, ekşi ve sulu olmaya, leziz ola."*³⁰⁴

*"Ve sabuncular ve mumcular gözlene, gayet eyü edeler, mumları çürük ve kokar yağdan olmaya, pak ola ve tamam dutalar ve kile tamgula ola."*³⁰⁵

*"Ve boyacılar gözlene, her ne renk boyarlar ise eyü edeler, kalb etmeyeler."*³⁰⁶

Üretimde kalite standardının korunması için tesis edilen önemli bir uygulama da örnek üretim uygulamasıdır. Buna göre merkezi otorite tarafından esnaflar arasından ehil kimseler görevlendirilerek numune üretim yapılmakta ve üreticilerin bu numunede elde edilen standarda uygun üretim yapmaları istenmektedir.

Narh denetimi kapsamındaki bir diğer uygulama ise, üretim faaliyetini üstlenen üreticilerin ehil olmalarının denetlenmesi uygulamasıdır. Meslek ve sanatında usta statüsünde olmayanlara icazet ve hisse verilmemekte ve üretim faaliyetlerine katılımına müsaade edilmemektedir.³⁰⁷ Aynı amaca yönelik bir diğer denetim mekanizması, ürünlerin tıbbiye muayenesine tabi tutulmasıdır. Daha çok ithal mallar için tesis edilen bu uygulama kapsamında nizamname düzenlenerek ilgili malların sağlığa uygunluğu denetlenmektedir. Tüm bu denetim mekanizması, merkezi otorite tarafından yetkilendirilen görevlilerce yürütülmektedir.

3.3.4. Kar Oranları

Esnafların ortalama karı, ürünün cinsi, durumu ve ticari fiyat oynamaları göz önüne alınarak genellikle %10 ile %15 arasında belirlenmiştir.³⁰⁸ Mahkeme kayıtlarında tespit edilen, ortalama kar oranlarını ifade eden kayıtlardan bazıları şunlardır:

³⁰⁴ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IV.Kitap: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri** s. 324

³⁰⁵ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 328

³⁰⁶ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 329

³⁰⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s.1578

³⁰⁸ Murat Çizakça, "The Ottoman Government and Economic Life: Taxation, Public Finance and Trade Controls", **The Cambridge History of Turkey Volume 2: The Ottoman Empire as a World Power 1453-1603**, Ed. Suraiya Faroqhi, Kate Fleet, Cambridge University Press, 2013, s. 267, Timur Kuran,

“Kıyyesi 22 paraya (...) Anadolu’dan ve Rumeli’den getirilen etler için kasaplara 2 para kar verildiği (%9,09), buna rıza göstermelerinin istendiği (...)”³⁰⁹

“Rumeli ve Anadolu’dan İstanbul’a getirilen koyunların etlerinin okkalarını kasaplar, Zilhicce ayının 23’ünden itibaren 32 paraya alıp 3 para karla 35 paraya (%9,37) satmalarının kararlaştırıldığı (...)”³¹⁰

“İstanbul’a, Anadolu ve Rumeli’den getirilecek kuzuların Yedikule’ye sevk olunması, kasapların etin okkasını 33 paraya alıp 2 para kar ile halka 35 paraya (%6,06) satmaları kararlaştırılmış (...)”³¹¹

“İstanbul’a, Anadolu ve Rumeli’den ve bazı çiftlik ve mandıralardan getirilecek kuzuların Yedikule’ye sevk olunması, kasapların etin okkasını 33 paraya alıp 2 para kar ile halka 35 paraya (%6,06) satmaları kararlaştırılmış (...)”³¹² şeklinde yansımıştır.

1502 tarihli İstanbul Belediye Kanunu’nda da kar oranlarına dair şu hükümler yer almaktadır:

“Taşradan gelen zahire, bal, yağ ve diğer yiyecek kısmından ne gelirse, belediye başkanı, mahkeme kararıyla gereği gibi teftiş eyleye. Ta ki, yalan yere söz söyleyip ziyade narh istemeyeler ve getirdiği yere göre masrafı hesap olunup tamam olduktan sonra %10 ve nihayet %15 kar edecek şekilde belediye başkanı mahkeme kararıyla fiyatını belirleye.”³¹³

“Bakkallar, attarlar, bez ve benzeri şeyler satan dokumacılar ve tayeciler, %10 karla satalar, daha fazla satmayalar. Fazlaya satarlarsa, belediye başkanı yakalayıp te'dip ede. Ancak bu konuda ve başka konularda mahkeme kararı bile ola.”³¹⁴

“...Ve bundan gayrı ne kadar sanat ehli varsa, bunların sermayelerini ve masraflarını hesap edip san'atına ve zahmetine göre narh ta'yin ederler. Şöyle ki, %11 karla fiyatlar belirlene. Ve şu san'at ki, gayet emeklidir, geç hasıl olur, bu gibi mesleklerde %12 karla fiyatlar belirlene.”³¹⁵

“Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslami Etkiler”, **Osmanlı 3: İktisat**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.101

³⁰⁹ İKS İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil, 2019, s. 419

³¹⁰ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 142

³¹¹ İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 210

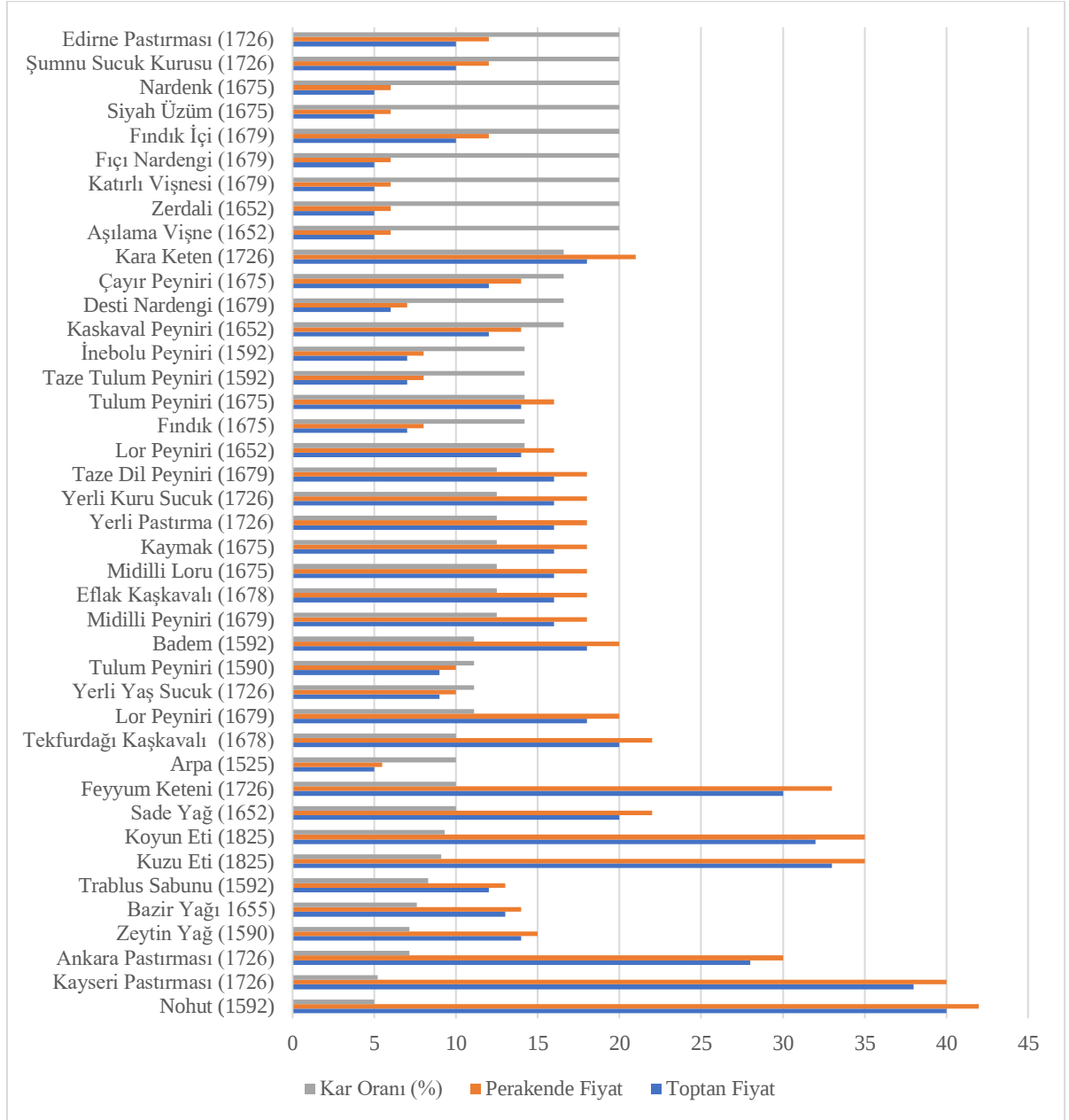
³¹² İKS İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 2019, s. 290

³¹³ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Kitap: II. Bayezid Devri Kanunnameleri**, s. 289

³¹⁴ Akgündüz, **a.g.e.**, s.292

³¹⁵ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 296

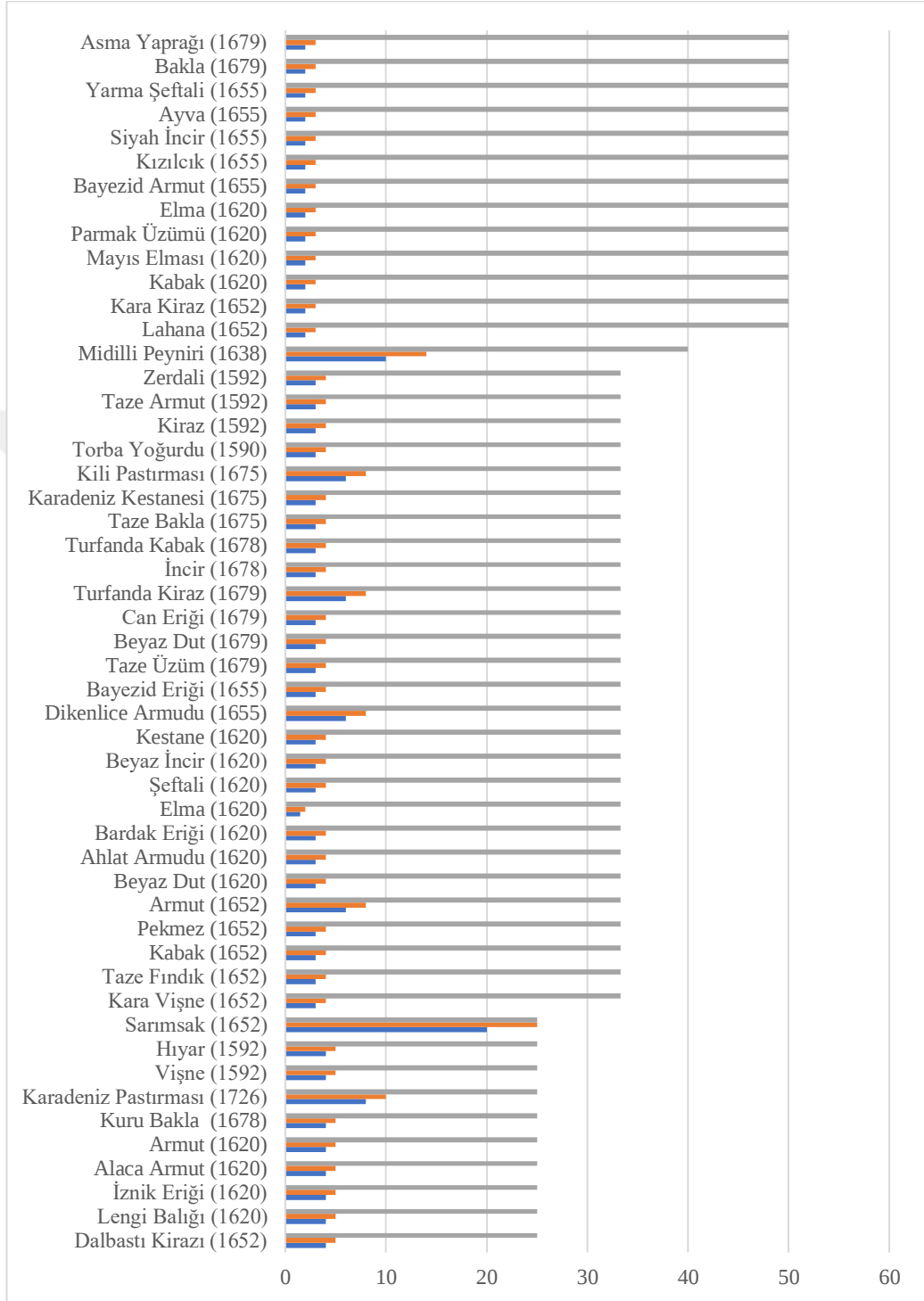
Grafik 3.13: Kar Oranları (%5-20)

Kaynak: İKS Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil, İKS Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 61 Numaralı Sicil, İKS Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, İstanbul Mahkemesi 24/154 Numaralı Sicil, İKS Üsküdar Mahkemesi 5/84 Numaralı Sicillerden elde edilen verilerden derlenmiştir.

Ancak maliyetlerinin tespitinde güçlük çekilen mallarda, kar oranlarının %20'leri aşan düzeylere kadar çıkabildiği de görülmektedir.

Grafik 3.14: Kar Oranları (%25+)

Kaynak: İKS Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil, İKS Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19/37/61 Numaralı Sicil, İKS Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, İKS İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicillerden elde edilen verilerden derlenmiştir.

Öte yandan aynı mal için farklı dönemlerde, maliyetlerin değişmesi nedeniyle kar oranlarının değiştiği mahkeme kayıtlarından izlenmiştir. Örneğin zeytinyağında 1590'da kar oranı %7,1 iken bu oran 1652'de maliyetlerdeki değişim sonucu güncellenmiş ve %12,5 olarak belirlenmiştir. Benzer şekilde fındıkta belirlenen kar haddi 1675 yılında %14,20 iken bu oran değişen maliyetlere göre yapılan ayarlama sonucunda 1679'da %20 olarak tespit edilmiştir. Aşağıda aynı malların değişen kar oranlarıyla ilgili tespit edilen mahkeme kayıtları listelenmiştir.

Tablo 3.15: Aynı Mallar için Farklı Yıllarda Değişen Kar Oranları³¹⁶

	1590			1652		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı
Zeytinyağ	14	15	7,1	16	18	12,50%
	1652			1675		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı
Susam Yağı	16	18	12,50%	18	20	11,10%
	1652			1655		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı
Bezir Yağı	14	16	14,20%	13	14	7,60%
	1620			1652		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı
Kabak	2	3	50%	3	4	33,30%
	1592			1652		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı
Zerdali	3	4	33,30%	5	6	20%
	1652			1679		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı

³¹⁶ Veriler birim cinsinden sunulmuştur.

Lor Peyniri	14	16	14,20%	18	20	11,10%
	1620			1652		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı
Armut	4	5	25%	6	8	33,30%
	1590			1675		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı
Siyah Üzüm	3	3,5	16,6%	5	6	20%
	1655			1679		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı
Can Eriği	2	3	50%	3	4	33,30%
	1675			1679		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı
Fındık	7	8	14,20%	5	6	20%
	1652			1675		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı
Pekmez	3	4	33,30%	5	6	20%
	1675			1678		
	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı	Toptan Fiyat	Perakende Fiyat	Kar Oranı
Dil Peyniri	18	20	11,10%	14	16	14,20%

Kaynak: İKS Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil, İKS Eyüb Mahkemesi (Havass-1 Refia) 19/61 Numaralı Sicil, İKS Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, İKS Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicillerden elde edilen verilerden derlenmiştir.

3.4. FİYAT HAREKETLERİ

Bu başlık altında Osmanlı'da tesis edilen piyasa düzenlemelerinin, fiyat hareketlerine yansımaları bazı kantitatif veriler kullanılarak ölçülmeye çalışılacaktır.

Bu amaçla kullanılan verilerden ilki, Pamuk'un başkentte bulunan çeşitli vakıflar ve bunların imaretlerinin satın aldıkları gıda malları ile, vakıflara ait fiyat

verilerinin bulunmadığı az sayıdaki yıl için saray mutfağı tarafından ödenen fiyatları kullanarak hesapladığı tüketici fiyat endeksidir.³¹⁷ İktisat literatüründe en çok bilinen fiyat ölçüsü olan tüketici fiyat endeksi³¹⁸ belirli bir tüketim malı sepetini incelemekte ve paranın değişen değerine göre uyarlanmış parasal fiyatlardaki değişimi ölçmektedir.³¹⁹ Endeks aracılığıyla, çalışmanın kapsamını oluşturan dönemde fiyat hareketleri izlenmeye çalışılmıştır.

İlk olarak İstanbul’da akçe cinsinden fiyatların 1469-1839 yılları arasında yaklaşık 150 kat arttığı görülmüştür. Bu toplam artış, aynı zamanda ortalama yıllık fiyat artış oranının %12.2 düzeyinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.³²⁰ Gümüş cinsinden fiyatlarda yaşanan değişimin ise %36 oranında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Aynı dönem için ortalama yıllık fiyat artış oranı ise %1.16 düzeyindedir.

Piyasa düzenlemelerinin fiyatlara olan etkisini ölçebilmek amacıyla kullanılan bir diğer veri ise, Pamuk’un narh defterlerinden derlediği, başkentin iâşesine konu olan; nohut, pirinç, mercimek, yumurta, bal, süt, zeytinyağı, sadeyağ, koyun eti ve kuzu eti gibi mallara ait narh fiyatlarıdır.

Tablo 3.14: Çeşitli Malların Narh Fiyatlarında Toplam Değişim (Kat)

ÜRÜN	YILLAR	TOPLAM DEĞİŞİM
NOHUT	1520-1836	82
PİRİNÇ	1522-1823	48
MERCİMEK	1520-1836	66
YUMURTA	1522-1836	128
BAL	1520-1836	70
SÜT	1577-1836	143
ZEYTİNYAĞ	1520-1836	115

³¹⁷ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 12-17

³¹⁸ Daron Acemoğlu, David Laibson, John A. List, *Economics*, Pearson Education, 2016, s. 486

³¹⁹ Edgar K. Browning, Mark A. Zupan, *Microeconomics: Theory and Applications*, Wiley Foundation, Twelfth Edition, 2015, s. 4, John B. Taylor, Akila Weerapana, *Principles of Microeconomics*, Houghton Mifflin Company, Sixth Edition, 2009, s. 352

³²⁰ Ortalama yıllık fiyat artış oranının hesaplanması amacıyla ‘‘Geometrik Ortalama’’ yöntemi uygulanmıştır. $S = A(1+r)^n$ ve $\log S = \log A + n \log(1+r)$ bileşik faiz formülü ile bulunmuştur.

SADEYAĞ	1522-1836	78
KOYUN ETİ	1524-1839	207
KUZU ETİ	1571-1835	66

Kaynak: Şevket Pamuk, İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 102-137 verilerinden oluşturulmuştur.³²¹

Yukarıdaki tabloda, İstanbul'un iâşesine konu olan bazı temel gıda maddelerinin 16. ve 19. yüzyıl arasındaki toplam fiyat değişimleri gösterilmiştir. Buna göre ilgili dönem aralığında nohut fiyatı yaklaşık olarak 82, pirinç fiyatı 48, mercimek fiyatı 66, yumurta fiyatı 128, bal fiyatı 70, süt fiyatı 143, zeytinyağı fiyatı 115, sadeyağ fiyatı 78, koyun eti fiyatı 207 ve kuzu eti fiyatı 66 kat artmıştır.

Tablo 3.2: Çeşitli Malların Narh Fiyatlarında Ortalama Yıllık Artış Oranı³²²

ÜRÜN	YILLAR	ORTALAMA YILLIK ARTIŞ (%)
NOHUT	1520-1836	13,5
PİRİNÇ	1522-1823	6,9
MERCİMEK	1520-1836	8,1
YUMURTA	1522-1836	11,3
BAL	1520-1836	9,04
SÜT	1577-1836	11,9
ZEYTİNYAĞ	1520-1836	10,7
SADEYAĞ	1522-1836	8,8
KOYUN ETİ	1524-1839	14,4
KUZU ETİ	1571-1835	9,08

Kaynak: Şevket Pamuk, İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 102-137 verilerinden oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tabloda ise, aynı malların narh fiyatlarının ortalama yıllık artış oranları gösterilmiştir. Buna göre ilgili malların fiyatlarındaki ortalama yıllık artış oranı; nohut için %13.5, pirinç için %6.9, mercimek için %8.1, yumurta için %11.3, bal için

³²¹ Veriler endeks haline getirilmiştir.

³²² Ortalama yıllık fiyat artış oranının hesaplanması amacıyla “Geometrik Ortalama” yöntemi uygulanmıştır.

%9.04, süt için %11.9, zeytinyağı için %10.7, sadeyağ için %8.8, koyun eti için %14.4 ve kuzu eti için %9.08 düzeyindedir.

Bu rakamlar ilgili malların akçe cinsinden fiyatları üzerinden hesaplanmıştır. Akedeki değer kayıpları hesaba katıldığında gerek narh fiyatlarındaki toplam değişim gerekse de ortalama yıllık artış oranlarına dair rakamların daha düşük seyredeceği açıktır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Tanzimat öncesi dönem Osmanlı'da piyasa düzenlemeleri ve fiyat istikrarı ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla toptan ve perakende piyasaların yapısı ve ilgili piyasaların fiyat oluşum mekanizmaları ele alınmıştır. Araştırmada ortaya konulan tespitler, çeşitli birincil ve ikincil kaynakların incelenmesiyle yapılmıştır. Kullanılan birincil kaynaklar kadı sicilleri, kanunnameler ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çeşitli fonlarda bulunan belgelerdir. Çalışmada kullanılan veriler ise yine çeşitli birincil ve ikincil kaynakların derlenmesiyle elde edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde piyasanın mekansal unsurları incelenmiştir. İskan bölgeleri başlığı altında şehir, kasaba, mahalle ve köylerin genel özellikleriyle birlikte piyasa faaliyetleri anlamında öne çıkan yönleri analiz edilmiştir. Ardından ticari mekanlar başlığı altında, ticari faaliyetlerin gerçekleştiği ve ticaretin güvenliğini sağlayan mekanlar ele alınmıştır. Piyasa faaliyetlerinin yasal çerçevesini belirlemesi itibarıyla Osmanlı'daki hukuki yapı, piyasa yapısının ve fiyat oluşum mekanizmalarının anlaşılabilmesinde hayati bir önem arz etmektedir. Bu nedenle piyasanın kurumsal esaslarının ele alındığı ikinci bölümde ilk olarak hukuki yapı incelenmiştir. Piyasa faaliyetlerinde sonuçların nasıl belirleneceğine ilişkin olarak bir yapının ortaya çıkmasını sağlayan kurumlar bu bölümde detaylı olarak incelenen bir diğer konu başlığıdır. Çalışmanın hipotezinin test edildiği üçüncü bölümde, öncelikle piyasa düzenlemelerini gerekli kılan şartlar ortaya konmuş, ardından piyasa düzenlemeleri detaylı olarak incelenmiştir. Bu kapsamda piyasa düzenlemelerinin aktörleri ve teorik altyapısı incelenmiş ardından ilgili düzenlemelerin toptan ve perakende piyasadaki mekanizmaları ele alınmıştır. Fiyat hareketleri başlığı altındaki son bölümde ise, kantitatif veriler aracılığıyla çalışmanın hipotezi sınanmıştır.

Bu tez çalışmasında, hipotezin ampirik olarak test edilmesi amacıyla öncelikli olarak çalışmanın kapsamına giren dönem boyunca fiyat hareketlerindeki değişim, tüketici fiyat endeksi ve narh fiyatlarına dair veriler derlenerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre İstanbul'da akçe cinsinden tüketici fiyatlarının 1469-1839 yılları arasında toplamda 150 kat arttığı ve ortalama yıllık fiyat artış oranının %12.2

seviyesinde gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı dönemde tüketiciler fiyatlarında gümüş cinsinden değişim ise toplamda %36 oranında gerçekleşirken, ortalama yıllık fiyat artış oranının %1.16 düzeyinde gerçekleştiği görülmüştür. Temel tüketime konu olan çeşitli mallardaki fiyat fiyatlarına bakıldığında ise çalışmanın kapsamına aldığı dönem boyunca nohut, pirinç, mercimek, yumurta, bal, süt, zeytinyağ, sadeyağ, koyun eti ve kuzu eti fiyatlarının akçe cinsinden toplamda 48 ila 207 kat arasında değiştiği tespit edilmiştir. İlgili  r nlerin ortalama yıllık fiyat artış oranının ise %6.9 ila %14.4 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte akedeki değer kayıpları da hesaba katıldığında gerek fiyat fiyatlarındaki toplam değişim gerekse de ortalama yıllık artış oranlarına dair rakamların daha düşük seyredeceğini de söylemek mümkündür.

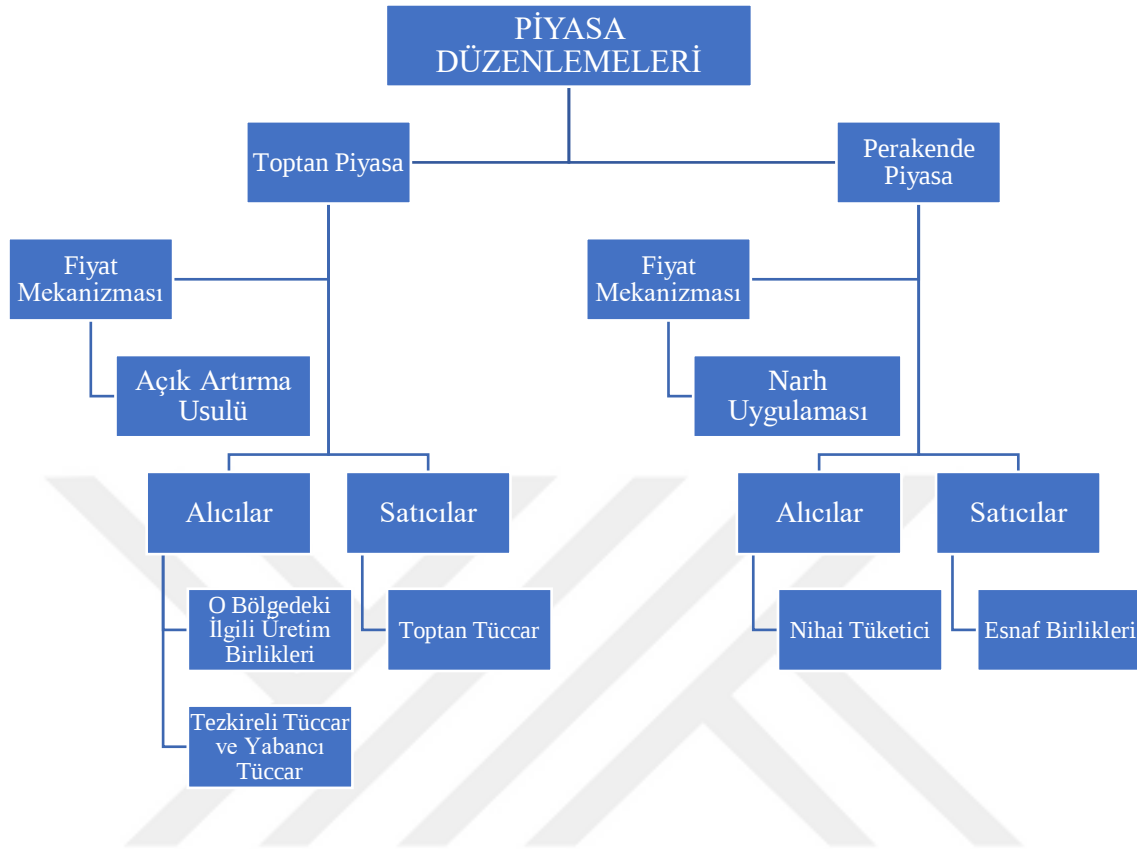
Bilimsel çalışmalarda, sıfır hipotezinin tersinin (alternatif hipotez) yanlışlanması (reddedilmesi) daha güvenilir sonuçlara ulaşabilmek amacıyla uygulanan bir yöntemdir. Bu çalışmanın alternatif hipotezi,

H₁: Osmanlı'da piyasa düzenlemeleri, Tanzimat  ncesi dönemde fiyat istikrarının sağlanması etkin değildir.

şeklinde olacaktır. Yukarda ifade edilen rakamlar, çalışmanın kapsamına giren dönem boyunca fiyatlar genel düzeyindeki artışların enflasyon denemeyecek derecede sınırlı kaldığı, fiyatların istikrarlı yönde seyrettiği ve dolayısıyla alternatif hipotezin reddedildiği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu ampirik değerlendirmenin yapılmasının ardından bu durumu ortaya çıkaran nedenler üzerinde tartışmak gerekmektedir.

Fiyat istikrarının sağlanması sonucunu ortaya çıkaran temel neden, teorik altyapısını ahilik anlayışı ve kümelenme modelinin oluşturduğu, toptan ve perakende piyasalarda yapılan düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler kapsamında, farklı dinamiklere sahip piyasalarda, ilgili piyasaların kendine özgü dinamiklerine uygun uygulamalar tesis edilmiştir.

Aşağıda piyasa düzenlemeleri şemalaştırılmıştır.

Bu tez çalışmasında ulaşılan bir diğer sonuç, devletin müdahalecilik anlayışıyla ilgilidir. Osmanlı'da geliştirilen piyasa düzenlemeleri kapsamında mallar, farklı dinamiklere sahip piyasalarda farklı politikalarla fiyatlanmaktadır. Piyasanın önemli bir unsurunu oluşturan meslek birliklerinin ihtiyaç duyduğu hammaddenin ve emtianın uygun fiyatla tedarik edilebilmesi amacıyla oluşturulan toptan piyasada fiyatlar, alıcılara açık artırma yöntemiyle, arz ve talebe göre serbest olarak oluşurken; perakende piyasada, üst limit belirlenmesi yoluyla narh uygulanarak oluşmaktadır. Yani fiyatlar, devletin katı müdahaleci politikalarına bağlı olarak değil, serbest toptan piyasalara bağlı düzenlenmiş perakende piyasalar sisteminde belirlenmektedir. Öte yandan perakende piyasada fiyatlar, kadı ve esnaf idarecileri ve ustalarından oluşan ve fiyatı belirlenecek malın türüne bağlı olarak geniş katılımlara ulaşan bir komisyon tarafından belirlenmekte ve narh, kadı ve meslek birliği temsilcileri arasında periyodik olarak müzakere edilen bir anlaşma şeklinde uygulanmaktadır. Bu anlamda narhın, piyasanın arz ve talep ile ilgili ihtiyaçlarından bağımsız bir uygulama olduğunu söylemek yanlış

olacaktır. Buradan hareketle Osmanlı'da merkezi otoritenin piyasa düzenleyici politikalar tesis etmesini, katı bir müdahalecilik anlayışı ekseninde açıklayan teorilere şüpheyile yaklaşmak gerekmektedir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlardan biri de narh politikasıyla ilgilidir. Narh, malların nihai tüketiciye ulaşması aşamasında uygulama alanı bulmuş bir politikadır. Yani yalnızca perakende piyasada geçerlidir. Toptan piyasada nihai tüketicinin alım satım yapma imkanı bulunmamaktadır. Bu anlamda narhı hem toptan hem de perakende piyasada uygulanan bir politika olarak tanımlayan çalışmalar yanıltıcı olacaktır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

A. CUMHURBAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

1. BELGELER

BOA, A.DVNSMHM.d. 39/78, 110/1321, 29/305, 42/1005, 48/393, 95/447, 6/1256, 5/1040, 32/265, 44/485, 33/443, 24/563, 135/1663, 144/447, 144/703, 2/1399, 6/770, 6/978, 3/1063, 60/171, 58/345, 67/193, 115/1110, 115/451, 28/258, 28/457, 72/105, 22/465, 22/466, 76/119, 78/983, 108/479

BOA, A.MKT.UM. 219/14

BOA, AE.SAMD.III. 89/8901, 229/21998

BOA, AE.SMHD.I. 41/2447

BOA, AE.SMHD.II. 27/1700

BOA, AE.SMMD.IV. 91/10772

BOA, AE.SMST.II. 138/15245, 130/14345

BOA, AE.SMST.III. 203/15965

BOA, AE.SOSM.III. 10/693, 58/4254

BOA, AE.SSLM.III. 364/20826, 364/20830, 364/20827, 80/4822, 49/2890, 131/7962, 120/7322, 403/23238

BOA, C.BLD. 92/4590, 68/3373, 147/7301, 60/2951, 39/1936, 97/4762, 40/1995, 39/1906, 30/1458, 31/1545, 31/1533, 90/4495, 146/7267, 146/7299, 28/1386

BOA, C.EV. 222/11088, 19/906

BOA. C.HR. 16/800

BOA. C..İKTS, 29/1444

BOA. C.MF. 25/1213

BOA, C.ML. 421/17121

BOA, C.TZ. 155/7702

BOA. D.BŞM.d. 9477/-

BOA. D..BŞM.MHF.d. 13066/-

BOA. D..İSM.d. 25439/-

BOA. HAT. 606/29667, 605/29643, 1419/58021, 637/31391, 1541/45, 237/13142

BOA. İE.ADL. 3/183

BOA. İE.BH. 15/1336

BOA, İE.DH. 32/2795

BOA. İE.ML. 14/1346, 90/8470

BOA, TS.MA.d. 6747/-

BOA. TS.MA.e. 1161/22, 769/85, 1269/7, 1061/31, 430/3, 1288/30, 821/32

B. YAYINLANMIŞ KADI SİCİLLERİ

Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178-1184 / M. 1764-1771). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019

Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1247-1250 / M. 1831/1834). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). Haz. Rıfat Günelan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686). Haz. Sabri Atay. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691). Haz. Hüseyin Kılıç. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (1120-1121 / 1709). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (1143-1144 / 1730-1732). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (1152-1153 / 1740). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 3 Numaralı Sicil (H. 993 - 995 / M. 1585 - 1587). haz. Baki Çakır. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030/ M. 1619-1620). haz. Yılmaz Karaca, Rasim Erol. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637-1638) / haz. Salih Kahriman, Sabri Atay, Fuat Recep. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 61 Numaralı Sicil (H. 1065-1066 / M. 1655). haz. Baki Çakır. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refîa) 74 Numaralı Sicil (H. 1072- 1073/1661-1662). Haz. Hüseyin Kılıç ... [ve öte]. İstanbul: İSAM Yayınları. 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671). Haz. Talip Mert - Rıfat Günelan. İstanbul: İSAM Yayınları. 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090- 1091/1679-1680). Haz. Fuat Recep ... [ve öte.]. İstanbul: İSAM Yayınları. 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725). haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808). haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670). haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053 / M. 1612-1643). haz. Baki Çakır ... [ve öte]. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1085-1090 / M. 1674-1679). haz. Tahsin Özcan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027 / M. 1618). Haz. Yılmaz Karaca ... [ve öte]. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664). Haz. Rasim Erol ... [ve öte]. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086 - 1087 / M. 1675 - 1676). Haz. Salih Kahrıman ... [ve öte]. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M.1695-1697). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738). Haz. Fuat Recep ... [ve öte]. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-1185 / M. 1769-1770). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Sicil (H. 1193-1194 / M. 1779-1780). Haz. Fikret Saraçoğlu. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019

İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H. 1217-1225 / M. 1802-1810). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238 / M 1821-1822). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 138 Numaralı Sicil (H.1237-1238 / M 1821-1822). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826-1827). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H. 1237-1246 / M. 1822-1831). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 156 Numaralı Sicil (H. 1246-1247 / M. 1831-1832). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258/ M. 1841-1842). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-967 / M. 1558-1559). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / M. 1513-1521). Haz. Bilgin Aydın & Ekrem Tak. İstanbul: İSAM Yayınları. 2008.

Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927 / M. 1518-1521). Haz. Rıfat Günelan ... [ve öte]. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930-936 / M. 1524-1530). Haz. Yasemin Dağdaş, Zeynep Berktaş. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536). Haz. Kenan Yıldız. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955 / M. 1546-1549). Haz. Nuray Güler. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H. 956-963 / M. 1549-1556). Haz. Orhan Gültekin. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1562-1563). Haz. Rıfat Günelan. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990-991 / M. 1582-1583). Haz. Hilal Kazan, Kenan Yıldız. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591). Haz. Rıfat Günelan. İstanbul: İSAM Yayınları. 2010.

Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793). Haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları. 2019.

ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER

Acemoğlu, Daron; David Laibson; **Economics**, Pearson Education, 2016

John A. List

Acun, Fatma “A Portrait of the Ottoman Cities”, **The Müslim World**, Volume: 92, Sayı: 3-4, Fall 2002, s. 255-285

Afyoncu, Erhan “Nişancı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 33, 2007, s. 156-158

Agoston, Gabor “Administration,Central”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009

Agoston, Gabor “Grand Vizier”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009

Agoston, Gabor “Kanun”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009

Ahunbay, Zeynep “Architecture”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009

Ahışhalı, Recep “Reisülküttab”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 34, 2007, s. 546-549

Ahışhalı, Recep “Tahvil”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 39, 2010, s. 440-442

- Ahışhalı, Recep “Divan-ı Hümayun Teşkilatı”, **Osmanlı: Teşkilat Cilt: 6**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999
- Akar, Tuğba “Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekanları Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı: 13, Cilt: 7, 2009, s. 267-292
- Akarlı, Engiz Deniz “Law in the Marketplace: Istanbul 1730-1840, **Dispensing Justice in Islam: Qadis and Their Judgments**”, Ed. Muhammad Khalid Masud, Rudolph Peters, David S. Powers, Brill, 2006
- Akarlı, Engiz Deniz “Punishment, Repression and Violence in the Marketplace: İstanbul, 1730-1840”, **Bread From the Lion’s Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities**, Ed. Suraiya Faroqhi, Berghahn Books, 2015
- Akdağ, Mustafa **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi Cilt 1: 1243-1453**, Tekin Yayınevi, 3. Baskı, 1979
- Akdağ, Mustafa **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi Cilt 2: 1453-1559**, Tekin Yayınevi, 2. Baskı, 1979
- Akgündüz, Ahmed İslam Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14, 2009, s. 13-48
- Akgündüz, Ahmed **Islamic Law in Theory and Practice: Introduction to Islamic Law**, IUR Press, 2010

- Akgündüz, Ahmed **Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2005
- Akgündüz, Ahmed “Osmanlı Kanunnameleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri)”, **Türkler**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- Akgündüz, Ahmed **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Kitap: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri**, Fey Vakfı Yayınları, 1990
- Akgündüz, Ahmed **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Kitap: II. Bayezid Devri Kanunnameleri**, Fey Vakfı Yayınları, 1990
- Akgündüz, Ahmed **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri III. Kitap: Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri**, Fey Vakfı Yayınları, 1991
- Akgündüz, Ahmed **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IV. Kitap: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri**, Fey Vakfı Yayınları, 1992
- Akiba, Jun “From Kadı to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period”, **Library of Ottoman Studies 5: Frontiers of Ottoman Studies States, Province and the West Volume I**, Ed. Colin Imber, Keiko Kiyotaki, I.B. Tauris, 2005
- Aksan, Virginia “War and Peace”, **The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839**, Ed.

Suraiya Faruqi, Cambridge University Press, 2006

- Akyıldız, Ali “Muhtar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 31, 2006, s. 51-53
- Akyıldız, Ali “Reisülküttab”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009
- Aliağaoğlu, Alpaslan; Uğur, “Osmanlı Şehri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 38, Ağustos 2016, s. 203-226
- Anıl, Yaşar Şahin **Osmanlı Düzeninde Kadılık**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2015
- Arı, Mehmet “Ahiliğin Siyasal Boyutları ve Günümüzde Yeniden Yorumlanması”, **Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 16, 2008, s. 38-55
- Arık, M. Oluş “Osmanlı Mimarisinin Gelişimine Genel Bakış”, **Osmanlı 10: Kültür Sanat**, Yeni Türkiye Yayınları, 1999
- Artan, Tülay “Eyüp”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 12, 1995, s. 1-6
- Ayalon, A. “Na’ib”, **The Encyclopedia of Islam Volume VII**, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, CH. Pellat, Brill, 1993
- Aydın, M. Akif “Divan-ı Hümayun”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt: 2**, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, 2015
- Aydın, M. Akif “İstanbul’da Hukuk”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük**

- İstanbul Tarihi Cilt: 2**, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, 2015
- Aydın, M. Akif “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, **Türkler**, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- Aydın, M. Akif **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Basım Yayım, 17. Baskı, 2020
- Aynural, Salih “19.Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarsik Yapısı”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, İstanbul: 37-38. Kitaplar, 1992
- Aynural, Salih “İhtisab and Muhtesib”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009
- Aynural, Salih **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002
- Aynural, Salih “Kapan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, 2001, s. 338-339
- Aynural, Salih “Production Understanding and Organization of the Ottoman Artisans in XVIII. and XIX. Centuries”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 2000, 128
- Aynural, Salih **Selim III Döneminde İstanbul’da İktisadi Hayat (1789-1807)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1989
- Aynural, Salih “The Millers and Bakers of Istanbul (1750-1840)”, **Crafts and Craftsmen of the Middle East**, Ed. Suraiya Faroqhi,

Randi Daguilhem, I.B Tauris, 2005

- Babinger, F. “Nishandji”, **The Encyclopedia of Islam Volume VIII**, Ed. C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, G. Lecomte, Brill, 1995
- Baer, Gabriel “Guilds in Middle Eastern History”, **Studies in The Economic History of The Middle East From The Rise of Islam of The Present Day**, Ed. M. A. Cook, Routledge, 2014
- Barkan, Ömer Lütfi “Kanun-name”, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, 1977
- Barkan, Ömer Lütfi “Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma”, **IV. Türk Tarih Kongresi**, 1948, s. 290-293
- Baykara, Tuncer “Kasaba”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 24, 2001, s. 525-526
- Baykara, Tuncer “Kaza”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, 2002, s. 119-120
- Bayram, Mikail “Ahilik/Ahiism”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume I, 2017, s. 236-240
- Beydilli, Kemal “İmam”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 22, 2000, s. 181-186
- Blaike, Norman **Designing Social Research: The Logic of Anticipation**, Polity Press, 2000
- Braudel, Fernand **On History**, The University of Chicago Press, 1980

- Bilge, Sadık Müfit **Osmanlı İstanbul’unda Esnaf ve Ticaret**, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, 2018
- Binbir, Gökçe **18. ve 19. Yüzyıllarda, İstanbul’da Üretim ve Ticaretin Denetiminde İhtisap Kurumu’nun Yeri**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012
- Bostan, İdris "Kahve", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, 2001, s. 202-205
- Bostan, M. Hanefi “Üsküdar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 42, 2012, s. 364-368
- Bosworth, C. E. “Nakib”, **The Encyclopedia of Islam Volume VII**, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch. Pellat, Brill, 1993
- Bosworth, C. E. “Tardjuman”, **The Encyclopedia of Islam Volume Volume X**, Ed. P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W.P. Heinrichs, Brill, 2000
- Boyar, Ebru; Fleet, Kate **A Social History of Ottoman Istanbul**, Cambridge University Press, 2010
- Buluş, Abdülkadir “Kapan”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s. 54-56
- Bülbül, Zekeriya **Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi**, Nobel Akademik Yayıncılık, 4. Baskı, 2013
- Cahen, CL. “Futuwwa”, **The Encyclopedia of Islam Volume II**, Ed. B.

Lewis, CH: Pellat, J. Schacht, Brill, 1991

Canatar, Mehmet “Kethüda”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, 2002, s. 332-334

Case, Karl. E; Fair, Ray C.; Oster, Sharon M. **Principles of Economics**, Pearson, Twelfth Edition, 2017

Cezar, Yavuz **Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi**, İstanbul, Alan Yayınları, 1986

Cezar, Yavuz “The Role of Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, **Library of Ottoman Studies 5: Frontiers of Ottoman Studies States, Province and the West Volume I**, Ed. Colin Imber, Keiko Kiyotaki, I.B. Tauris, 2005

Cohen, Amnon **Osmanlı Kudüs’ünde Loncalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001

Cole D.H.; Grossman P.Z. **Principles of Law and Economics**, Pearson-Prentice Hall, 2004

Coşgel, Metin; Ergene, Boğaç **The Economics of Ottoman Justice**, Cambridge University Press, 2016

Crane, Howard “Art and Architecture 1300-1453”, **The Cambridge History of Turkey Volume 1: Byzantium to Turkey 1071-1453**, Ed. Kate Fleet, Cambridge University Press, 2009

Çağman, Engin **18. Yüzyılda İstanbul’da Esnafılık -Gıda Sektörü-**,

Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi

Çakır, Baki

“Mukataa”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009

Çakır, Coşkun

“Merchants”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009

Çakır, Coşkun

“Trade”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009

Çakır, Coşkun, Akkuş, Yakup

“Osmanlı İstanbul’unda Ticaret”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt: 6**, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, 2015

Çam, Nusret

“Arasta”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 3, 1991, s. 335-336

Çam, Nusret

“Ulucami”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 42, 2012, s. 80-81

Çizakça, Murat

“The Ottoman Government and Economic Life: Taxation, Public Finance and Trade Controls”, **The Cambridge History of Turkey Volume 2: The Ottoman Empire as a World Power 1453-1603**, Ed. Suraiya Faroqhi, Kate Fleet, Cambridge University Press, 2013

Çobanoğlu, Ahmet Vefa

“Ekmekçizade Ahmed Paşa Kervansarayı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 10, 1994, s. 546-547

Çobanoğlu, Ahmet Vefa

“Küllîye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 26, 2002, s. 542-

Çobanoğlu, Ahmet Vefa

“Yeni Cami Külliyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 43, 2013, s. 439-442

Deny, J.

“Reis Ül-Küttab”, **The Encyclopedia of Islam Volume VIII**, Ed. C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, G. Lecomte, Brill, 1995

Doğan, Mehmet

İmparatorluktan Cumhuriyete Panayırlar, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, 2011

Ekin, Ümit

17.-18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi

Ekinci, Ekrem Buğra

Osmanlı Hukuku, Arı Sanat Yayınevi, 7. Baskı, 2021

Eldem, Edhem

“İstanbul: From Imperial to Peripheralized Capital”, **The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul**, Ed. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Cambridge University Press, 1999

Emecen, Feridun

“Bennak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 5, 1992, s. 458-459

Emecen, Feridun

“Çift Resmi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 8, 1993, s. 309-310

- Emecen, Feridun “Manisa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 27, 2003, s. 577-583
- Emecen, Feridun **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2016
- Emecen, Feridun “Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, **Osmanlı 4: Toplum**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999
- Erdoğan, İbrahim “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”, **OTAM**, sayı: 11, 2000, s. 123-145
- Erdoğan, M. Akif “On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırılar”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, No: 96, 1996
- Eren, Aslan “Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler”, **Osmanlı 3: İktisat**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999
- Erdoğan, Meryem Kaçan “Balkanlarda Uluslararası Bir Organizasyon: İslimiye Panayırı”, **Belleten**, Cilt LXXX, Sayı 287, 2016, s. 123-155
- Ergenç, Özer **Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2013
- Ergin, Osman “Bedestan”, **M.E.B İslam Ansiklopedisi**, Cilt II, 5. Baskı, 1979

- Eyice, Semavi “Arastalar”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 296-297
- Eyice, Semavi “Bedesten”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, 1992, s. 302-311
- Eyice, Semavi “Büyükcçekmece Kervansarayı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, 1992, s. 519-520
- Eyice, Semavi “Galata”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 13, 1996, s. 307-313
- Faroqhi, Suraiya **Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources**, Cambridge University Press, 2004
- Faroqhi, Suraiya **Artisans of Empire: Crafts and Crafts People Under the Ottomans**, I.B Tauris, 2009
- Faroqhi, Suraiya “Coffee and Spices: Official Ottoman Reactions to Egyptian Trade in the Later Sixteenth Century”, **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, 1986, s. 87-93
- Faroqhi, Suraiya “Guildsmen and Handicraft Producers”, **The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839**, Ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2006
- Faroqhi, Suraiya **İstanbul’da Kentler ve Kentliler Kent Mekanında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, 2014

- Faroqhi, Suraiya “Krizler ve Değişim: 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2: 1600-1914**, Ed. Halil İnalcık, Donald Quatert, Eren Yayıncılık, 2004
- Faroqhi, Suraiya **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, 2018
- Faroqhi, Suraiya **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, 2005
- Faroqhi, Suraiya “Ottoman Craftsmen: Problematic and Sources with Special Emphasis on the Eighteenth Century”, **Crafts and Craftsmen of the Middle East**, Ed. Suraiya Faroqhi, Randi Daguilhem, I.B Tauris, 2005
- Faroqhi, Suraiya “Ottoman Population”, **The Cambridge History of Turkey Volume 2: The Ottoman Empire as a World Power 1453-1603**, Ed. Kate Fleet, Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2013
- Faroqhi, Suraiya “Rural Life”, **The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839**, Ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2006
- Faroqhi, Suraiya “Sidjill”, **The Encyclopedia of Islam Volume IX**, Ed. C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, G. Lecomte, Brill, 1997, s. 539-545
- Freely, John **A History of Ottoman Architecture**, WIT Press, 2011

- Galbraith, John Kenneth **Economics in Perspective: A Critical History**, Houghton Mifflin, 1987
- Gedikli, Fethi “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı: 5, 2005, s. 187-214
- Genç, Mehmet “İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti”, **Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi**, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayıncılık, 1. Baskı, 2004
- Genç, Mehmet **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, 12. Baskı, 2015
- Gleave, Robert “Hisba”, **Encyclopedia of Islam and the Muslim World**, Ed. Richard C. Martin, Macmillian, 2004
- Goodwin, Godfrey **A History of Ottoman Architecture**, The John’s Hopkins Press, 1971
- Gökbilgin, M. Tayyip “Amedji”, **The Encyclopedia of Islam Volume I**, Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi Provençal, J. Shachacht, Brill, 1986
- Göksu, Sadık “Ustalık Merasimi/Ceremony for Masterhood” **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s. 352, 353
- Gryskiewicz, Jon “Grand Bazaar”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009

- Güçer, Lütfi “XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nun Ticaret Politikası”, **Türkiye İktisat Tarihi Yıllığı 1**, 1987, s. 41-45
- Güçer, Lütfi “Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 11, Sayı 1-4
- Gülersoy, Çelik “Kapalıçarşı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: 4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 422-430
- Gümüşçü, Osman; Küçükaşçı Mustafa Sabri “Köy”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: Ek-2, 2019, s. 85-87
- Günaydın, Yusuf Turan “Ahi Evran”, **Kayseri Ansiklopedisi**, Cilt: 1, 2015, s. 43-44
- Gür, A. Refik **Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2017
- Güran, Ceyhan **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978
- Güran, Tevfik **İktisat Tarihi**, Der Yayınları, 2012
- Güran, Tevfik “İstanbul’un İaşesi”, **İstanbul: Şehir ve Medeniyet**, Ed. Şevket Kamil Akar, Klasik Yayınları, 1. Baskı, 2004
- Hacıgökmen, Mehmet Ali “Çırak”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume I, 2017, s. 373-374
- Hacıgökmen, Mehmet Ali “Ehl-i Hibre”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume I, 2017, s. 407

- Hacıgökmen, Mehmet Ali “Kalfa/Assistant Master”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s. 53
- Hacıgökmen, Mehmet Ali “Kethüda/Chamberlain”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s. 69
- Halaçoğlu, Yusuf “Derbend”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, 1994, s. 162-164
- Halaçoğlu, Yusuf “Menzil”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 29, 2004, s. 159-161
- Halaçoğlu, Yusuf “Ulak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 42, 2012, s. 77-79
- Halaçoğlu, Yusuf **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991
- Heyd, Uriel **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Oxford University Press, 1973
- Heywood, Colin “Menzil/Menzilhane”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009
- Heywood, C. J. “Some Turkish Archival Sources for the History of the Menzilhane Network in Rumeli During the Eighteenth Century”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Beşeri Bilimler**, Vol. 4-5, 1976-1977, s. 39-55
- Howard, Douglas A. **A History of The Ottoman Empire**, Cambridge University

Press, 2017

Imber, Colin

The Ottoman Empire 1300-1650: The Structure of Power, Palgrace Macmillian, 2002

İnalcık, Halil

“Bursa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, 1992, s. 445-449

İnalcık, Halil

“Capital Formation in Ottoman Empire”, **The Journal of Economic History**, Vol: 29, No: 1, 1969, s. 97-140

İnalcık, Halil

“Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Ed. Thomas Naff, Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977

İnalcık, Halil

Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1 Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 27. Baskı, 2009

İnalcık, Halil

Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II: Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2014

İnalcık, Halil

“İstanbul”, **The Encyclopaedia of Islam Volume IV**, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat, Brill, 1997

İnalcık, Halil

“İstanbul’un İncisi: Bedesten”, **İktisat ve Din**, Haz. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, 1997

- İnalcık, Halil “İspence”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 23, 2001
- İnalcık, Halil “Mahkeme”, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 7
- İnalcık, Halil **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1**, Eren Yayıncılık, 1. Baskı, 2000
- İnalcık, Halil **Osmanlı ve Modern Türkiye**, Timaş Yayınları, 1. Baskı, 2013
- İnalcık, Halil **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayıncılık, 2. Baskı, 2005
- İnalcık, Halil “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, **AÜ DTFC Dergisi**, 1 (2), 1943, s. 89-96
- İnalcık, Halil **Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2016
- İnalcık, Halil **The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600)**, Phoenix, 1994
- İnalcık, Halil **The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy**, Collected Studies Series, Variorum Reprints, 1978
- İnalcık, Halil “Tımar”, **The Encyclopedia of Islam Volume X**, Ed. P. J. Bearman, TH. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Brill, 2000
- İnalcık, Halil “Vezir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 43, 2013, s. 90-92

- İpşirli, Mehmet “Beylerbeyi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, 1992, s. 69-74
- İpşirli, Mehmet “Sadrazam”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 35, 2008, s. 414-419
- Kala, Ahmet **Ahi Kümelenme Modeline Göre Anadolu Sanayi Devrimi**, Kuveyt Türk Katılım Bankası Kültür Yayınları, 2019
- Kala, Ahmet **Debbağlıktan Dericiliğe: İstanbul Merkezli Deri Sektörünün Doğuşu ve Gelişimi**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2012
- Kala, Ahmet “Esnaf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:11, s.4 23-430
- Kala, Ahmet **İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri: İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1998
- Kallek, Cengiz “İhtikar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 21, 2000, s. 560-565
- Kançal- Ferrari, Nicole “Topkapı Sarayı”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt: 8**, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, 2015
- Karaca, Filiz “Teşrifat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, 2011, s. 570-572
- Karademir, Zafer **Osmanlı İmparatorluğu’nda Darlık Ekonomisi ve Kısıtlılar (1550-1660)**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış

Doktora Tezi

- Kazıcı, Ziya “Ahi Baba”, **TDV Ansiklopedisi**, Cilt: 1, 1988, s. 527-528
- Kazıcı, Ziya “Hisbe”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 18, s. 143-145
- Kazıcı, Ziya **Osmanlı Medeniyeti Tarihi 1: Osmanlı’da Toplum Yapısı**, Kayıhan Yayınları, 2. Baskı, 2017
- Kazıcı, Ziya **Osmanlı Medeniyeti Tarihi 5: Osmanlı’da Vergi Sistemi**, Kayhan Yayınları, 2014
- Kazıcı, Ziya **Osmanlı’da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)**, Bilge Yayıncılık, 2006
- Karagöz, Mehmet “Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekan-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)”, **Osmanlı 4: Toplum**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999
- Kılınçoğlu, Deniz T. **Economics and Capitalism in the Ottoman Empire**, Routledge, 2015
- Kia, Mehrdad **Daily Life in The Ottoman Empire**, The Greewnwood Press, 2011
- Kocakaplan, Saim Çağrı **İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014
- Koyuncu, Miyase **18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve**

Bursa Örnekleri), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008

- Kramers, J. H; Bosworth, C. E “Şu Bashi”, **The Encyclopedia of Islam Volume IX**, Ed. C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, G. Lecomte, Brill, 1997
- Krugman, Paul; Wells, Robin; Graddy, Kathryn **Essentials of Economics**, Worth Publishers, Second Edition, 2011
- Kucur, Sadi S. “Seljuks”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009
- Kunt, Metin; Yurdaydın Hüseyin **Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600**, Cem G.; Ödekan Ayla Yaymevi
- Kuran, Timur “Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslami Etkiler”, **Osmanlı 3: İktisat**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999
- Kurtuluş, Rıza “Nakib/Guild Warden”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s. 168
- Kurtuluş, Rıza “Yamak”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s. 372-373
- Küçük, Cevdet “Erzurum”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 11, 1995, s. 321-329
- Küçükdağ, Yusuf “Ahi Baba”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s.

- Küçükdağ, Yusuf “Arasta”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume I, 2017, s. 286
- Küçükdağ, Yusuf “Şer’iye Sicills”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s. 283
- Küçükkalay, Abdullah Mesud; Topuz, Hüseyin “İstanbul Nasıl Beslenirdi”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, S. 58, Ocak 1999
- Küpelı, Özer “Osmanlı Devleti’nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair”, **Osmanlı 3: İktisat**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999
- Kütükoğlu, Mübahat “Narh”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 32, 2006, s. 390-391
- Kütükoğlu, Mübahat **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Neşriyatı, 1998
- Kütükoğlu, Mübahat **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Enderun Kitabevi, 1983
- Kütükoğlu, Mübahat **Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018
- Lewis, Bernard “Daftardar”, **The Encyclopedia of Islam Volume II**, Ed. Bernard Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Brill, 1991
- Lewis, Bernard “Diwan-ı Humayun”, **The Encyclopedia of Islam Volume II**, Ed. Bernad Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Brill, 1991

- Mahiroğulları, Adnan **“Selçuklu/Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyoekonomik İşlevleri”**, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 2008, s. 139-154
- Mantran, Robert **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi Cilt:1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990
- Mantran, Robert **“Ca’ush”**, **The Encyclopedia of Islam Volume II**, Ed. B. Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Brill, 1991
- Mantran, Robert **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi Cilt:2**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990
- Mantran, Robert **XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, İmge Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, 1995
- Mardin, Ebül’ula **“Kadı”**, **M.E.B İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, 1977
- Masters, Bruce **“Capitulations”**, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009
- Masters, Bruce **“Caravansary”**, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009
- McCloskey, Donald N. **Econometric History**, Macmillian Education, 1987
- McGowan, Bruce **“Ayanlar Çağı 1699-1812”**, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2 1600-1914**, Ed. Halil İnalcık, Donald Quartert, Eren Yayıncılık, 2004

McGowan, Bruce	Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800 , Cambridge: Cambridge University Press, 1980
Menage, V. L.	“Beglerbegi”, The Encyclopedia of Islam Volume I , Ed. The Encyclopedia of Islam Volume I , Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi-Provençal, J. Schacht, Brill, 1986
Mordtmann, J.H; İnalcık, H; Yerasimos S.	“Istanbul”, Historical Cities of The Islamic World , Ed. C. Edmund Bosworth, Brill, 2007
Moosa, Ebrahim	“Qadi”, Encyclopedia of Islam and The Muslim World , Ed. Richard C. Martin, Macmillian, 2004
Murphey, Rhoads	Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household 1400-1800 , Continuum Books, 2008
Murphey, Rhoads	“Provisioning İstanbul: The State and Subsistence in the early Modern Middle East”, Food and Foodways , S. 2, 1988, s. 217-263
Murphey, Rhoads	“The Ottoman Economy in The Early Imperial Age”, The Ottoman World , Ed. Christine Woodhead, 2012
Murphey, Rhoads	“Yeni Ceri”, The Encyclopedia of Islam Volume Volume XI , Ed. P. J. Bearman, TH. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Brill, 2002
Mumcu, Ahmet	Divan-ı Humayun , Phoenix Yayınları, 5. Baskı, 2020

- Müderrişoğlu, Fatih “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyyeleri”, **Osmanlı 10: Kùltür Sanat**, Yeni Türkiye Yayınları, 1999
- Nagy, Kaldy GY. “Kadi Askar”, **The Encyclopedia of Islam Volume IV**, E. Van Donzel, B. Lewis, CH. Pellat, Brill, 1997
- Okuyan, Abdurrahman “Şehir Tarihi Açısından Osmanlı Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki Yapısı”, **Journal of Divinity Faculty of Bayburt University**, Sayı: 10, 2019/2
- Orhonlu, Cengiz “Ketkhuda”, **The Encyclopedia of Islam Volume IV**, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis, CH. Pellat, Brill, 1997
- Orhonlu, Cengiz **Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı**, Eren Yayıncılık, 1. Baskı, 1990
- Ortaylı, İlber **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Kronik Kitap, 11. Baskı, 2019
- Ortaylı, İlber **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, 2008
- Ödekan, Ayla “Arasta”, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt: 1, 1997, s. 123
- Ödekan, Ayla “Bedesten”, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt: 1, 1997, s. 209
- Öntuğ, M. Murat “Hamal/Porter”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume I, 2017, s.

493-494

Öntuğ, M. Murat

“Kasap/Butcher”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s. 59

Öntuğ, M. Murat

"Muhtesib", **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s. 148-149

Özbaran, S.

“Kapudan Pasha”, **The Encyclopedia of Islam Volume IV**, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis, CH. Pellat, Brill, 1997

Özcan, Tahsin

“Pazar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 34, 2007, s. 206-208

Özdeğer, Hüseyin

“Gaziantep”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 13, 1996, s. 466-469

Özdemir, Rıfat

“Ankara”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 3, 1991, s. 204-209

Özkaya, Yücel

18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2010

Öztürk, Mustafa

“Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar”, **Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı**, Elazığ, 1996

Özvar, Erol

“Budgets”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009

Pakalın, Mehmet Zeki

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt: 1, Milli Eğitim Basımevi, 1971

- Pakalın, Mehmet Zeki **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt: 2, Milli Eğitim Basımevi, 1971
- Pamuk, Şevket “Economic History, Institutions, and Institutional Change”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol 44, No 3, 2012, s. 532-535
- Pamuk, Şevket **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler**, T.C Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, 2000
- Pamuk, Şevket **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2010
- Pamuk, Şevket **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, 2007
- Pamuk, Şevket “Ottoman Interventionism in Economic and Monetary Affairs”, **Revue d'Histoire Maghrebine**, 25/91-92, 1998, s. 361-367
- Rozen, Minna “A Pound of Flesh: The Meat Trade and Social Struggle in Jewish Istanbul 1700-1923”, **Crafts and Craftsmen of the Middle East**, Ed. Suraiya Faruqi, Randi Daguilhem, I.B Tauris, 2005
- Reychman, J.; Zajackowski A. “Diplomatic”, **The Encyclopedia of Islam Volume II**, Ed. B. Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Brill, 1991
- Sahillioğlu, Halil “Bad-ı Heva”, **TDK İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 4, 1991

- Sahillioğlu, Halil "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 1, 1967
- Sakaoğlu, Necdet "Bedesten Esnafı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 118-120
- Saydam, Abdullah **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017
- Serdaroğlu, Ü. Serdar "İstanbul'un Bedestenleri", **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt: 6**, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, 2015
- Shaw, Stanford **History of The Ottoman Empire and Modern Turkey Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of The Ottoman Empire 1280-1808**, Cambridge University Press, 1997
- Simon, Reeva Spector "Futuwwa", **Encyclopedia of Islam and Muslim World Volume 2**, Ed. Richard C. Martin, Macmillian, 2004
- Singer, Amy "Imarets", **The Ottoman World**, Ed. Christine Woodhead, Routledge, 2012
- Stiglitz, Joseph E.; Walsh Carl E. **Economics**, W.W. Norton & Company, Fourth Edition, 2006
- Somel, Selçuk Akşin "Constitution/ Constitutional Periods", **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009

- Somel, Selçuk Akşin **Historical Dictionary of the Ottoman Empire**, Scarecrow Press, 2003
- Şafak, Ali “Ehl-i Vukuf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 10, 1994, s. 531- 533
- Şahin, İlhan “Ahi Evran”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 1, 1998, s. 529-530
- Şahin, İlhan “Kırşehir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, 2002 s. 481-485
- Şahin, İlhan “Sancak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 36, 2009, s. 97-99
- Şahin, İlhan “Şehir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 38, 2014, s. 446-449
- Şahin, İlhan “Yiğitbaşı”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s. 380-381
- Şahin İlhan; Emecen, Feridun “Anadolu”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 3, 1991, s. 124-126
- Tabak, Faruk “Agriculture”, **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, Ed. Gabor Agoston, Bruce Masters, Facts on File, 2009
- Tabakoğlu, Ahmet “Resim”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 34, 2007, s. 582-584
- Tabakoğlu, Ahmet **Toplu Makaleler 1: İktisat Tarihi**, Kitabevi Yayınları, 2005

- Tabakoğlu, Ahmet **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, 15. Baskı, 2018
- Taeschener, FR. “Akhi Baba”, **The Encyclopedia of Islam Volume I**, Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi Provençal, J. Schacht, Brill, 1986
- Taeschener, FR. “Akhi Ewran”, **The Encyclopedia of Islam Volume I**, Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi-Provençal, J. Schacht, Brill, 1986
- Tarım, Zeynep “Osmanlı Devleti’nin Yönetim Merkezi Olarak Topkapı Sarayı”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt: 3**, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, 2015
- Tekin, Zeki “Deri”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, 1994, s. 176-178
- Tekin, Zeki “Saraç/Saddler”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume II, 2017, s. 234
- Temizel, Ali “Esnaf”, **Encyclopedia of Akhilik**, Volume I, 2017, s. 417-419
- Tosh, John **The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History**, Pearson Education, Revised Third Edition, 2002
- Tourneau, R. Le “Asas”, **The Encyclopedia of Islam Volume I**, Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi Provençal, J. Shachacht, Brill, 1986
- Turan, Şerafettin “Mimarbaşı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 30, 2005, s.

- Türkhan, M. Sait “Celep”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: Ek 1, 2016, s. 253-255
- Tyan, E. “Kadı”, **The Encyclopedia of Islam Volume IV**, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis, CH. Pellat, Brill, 1997
- Uğur, Yunus “Şehirler ve Şehirleşme”, **Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir**, Ed. Fehmi Yılmaz, İstanbul Medeniyet Üniversitesi ve T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı, İstanbul, 2015
- Uğur, Yunus “Şer’iyye Sicilleri”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 39, 2010, s. 8-11
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı “Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”, **Belleten**, XLII/165, 1978, s. 67-93
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1988
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı **Osmanlı Tarihi Cilt: 1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı **Osmanlı Tarihi Cilt: 2**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988
- Ülgener, Sabri **Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi**, Derin Yayınları
- Ünal, Mehmet Ali **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, 13. Baskı, 2019

- Quataert, Donald **The Ottoman Empire: 1700-1922**, Cambridge University Press, Second Edition, 2005
- Veinstein, Gilles “Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu”, **Osmanlı 6: Teşkilat**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 1999
- Veinstein, Gilles “Religious Institutions, Policies and Lives”, **The Cambridge History of Turkey Volume 2: The Ottoman Empires as a World Power 1453-1603**, Ed. Suraiya Faroqhi, Kate Fleet, Cambridge University Press, 2013
- Walliman, Nicholas **Research Methods: The Basics**, Routledge, 2011
- Woodhead, Christine “Wakanüvis”, **The Encyclopedia of Islam Volume XI**, Ed. P. J. Bearman, TH. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Brill, 2002
- Yediyıldız, Bahaeddin “Vakıf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 42, 2012, s. 479-486
- Yeniçeri, Celal “Bac”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 4, 1991, s. 411-413
- Yerasimos, Stefanos “Shehir Emaneti”, **The Encyclopedia of Islam Volume IX**, Ed. C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, G. Lecomte, Brill, 1997
- Yi, Eunjeong **Guild Dynamics in Seveenth-Century Istanbul: Fludity and Leverage**, Brill, 2004
- Yi, Eunjeong “Guild Membership in Seventeenth Century Istanbul: Fludity

in Organisation”, **Crafts and Craftsmen of the Middle East**, Ed. Suraiya Faruqi, Randi Daguilhem, I.B Tauris, 2005

Yi, Eunjeong

“Rich Artisans and Poor Merchants?: A Critical Look at the Supposed Egalitarianism in Ottoman Guilds”, **Bread From the Lion’s Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities**, Ed. Suraiya Faruqi, Berghahn Books, 2015

Yel, Ali Murat; Küçükaşçı Mustafa Sabri

“Mahalle”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 27, 2003, s. 323-326

Yurdusev, Esin

“Studying Ottoman Diplomacy: A Review of the Sources”, **Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?**, Ed. A. Nuri Yurdusev, Palgrave Macmillan, 2004

Zilfi, Madeline C.

“The Ottoman Ulema”, **The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839**, Ed. Suraiya Faruqi, Cambridge University Press, 2006

ÖZGEÇMİŞ

İlköğretimi Yeniköy İlköğretim Okulu'nda, liseyi Sarıyer Cumhuriyet Lisesi'nde tamamladı. 2011 yılında Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümünde lisans eğitimini tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı ve 2015 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi İktisat anabilim dalında doktora eğitimine başladı.

